

సంస్కృత గ్రంథములు

— కావ్యములు —

	ప్రతి	1	క	ద్య.	అ.
కవిరాక్షసియము, ద్వ్యధికి కావ్యము, టీక	...	1	0		
కుమారసంభవము, సవ్యాఖ్యానము	...	1	12		
" ఆంధ్రీజీకాతాత్పర్యసహితము	...	3	0		
కాదంబరి, చక్కనిప్రతి	...	4	0		
గీతగోవిందము, (అష్టపది) సాంధ్రీజీక	...	2	8		
దశకుమారచరిత్రము	...	1	3		
నీలికాన్తము, సాంధ్రీతాత్పర్యము	...	0	4		
వైషణ్యము, సవ్యాఖ్యానము, 6 సర్గలు	...	2	8		
సంస్కృత (నాగరిలిపి) బాలశిక్ష, తెలుగు అర్థముతో	}	0	5		
రామాయణము సంగ్రహసహితము		0	5		
" ఇంగ్లీషు అర్థముతో	...	0	5		
సంస్కృత (నాగరిలిపి) బాలశిక్ష, తమిళ అర్థముతో	...	0	5		
బిల్వజచరిత్ర, సటీక	...	1	0		
భర్తృహరినుభాషితము, సాంధ్రీపద్యతాత్పర్యము	...	2	0		
డిటా సవ్యాఖ్యానాంధ్రీజీకాతాత్పర్యము, వినుగులత్తుణకవి,					
ఎలకూచి బాలసరస్వతి, పుష్పగిరి తిమ్మన - ఈముగ్ధరి					
ఆంధ్రీపద్యములుగూడ నిందు చేర్చబడినవి	...	5			
భాషామంజరి, సటీక	...	0	10		
భారవి (కిరాతాద్వసియమ్) సవ్యాఖ్యానము, 6 సర్గలు	...	1	8		
భారవి, ఆంధ్రీజీకాతాత్పర్యవ్యాఖ్యానసహితము, 3 సర్గలు	...	2	8		
మణిమంజరీభేదిని, రామయోగీంద్రవిరచితము	...	0	8		
భోజచరిత్ర, ఆంధ్రీజీకాతాత్పర్యసహితము	...	3	0		
మేఘసందేశము, సవ్యాఖ్యానము	...	0	12		
" ఆంధ్రీజీకాతాత్పర్యసహితము	...	1	12		
రూపావళి, సంస్కృతపద్యాత్మకచిన్నకథ	...	0	3		

శ్రీ రస్తు
శ్రీమహాకవికాలిదాసకృత

బుతు సంహారము

ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము

చెన్నై పురి :

గవిల్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్

వారిచే బ్రకటితము.

1954

All Rights Reserved.

Printed by
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
at the, 'VAVILLA' PRESS
MADRAS—1954.

శ్రీ రస్తు. ఋతుసంహారము

ప్రథమ సర్గము.

అవ. “కాళిదాసు”డను పేరుగల యొక కవీశ్వరుఁడు నకల ఋతువుల
యందును సుఖానుభవమునకు మార్గములు గలవని చెల్పుచు “ఋతుసంహార”
మనియెడు నొక కావ్యమును రచించుచువాఁడై తొలుత గ్రీష్మర్తువును వర్ణిం
చుచున్నాఁడు. ఇచట నొక నాయకుఁడు తన ప్రియురాలికి గ్రీష్మర్తు వర్ణన
మనెడు కథను చెప్పచున్నాఁడని వస్తునిర్దేశమును మంగళము నాచరించు
చున్నాఁడు. —

శ్లో. ప్రచండసూర్యః స్పృహణీయచంద్రమాః
సదావగాహత్మమవారిసంచయః,
దినాంతరమ్యోఽభ్యుపశాంతమన్తథో
నిదాఘకాలోఽయముపాగతః ప్రియే.

1

టీ. ప్రియే = ప్రియురాలా! ప్రచండసూర్యః-ప్రచండ = మిక్కిలి
తీక్షణమైన, సూర్యః = సూర్యుఁడుగలదియు, స్పృహణీయచంద్రమాః-స్పృహ
ణీయ = కోరదగిన, చంద్రమాః = చంద్రుఁడుగలదియు, సదా = ఎల్లప్పుడు
(వగలు ఎప్పుడైనను), అవగాహత్మమవారిసంచయః-అవగాహ = స్నానమునకు,
త్మమ = తగిన, వారిసంచయః = ఉదకసమూహముగలదియు, దినాంతరమ్యోః -
దినాంత = వగటితుదయందు (సూర్యుఁడై ప్రియించినది మొదలుకొని ఉద
యమునకు), రమ్యోః = రమణీయమైనదియు (రాత్రి వేళ సూర్యతాపముదీరి
సుఖముగా నుండు నచట), అభ్యుపశాంతమన్తథః - అభ్యుపశాంత = మిక్కిలి

యజ్ఞాగ్నిన, మన్వధః = కామముగలదియు, (అనఁగా వసంతకాలమందలి కామము ద్వీగుణము గనుక అట్టి కామోద్రేకము తగ్గినదనుట). ఆయు నిదాఘకాలః = ఈ గ్రీష్మకాలము ఉపాగతః = వచ్చినది.

తా. ప్రియురాలా! చూచితివే? యీ గ్రీష్మఋతువు ఇందు వగలు చూర్మిండు తీక్షణముగ సెండకాయుంచుండుటచేత సరస్వతీకాచి జలాశయముల యందు అవగాహనము బహుశుభముగదా? ఇట్లవగాహనము మఱియొక ఋతువనువుపడదు. మఱియు సాయంకాల మయినది మొదల వృజనముతోఁ గూడి బయల్దేయందు వెన్నెలలో విహరించుచు శీతలద్రవ్యంబుల నేవించుచు గీతనృత్యాది వివిధభోగంబు లనుభవించుటకుం దగినది గదా! *

శ్లో. నిశాశ్శశాంకక్షతనీలరాజయః

క్వచిద్విచిత్రం జలయంత్రమందిరం,

మణిప్రకారాః సరసం చ చందనం

శుచౌప్రియే యాంతి జనస్య సేవ్యతామ్.

2

టీ. ప్రియే = ప్రియురాలా! క్వచిత్ = ఒకానొకచోట, శశాం... జయః—శశాంక = చంద్రునిచేత, క్షత = పోఁగొట్టబడిన, నీలరాజయః = నల్లని (చీకటియొక్క) చాల్వలుగల, నిశాః = రాత్రిలును, (క్వచిత్) విచిత్రం = వింతయగు, జలయంత్రమందిరం = ఉడకధారాయంత్రములు గల గృహమును, (క్వచిత్) మణిప్రకారాః = రత్నవిశేషములును (అనఁగా శీతలములగు చంద్రకాంతమాత్తీకాచి రత్నములును), (క్వచిత్) సరసం = ద్రవ.

* ఈ యర్థము కాకుంతలమువ “సుభగసలిలావగాహః పాటలసంగర్గ సురభివనవాతాః, ప్రచ్ఛాయసులభనిద్రాదివసాః పరిణామరమణీయాః” అనఁగా జలములయందు వవగాహనము మిగులశుభముగ నుండుననియు పాటలపువ్వుములు మొదినుండివచ్చు వాయువులు సుగంధములయి వీచుచున్నవనియును నీడపట్టు శుభముగా నిద్ర పట్టుననియును సాయంకాలమయినది మొదలు దినముల రమణీయములుగా నుండుననియును వర్ణింపబడియున్నది.

మైన, చందనం = చందనపంకమును, జనస్య = జనమునకు, సేవ్యతాం = సేవింపఁ దగి యుండుటను, యాంతి = పొందుచున్నది.

తా. కాంతామణీ! ఈ గ్రీష్మకాలమున రాత్రులయందు హాయిగా వెన్నెల గాయుచుండఁగా విహారము సేయుట యెంత వేడుకగా నుండును. చగటివేళలయందు వింతవింతలుగ కల్పింపఁబడిన జలయంత్రములు గల యిడ్డలయందు చల్లఁదనమొంత యాప్యాయిత నిచ్చుచున్నది. చంద్రకాంతములు మొదలగు మణులు శయనాదులకును ముక్తములు మొదలగునవి ధారణాదులకు నొంత సుఖకరముగ నున్నవి; కర్పూరాది మిశ్రితమైన చందనపంకము తాపమును దీర్చి యానందము గల్గించుచున్నయది. ఇట్టి సుఖములు వఱియొక సమయమున లభింపని తాత్పర్యము.

శ్లో. సువాసితం హర్ష్యతలం మనోహరం

ప్రియాముఖోచ్ఛ్వాసవికంపితం మధు,

సుతంత్రీగీతం మదనస్య దీపనం

శుచౌ నిశీథేఽనుభవంతి కామినః.

3

టీ. కామినః = కాముకులు, శుచౌ = గ్రీష్మకాలమందు, నిశీథే = అర్ధరాత్రియందు, సువాసితం = మంచివాసన గలిగింపఁబడినదై, మనోహరం = రమణీయమైన, హర్ష్యతలం = మేడవైభాగమును, ప్రియా... మ్మితం - ప్రియా = ప్రియురాలియొక్క, ముఖ = వక్త్రముయొక్క, ఉచ్ఛ్వాసః = నిట్టూర్పుచేత, వికంపితం = కదలింపఁబడిన, మధు = మద్యమును, మదనస్య = కామమునకు, దీపనం = ఉద్దీపకమగు, సుతంత్రీగీతం = మంచితం తెలుగల (వీణలు మొదలగు) వానితోడి పాటను, అనుభవంతి = అనుభవించుచున్నారు.

తా. గ్రీష్మకాలమునందు సుఖము ననుభవింపఁ గోరువారికి అనుకూలములైన యుపాయము లేవి యనఁగా నిర్జలమై చిత్రాలంకారాదులచేత నందమై సుధాపాదులచేత సుగంధమై పరిశుద్ధమైనగాలి పీచుటకనుకూలమగు మేడయు, శ్రమను దీర్చునదియై మనమునకు నుల్లాసము గలిగించి గ్రీష్మముచేతఁ

గలిగిన బలహీనతను బోగొట్టి రతిసుఖము నిచ్చునదియై ప్రియురాలితోఁ గూడి శ్రోలఁబడమద్యము, అట్లు హాయిగానుండునమయమున శ్రోత సుఖముగా విగ్రహము పీఠాదులగానము, ఇవి యీ సమయమున సుఖమును గలిగించునవి.

శ్రో. నితంబబింబై స్సదుకూలమేఖలైః-

స్తనైః సహారాభరణైః సచందనైః

శిరోరుహైః స్నానకషాయవాసితైః

స్త్రియో నిదాఘం శయమంతి కామినామ్.

4

టీ. స్త్రీయః = స్త్రీలు, సదుకూలమేఖలైః = వెలిపట్టుకోకలతోడను మొలనూళ్లతోడనుగూడిన, నితంబబింబైః = వర్తలములయిన పిఱఁదులచేతను, సహారాభరణైః = ముత్యాలహారములతోడను నిష్కములసవరము మొదలగు (బంగారునాణెముల దండలు) మొదలగునట్టి యాభరణములతోడను గూడిన వియ, సచందనైః = చందనముతోఁగూడిన, స్తనైః = స్తనములచేతను, స్నాన కషాయవాసితైః = స్నానముచేయనపుడు (చమురువదలుటకుపులుముకొనునట్టి) పరిమళయుక్తములైన ఒగరుఁడుపులచేత నువాసనగలిగిన, శిరోరుహైః = కురుల చేతను, కామినాం = కాముకులకు, నిదాఘం = వెట్టను, శయమంతి = పొంగొట్టుచున్నారు.

తా. ఈ శ్రీవృత్తకాలమునందు తమప్రియురండ్రతోఁగూడినకాముకుల మనంబునకు నుల్లాసముగలిగించు నాయువతీమణుల పృథునితంబములయందు పొందుగుల్కు వెలిపట్టుకోక విశదశీతమగుచు వెలుంగ ఆ చీరమైన మణిమయ మగు మొలనూలు మఱిత మనోహరమై ప్రకాశింప ఆనందసందోహ నిధాన ములో యనఁదగి స్వరణమాత్రంబున నుల్లంబులఁ జల్లుమనం జేయం జాలు తరుణీమణి కుచకలశములు “వటచ్చాయా కూవజలం తాంబూలం తరుణీస్తనం, శీతకాలే భవేదష్ట మష్టకాలేతు శీతలం” అనునట్లు సుఖశీతలములై కర్పూర మిశ్రితమైన చందనపంకలేపముచే జిత్తంబును చిత్తజాయత్తంబు గావింపుచు, ముక్తావరాది భూవణ భూపితములై మితిమీరిన మోహనంపు చక్కందనమున నయనములకు సాఫల్యము గలిగింప స్నానీయసువాసితములయి

మోముపై చలించుకొరొజములు తక్షణోన్మీలిత మైననరసీరహముపై ముసరు
కొదములేంట్టయందము నందుచుండ నింకనిదాఘ (వెట్టదనము) మననెట్టిది,
అట్లునభవించువారి సుఖంబుకన్న వేరొండఁ నుభయము గలదే?

శ్లో. నితాంతలాక్షారసరాగరంజితై-

ర్మితంబినీనాం చరణైః సనూపురైః,

పదేపదే హంసరుతానుకారిభి-

ర్జనస్య చిత్తం క్రియతే సమన్తథమ్.

5

టీ. నితాం...జితైః-నితాంత=మిక్కిలి, లాక్షారస = లక్షకయొక్క,
రాగ=ఎఱుపుచేత, రంజితైః = రంగుకేయబడినవై, సనూపురైః = అందలతోఁ
గూడికొనినవై, పదేపదే=అడుగడుగునందును, హంసరుతానుకారిభిః=హంసల
భ్యసిననుకరించుచున్న, చరణైః=పాదములచేత, జనస్య=జనముయొక్క, చిత్తం=
మానస్సు, సమన్తథం = కామముతోఁ గూడినదిగా, క్రియతే = చేయబడు
చున్నది.

తా. లక్షకచేత పారాణింపబడి మిగుల నెఱ్ఱనై అందలను దాల్చి
యున్నవై యడుగడుగునకు నంచలరాయిడిని జేయుచున్నతరుణుల పాదము
లను జూచినట్లైన వలపు కలుగనివారివరు గలరు?

ఆవ; నాల్గవశ్లోకమునఁ జెప్పినయర్థము ననువదించుచు నట్టి వస్తుసౌంద
ర్యము కాముకులకుమాత్రమే గాక సర్వరసీకులకును స్పృహణీయమయిన దని
తెల్పుచున్నాడు.—

శ్లో. పయోధరా శ్చందనపంకచర్చితా-

స్తుషారగౌరార్పితహారశేఖరాః,

నితంబదేశాశ్చ సహేమమేఖలాః

ప్రకుర్వతే కస్య మనో న సోత్సుకమ్.

6

టీ. చందనపంకచర్చితాః = చందనపుద్రవముచేత పూయబడినవై,
తుషారగౌరార్పితహారశేఖరాః = మంచువలె తెల్లగానుండిన ముత్యాలహారము

లను చాల్చిన, పయోధరాః = స్తనములును, సహేమమేఖలాః = బంగారు మొల
నూళ్లతోఁగూడిన, నితంబదేశాః = పిఱుదులును, కన్యమనః = ఎవనియొక్క మన
స్సును, సోత్సుకం = వేడుకతోఁగూడినదానినిగా, నప్రకుర్వతే = చేయవు?
(ఎల్లరమననులను సోత్సుకములనుగాఁ జేయును.)

తా. చందనము నలంది ముత్తియములసరంబుల నలంకరింపఁబడిన తరు
ణులయొక్క స్తనకలశములును, బంగారు మొలనూలుతో నొప్పుచున్న పిఱు
దులును ఎవ్వరిమనసున కింపు గాకుండును?

శ్లో. సముద్గతస్వేదజితాంగసంధయో
విముచ్య వాసాంసి గురూణి సాంప్రతం,
స్తనేషు తన్వంశుకమున్నతస్తనాః
నివేశయంతి ప్రమదాస్సయావనాః.

7

టీ. సముద్గతస్వేదజితాంగసంధయః - సముద్గత = పైకి వెడలిన, స్వేద =
చెమటచేత, జిత = జయింపఁబడిన, అంగసంధయః = (బాహుమూలము మొదలగు)
అవయవసంధులుగలవారై, సయావనాః = యావనముతోఁగూడినవారై,
ఉన్నతస్తనాః = ఎత్తైనకుచములుగల, ప్రమదాః = మదవతులు, సాంప్రతం =
ఇప్పుడు, గురూణి = దట్టములై బరువైన, వాసాంసి = వస్త్రములను, విముచ్య =
విడిచి, స్తనేషు = స్తనములయందు, తను = సూక్ష్మమైన, అంశుకం = వస్త్రమును,
నివేశయంతి = ఉంచుచున్నారు.

తా. ఈ సమయమునందు యువతులు చిక్కనివలువలను వదలి మిగుల
వలుచనివలువలను తమకుచకలశముల నలంకరించుకొనుచున్నారు.

శ్లో. సచందనాంబువ్యజనోద్భవానిలైః
సహాయప్తిస్తనమండలార్పణైః
సవల్ల కాకలిగీతనిస్వనై -
ర్విబోధ్యతే సుప్త ఇవాద్య మన్తథః.

8

టీ. సచం...నిలైకి, సచందనాంబు=చందనోదకముతోఁగూడిన (చందన ద్రవముతోఁగూడిన), వ్యజన=విసనకఱ్ఱలవలన, ఉద్భవ = పుట్టిన (విసనకఱ్ఱలు పీచుటచేతఁ గలిగిన), ఆనిలైకి=వాయువులచేతను, సహా...ర్పనైకి=సహారయప్తి= ముత్యాలపేరుతోఁగూడిన, స్తనమండలం=వర్తలములయిన కుచములయొక్క, అర్పనైకి=ఇచ్చుటలచేత, సవ...స్వనైకి=సవల్లకీకాకలిగీత = వీణలయొక్కనూత్నమై అవ్యక్తమధురమైన పాటలతోఁగూడిన, నిస్వనైకి = (గాయకులయొక్క కంఠగానముల) ధ్వనులచేతను, అద్యు=ఇప్పుడు, మన్మథి = మన్మథుఁడు సుప్త భావ=నిద్రించినవానివలె, విబోధ్యతే=మేలుకొల్పబడుచున్నాఁడు.

తా. చందనద్రవసీక్తములగు వీవనలంబుట్టు వాయువులును, ముతైముల పేరులం బొంగారు జవరాండ్ర గబ్బిగుబ్బల కౌగిలింతలుచు, కర్ణరసాయనంబులగు వల్లకీరవంబులును, నిద్రసెందుచున్నమన్మథుని మేలుకొలుపుచున్నట్లు న్నువి. (అనఁగా మన్మథోద్దీప్తములై యున్నవి.

శ్లో. సితేషు హర్షేషు నిశాసు యోషితాం

సుఖప్రసూప్తాని ముఖాని చంద్రమాః,

విలోక్య నూనం భృశముత్సుకశ్చిరం

నిశాక్షయే యాతి ప్రాయేవ పాండుతామ్.

9

టీ. చంద్రమాః=చంద్రుఁడు, నిశాసు=రాత్రులయందు, సితేషు=తెల్ల నీవియగు, హర్షేషు=మేడలయందు, యోషితాం = స్త్రీలయొక్క, సుఖప్రసూప్తాని=సుఖముగానిద్రించుచున్న, ముఖాని = మోములను, చిరం = కడవుగా, విలోక్య=చూచి, భృశం=విక్కిలి, ఉత్సుకః=(ఈస్త్రీ ముఖములవంటి యందము నాకులేకపోయెనేయని మనంబున) ఔత్సుక్యముగలవాడై, నిశాక్షయే = రాత్ర్యంతమునందు, ప్రాయేవ = లజ్జచేతనువలె, పాండుతాం=తెల్లఁదనమును యాళి=పొందుచున్నాఁడు.

తా. ఎడకాలమునందు మేడలమీఁద సుదనిద్రఁ జెందియున్నతరుణీ మణులమోములం గని చంద్రుఁడు తనకిట్టికాంతిలేదని మనంబున పొచబడి

సిద్ధచేత తెల్లబోయినాడో యనునట్లు వేకువజామున కాంతిహినుడై గన్నడును.

శ్లో. అసహ్యవాతోద్ధతరేణుమండలా
ప్రచండసూర్యాతపతాపితా మహీ,
న శక్యతే ద్రష్టుమపి ప్రవాసిభిః
ప్రియావియోగానలదగ్ధమానసైః.

10

టీ. అసహ్య...మండలా-అసహ్య=ఓర్వనశక్యమయిన, వాత=వాయువుచేత, ఉద్ధత=యెగురగొట్టబడిన, రేణు=దుమ్ముయొక్క, మండలా = సమాహామగలదియు, ప్రచం...సితా-ప్రచండ=తీక్షణమైన, సూర్యాతప = యెండచేత, తాపితా = తపింపజేయబడిన, మహీ = భూమి, ప్రియా...నసైః-ప్రియా=ప్రియరాండ్రయొక్క, వియోగ = ఎడబాటనెడు, అనల=నిప్పుచేత, దగ్ధ=కాల్చబడిన, మానసైః = మనస్సులుగల, ప్రవాసిభిః = బాటసారులచేత, ద్రష్టుమపి=చూచుటకును, న శక్యతే=సాధ్యపడలేదు.

తా. ఈయెండకాలమునందు నిలువశక్యముగాకుండునట్లు బడమటిగాలి మిగుల వడిగా వీచుచున్నది. నేలమీది దుమ్ము వైకెగిరి దిగంతములం గ్రమ్ముచున్నది. ఎండ బహుతీవ్రముగా నుండుటజేసి భూమి మిక్కిలి వేడియైనది. యీసమయమునందు విదేశవాసము నేయుజనులు తమప్రియరాండ్రను విడిచి యుండుటచేత ఆవరహిని మనసులను కాల్చుటయేగాక యెండచేత యంతకాలినభూమి దేరిచూచుటకును వలచుపడకున్నది గదా.

శ్లో. మృగాః ప్రచండాతపతాపితా భృశం
తృషా మహత్యా సరిశుష్కతాలవః,
వనాంతరే తో యమితి ప్రథావితా
నిరీక్ష్య భిన్నాంజనసన్నిభం నభః.

11

టీ. మృగాః=జింకలు, భృశం=మిక్కిలి, ప్రచ...సితా - ప్రచండ = తీక్షణమయిన, అతప=ఎండచేత, తాపితాః=తపింపజేయబడినవై, మహత్యా =

గొప్పదయిన, తృప్తి=దప్పిచేత, వరి...తాలవః-పరిశుష్క=యెండిన, తాలవః= దొడలుగలవై, వనాంతరే=అడవినడుమ, భిన్నాంజనసన్నిభం = మెదగనూరిన కాటుకతో సమానమయిన, సభః = ఆకాశమును, నిరీత్య = చూచి, తోయ మితి=ఉదకమని, ప్రధానితాః=వరుగైతినవి.

తా. జింకలు చుట్టుకైనయెండచేతను వడిగా వీచునట్టిపడమటిగాలిచే తను మిగుల తాపమును పొందినవై మిక్కిలి దప్పిచేత నాలుకయు దొడలు నారిపోగా అడవియెడారులయందు కొంచెమువల్లముగల ప్రదేశముల నల్లని లేటకాంతి గలయాకాశమును (ఎండమావులను) ఉదకమనియెంచి వరుగిడు చున్నవి.

శ్లో. సవిభ్రమైః సస్తితజిహ్వవీక్షితైః -

ర్విలాసవతోఽమనసి ప్రవాసినామ్,

అనంగసందీపనమాశు కుర్వతే

యథా ప్రదోషాః శశిచారుభూషణాః.

12

టీ. విలాసవత్సః=విలాసముగలస్త్రీలు, శశిచారుభూషణాః = చంద్రుఁడనెడు ఆలంకారముగల, ప్రదోషాయథా = సంధ్యవేళవలె. సవిభ్రమైః = విలాసముతోఁగూడుకొనిన, సస్తి...వీక్షితైః-సస్తిత = చిఱునగవుతోఁగూడుకొన్న, జిహ్వ=పటిలములయిన, వీక్షితైః=చూపులచేత ప్రవాసినాం = విరహజనులయొక్క, మనసి = మనస్సునందు, అనంగసందీపనం = కామోద్దీపనమును కుర్వతే=చేయుచున్నారు.

తా. ఈసమయమందు సాయంకాలములు చంద్రునిచేఁ బ్రకాశించు నట్లు విలాసయుక్తములైన చూపులచేతను చిఱునగవులచేతను వెలయునట్టిజవరాండ్రు గని విదేశమునందు నొంటరిగ సంచరించుబాటసారులకును మనసుకవలవంత మిగులుచున్నది గదా.

శ్లో. రవేర్తయూతైరభితాపితో భృశం

విదహ్యామానః పథి తప్తపాంసుభిః,

అవాఙ్మఖో జిహ్వగలిశ్వసక్ ముహుః
ఫణీ మయూగస్య తలే నిషీదతి.

13

టీ. రవే = సూర్యనియొక్క, మయూః = కిరణములచేత, భృశమ్ = మిక్కిలి, అభితాపితః = మిక్కిలితాపము నొందింపబడినదై, పథి = మార్గమందు, తప్తపాంసుభిః = కాలినదుమ్ముచేత, విదహ్యమానః = మిక్కిలికాలించబడినదై, అవాఙ్మఖః = తలవంచుకొన్నదై, జిహ్వగలిః = వంకరగా బోవుచున్నదై, ముహుః = మాటిమాటికి, శ్వసక్ = నిట్టూరుపుచున్నదైన, ఫణీ = పాము, మయూగస్య = నెమిలియొక్క, తలే = పింఛముక్రింద, నిషీదతి = పడియున్నది.

తా. చూచితివే! మొండవేడిమికి తాళజాలక పాము నీడకు బోయి కాలినదుమ్ములతో జేరి యొడ లంకయు కాలుచుండగా మిగుల కష్టముగా వచ్చి యాబాధచేత తనశత్రువనియు జూడక నెమిలిపింఛపునీడనుజేరి రోజుచు పడియున్నది. కష్టము యుక్తాయుక్తముల నెఱుంగనీయదుగదా? శ్లో. తృషా మహత్యా హతవిక్రమోద్యమః

శ్వసన్తుహుర్ధూరవిదారితాననః,

న హంత్యదూరేఽపి గజాన్ మృగేశ్వరో

విలోలజిహ్వశ్చలితాగ్రకేసరః.

14

టీ. మహత్యా = అధికమైన, తృషా = డప్పిచేత, హతవిక్రమోద్యమః = తనపరాక్రమప్రయత్నముపోయినదై, ముహుః = మాటిమాటికి, దూరవిదారితాననః = నోటిని మఱింత తెఱచుకొన్నదియు, విలోలజిహ్వః = నాలుక నాడించుచున్నదియు, చలితాగ్రకేసరః = ముందటిజాలును విదలించుచున్నదైన, మృగేశ్వరః = సింహము, అదూరేఽపి = దగ్గరనుండినదైనను, గజాన్ = ఏనుగులను, న హంతి = చంపకున్నది.

తా. సింహము తానన్నిటిని హింసించునట్టి పరాక్రమము గలదైనను తనకు కేవలము విరోధులుగనుండు నేనుగులు తనచేరువ నున్నను వానిబోలితి

బోకయన్నది. మిక్కిలి దప్పిగొని నోరు తెఱచుకొని నాలుక నాడించుచు బోజుచున్నది. ఎండతాపము స్వాభావికచేష్టను నైతము చేయరానీయకున్నది. ఎంతవాడైనను రాగలకష్టమువచ్చినప్పుడు లోబడిపోవుచున్నాడు.

శ్లో. విశుష్కకంఠాహృతశీకరాంభసః

గభస్తీభిర్భానుమతోఽనుతాపితాః,

ప్రవృద్ధతృష్ణోపహతా జలాధినో

న దంతినః కేసరిణోఽపి బిభ్యతి.

15.

* టీ. విశుష్క = ఎండిన, కంఠ = కంఠముచేత, ఆహృత = తీసికొనఁబడిన, శీకరాంభసః = చల్లని యుండకముగలవియు, భానుమతః = సూర్యుని యొక్క, గభస్తీభిః = కిరణములచేత, అనుతాపితాః = మిక్కిలితపింపఁజేయఁబడినవై, ప్రవృద్ధః = వృద్ధి బొందిన, తృష్ణ = దప్పిచేత, ఉపహతాః = బాధింపఁబడినవై, జలాధినః = నీటిని గోరుచున్న, దంతినః = ఏరుగులు, కేసరిణోపి = సింహమువలనను, న బిభ్యతి = భయపడకున్నవి.

తా. ఏరుగులు గొంతులెండి తొండమునందలిగొంచ పాటినీటిబిందువులతో గొంతులందడుపుకొనుచు, సూర్యకిరణములవేడిమికి మఱిత తాపము నొంది దప్పిగొని నీరెక్కుడ దొరకునా యని చూచుచు సింహములు వచ్చినను భయపడకున్నవి.

శ్లో. హుతాగ్నికలైః సప్రవితుర్గభస్తీభిః

కలాపినః క్లాంతశరీరచేతసః,

న భోగినం ఘ్నంతి సమీపవర్తినం

కలాపచక్రేషు నివేశితాననమ్.

16.

టీ. సవితుః = సూర్యునియొక్క, హుతాగ్నికలైః = ప్రేల్పఁబడిన యగ్నితో సహనములైన, గభస్తీభిః = కిరణములచేత, క్లాంత = వాడిన, శరీరచేతసః = శరీరమువనసుకలవియు (అనగా ఎండవేడిమిచేత దేహమువాడినది.

మనమనొచ్చినదనియర్థము.) కలాపినః = నెమిళ్లు, సమీపవర్తిసం = చేరువనున్నదై,
కలాపచక్రేషు = పింఛములందు, నివేశితాననం = మోమునువైచుకొనియున్న,
భోగినం = పామును, న ఘ్నంతి = చంపకున్నది.

తా. నెమిళ్లు ఎడవేడిమిచేత మిగుల శ్రమచొందినవై తమకు శత్రు
ఫలయ్యును తమమీద వచ్చి పడిన వైనను పాములకు పరికింపకున్నది.

శ్లో. సభద్రముస్తం పరిశుష్కకర్తదం
సరః ఖనన్నాయతపోతృమండలైః,
రవేర్చయూతై రభితాపితో భృశం
వరాహాయూథో విశతీవ భూతలమ్.

17

టీ. సభద్రముస్తం = భద్రముస్తలతోఁగూడినదియు, పరిశుష్కకర్తదం =
ఎడినబురదగలదియునగు, సరః = పడియకు, ఆయతపోతృమండలైః = పొడవు
లైనముక్కుగొళ్లచేత, ఖనన్ = త్రవ్వచున్నదై, రవేః = సూర్యునియొక్క,
మయూతైః = కిరణములచేత, భృశం = మిక్కిలి, అభితాపితః = మిగుల వేడినిగలి
గింపఁబడిన, వరాహాయూథః = అడవిపందులగుంపు, భూతలం = భూప్రదేశ
మును, విశతీవ = ప్రవేశించుచున్నట్లున్నది.

తా. అడవిపందులగుంపు భద్రముస్తలనుఎత్తుటకు ముక్కుముట్టెలతో
పడియలకు త్రవ్వచుండఁగా ఎడకు తాళఁజాలక భూమిలో చొరఁబోవు
చున్నట్లున్నది.

శ్లో. వివస్వతా తీక్షణతరాంశుమాలినా
సపంకతో యాత్పరసోఽభితాపితః,
ఉత్ప్లుత్య భేకస్తృషితస్య భోగినః
ఫణాతపత్రస్య తలే నిషీదతి.

18

టీ. తీక్షణతరాంశుమాలినా-తీక్షణతర = మిక్కిలిచురుకయిన, అంశుమాలి
నా = కిరణసమూహముగల, వివస్వతా = సూర్యునిచేత, అభితాపితః = మిక్కిలి
తపింపఁజేయఁబడిన, భేకః = కప్ప, సపంకతోయాత్ = బురదనీళ్లతోఁగూడు

కొన్న, సరసః=కొలఁతునుండి, ఉత్పత్య=యొరికి, తృప్తితప్త్య = అకలిగొనిన, భోగినః=సర్పముయొక్క, ఘాతబుత్తన్య=గొడుగువంటివడిగయొక్క, తలే = క్రిందిభాగమందు, నిషీదతి=కూర్చున్నది.

తా. ఎండ మిక్కిలి తీక్షణముగా గాయంచుడఁగా పడియలోని నీరు ఇగిలిపోయి కొంచెముగా నిలిచి యొడచేత క్రాగుచున్నది. బురదవంటి వేడి నీళ్లయందు నిలువలేక కప్ప యొకటి దప్పిగొనియండిన, పాముపడగయొక్క నీడయందు యెగిరి పడినది. (అనఁగా తాపముగొనియుండుటచేత కప్ప పాము క్షనను మ్రింగు నని యెంచలేదు. పామును దప్పిగొనియుండుటచే కప్పను గను నింపలేదు.)

శ్లో. సముద్ధృతాశేషమృణాలజలకం
విపన్నమీనం ద్రుతభీతసారసం,
పరస్పరోత్పీడనసంహతైర్లజైః
కృతం సరః సాంద్రవిమర్దకర్దమమ్.

16

టీ. పర...సంహతైః=పరస్పర = ఒకదానితో నొకటి, ఉత్పీడన=త్రోయుటయందు, సంహతైః = తాకుచున్న, గజైః=వినుఁగులచేత, సరః=కొలను, సము...లంక-సముద్ధృత=పెళ్లగింపఁబడిన, అశేష = సమస్తమయిన, మృణాల జలకం=తామరతూండ్ల సమూహముగలదిగను, విపన్నమీనం = నశించినమీనములు గలదిగను, ద్రుతభీతసారసం-ద్రుతభీత=భయపడిపరుగిడిన, సారసం = బెల్లరుపక్షులు గలదియు, సాంద్రవిమర్దకర్దమం-సాంద్ర=దట్టముగా, నిమర్ద = నలుగుడుగల, కర్దమం=బురదగలదిగను, కృతం=చేయఁబడినది.

తా. వినుఁగులు మడుగునఁబ్రవేశించి యొకదాని నొకటి త్రోసికొనుచు తామరతీగల నన్నిటిని పెకలించి వేసెను. మత్స్యములు బురదలో త్రొక్కుచు వడి నశింపెను. జలపక్షులు భయపడి చెదరి పాటిపోయెను. నీళ్లును బురదయు కలసి మెదిలి రొంపి అయినది. దీనివలన మూఢజనులు అన్యోన్యము విహారము నేయుటయు మనస్విజనుల కాపక్కరమని అర్థము తోచుచున్నది.

శ్లో. రవిప్రభోద్భిన్న శిరోమణి ప్రభో
 విలోలజిహ్వద్వయలీఢమాపతః,
 విహగ్ని సూర్యాతపతాపితః ఫణీ
 న హంతి మండుకకులం తృహకులః.

20

టీ. రవి... ప్రభః-రవిప్రభ = ఎడచేత, ఉద్భిన్న = వైశిష్ట్యపించుచున్న, శిరోమణి=శిరోరక్షముయొక్క, ప్రభః=(తేజస్సువంటి) తేజస్సుకలదియ, విలోల...రుతః-నిలోల-చంచలమయిన, జిహ్వద్వయ = రెండునాలుకలచేత, లీఢ=నాకబడిన, మారుతః=గాలిగలదియ, విహ... విహ-విహ = విచారించేతను, అగ్ని = దావాగ్నిచేతను. సూర్యాతప=యెండచేతను, తాపితః = తపింపచేయబడినదియ, తృహకులః=దప్పిచేతతోటుపడుచున్నదియ(నగు), ఫణీ=సర్పము, మండుకకులం=కప్పలమొత్తమును, న హంతి=చంపకున్నది.

తా. పాము ఎడగా మిక్కిలి వెలుగుచున్న శిరోరక్షముచుదాల్చి రెండు నాలుకలచేత గాలిని పీల్చుకొనుచు తనవిషముచేతను దార్చుచుమంటలచేతను నెండవేడిమిచేతను మిగులతపించుచున్నదై దప్పిగొని యెండగా కప్పలు తనను చేరవచ్చినను చంపనెంచకున్నది. (అనగా అనేకసంకటములు పడువానికి స్వాభావికములైన కార్యములు సయితము తోచకుండునని భావము.)

శ్లో. సఫేనలోలాయతవక్త్ర సంపుటం

వినిస్సృతాలోహితజిహ్వమున్ముఖం,

తృహకులం నిస్సృతమద్రిగహ్వరా-

దవేక్ష్యమాణం మహిషీకులం జలమ్.

21

టీ. సఫేన...సంపుటం - సఫేన = నరుగుతోకూడికొనన, లోల = చంచలమయిన, ఆయత=పొడవైన, వక్త్ర సంపుటం = నోరుగలదియ, విని... జిహ్వ=నిస్సృత = నోటివెలుపలికివచ్చిన, ఆలోహిత = కొంచె మెఱువైన, జిహ్వం=నాలుకగలదియ, ఉన్ముఖం=యెత్తినముఖముగలదియ, తృహకులం=దప్పిచేతతోటుపడుచున్నదియ, జలం=ఉదకమును, అవేక్షమాణం = చూచు

చున్నదైన, మహిషీకులం = బజ్జెలగుంపు, అద్రిగహ్వారాల్ = కొండగుహ నుండి, విరస్పృతం = వెడలివచ్చినది.

తా. యెనుములగుంపు చల్లనివేళలఁ గొండగుహలలోఁ బండుకొనియుండి మిక్కిలి యెండబడినవేళకు తాపమును సహింపలేక నురుగుతోడి జొల్లుకారు చుండఁగా పొడవైననోట్ల తెరుచుకొని యెఱ్ఱనైననాలుకలు వెళ్లపెట్టుకొని దప్పిచే నారాటపడుచుండినదై యిటుగటు జలమును వివకుకొనుచు కొండగుహనుండి బారులుకట్టి వచ్చుచున్నది.

శ్లో. పటుతరదవదాహాః చుచ్ఛక్కుసస్యప్రరోహః

పరుషపవనవేగోతి ప్తసంశుష్కపర్ణాః,

దినకరపరితాపక్షీణతోయాస్సమన్తా

ద్విదధతి భయముచైర్వీక్ష్యమాణా వనాన్తాః.

22

టీ. పటుతర .. రోహః-పటుతర=మిక్కిలిగొప్పదైన, దవదాహ = బా వాగ్నికాల్పుటచేత, ఉచ్ఛక్కు=మిక్కిలియెండిన, సస్యప్రరోహః = పయిరు మొలకలుగలదియు పరుష...పర్ణాః-పరుష=కఠినముగావీచునట్టి, పవన = గాలి యొక్క, వేగ=వడిచేత, ఉతి ప్త=యెరగొట్టఁబడిన, సంశుష్కపర్ణాః = యెండు టాకులు గలవియు, సమంతాల్ = అంతట, దినకర .. తోయాః-దినకర=సూర్యుని యొక్క, పరితాప=వేడిమిచేత. క్షీణాః=క్షయించిన, తోయాః = ఉదకములు గలవియు, ఉచైర్వీక్ష్య=యెత్తుచోట్లనుండి, వీక్ష్యమాణాః = చూడఁబడుచున్న, వనాన్తాః=అరణ్యప్రదేశములు భయం=భయమును, విదధతి=చేయుచున్నది.

తా. కారుచిచ్చు మంటలచేత పయిరులు పచ్చికలు మాడిపోవుచున్నవి. వడిగా వీచునట్టిగాలిచేత సెండుటాకు లెగిరిపోవుచున్నవి. ఎక్కడ చూచినను సెండచేత జలమంతయు పీల్చఁబడినది. ఇట్లు వనప్రదేశములు సూచుటకు భయము కలుగుచున్నది.

శ్లో. శ్వసితి విహగవర్ణః శీర్ణపర్ణద్రుమఫః

కపికులముపయాతి క్షాంతమద్రేర్ని కుంజం,

బుకు—2

భ్రమతి గవయయాథః సర్వత స్తోయమిచ్ఛన్
శరభకులమజిహ్వాం ప్రోద్ధరత్యంబు కూపాత్. 23

టీ. శిశ్మపక్ష్యద్రుపథః = ఎందుటాకులచెట్టుమీదనుండిన, విహగవర్గః = పక్షులగుంపు, శ్వసీతి = ఆరాటముచేతనిశ్వాసమునువిడుచుచున్నది. క్షాంతం = బడలిన, కసికలం = కోతులగుంపు, అద్రేః = పర్వతముయొక్క, నికుంజం = బొదరింటిని. ఉపయాతి = చేరుచున్నది, గవయయాథః = గురుహతులగుంపు, తోయా = నీటిని, ఇచ్ఛన్ = కోరుచున్నచై, ఇకస్తకః = ఇటునటు, ప్రగుతి = తిరుగుచున్నది, అజిహ్వాం = ముటిలముగాని, శరభకులం = శరభములగుంపు, కూపాత్ = బావినుండి, అంబు = దకమును, ప్రోద్ధరతి = యెత్తుకొనుచున్నది.

తా. పక్షులెందుటాకులచెట్టుమీదనుండి దప్పిగొని ఆయాసపడుచున్నవి. కోతులెడవేడిమికి తాళజాలక కొండమీదిపొదలలో జేరుచున్నవి. గురుహతులు నీటికై యిటునటు తిరుగుచున్నవి. శరభములు ఐక్కులుగలవి కావున అందైనబావులయందున్న నుదకమును తీసుకొనుచున్నవి.

శ్లో. వికచనవకుసుంభస్వచ్ఛసిందూరభాసా
ప్రబలపవనవేగోద్భూతవేగేన తూర్ణమ్,
తటవిటపితాగ్రాలింగనవ్యాకులేన
దిశిదిశి పరిదగ్ధా భూమయః పావకేన. 24

టీ. వికచ...భాసా - వికచ = వికసించిన నవ = నూతనమైన, కుసుంభ = కుసుంబా పూవుపలె, స్వచ్ఛ = నిర్మలమైన, సిందూరభాసా = సిందూరముయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలదియు, ప్రబల...గేన...ప్రబల = అధికమైన, పవన = గాలియొక్క, వేగ = వడిచేత, ఉద్భూత = పుట్టిన, వేగేన = వడిగలదియు, తట...కులేన - తట = ఒడ్డునందలి, విటపి = చెట్టుయొక్క, లతాగ్ర = కొనకొమ్మలను, అలింగన = తాకుటయందు, వ్యాకులేన = తొందరపడుచున్నదియునగు, పావకేన = కార్పిచ్చుచేత, దిశిదిశి = ప్రతిదిక్కునం

దును. తూర్జమ్ = శీఘ్రముగా, భూమయః = ప్రదేశములు, పరిదగ్ధాః = మిక్కిలి దహింపఁబడినవి.

తా. కార్చిచ్చు సిందూరమువలె నెఱ్ఱగా మండుచున్నదై వడిగా పిచు నట్టిగాలిచేత మఱింత వృద్ధిబొందిచెట్లకొనగొమ్ములు తాకునట్లు మండుచున్నదై యతిశీఘ్రముగా నకలదిక్కులు వ్యాపించి కాలించున్నది.

శ్లో. జ్వలతి పవనవృద్ధః పర్వతానాం దరీఘ
స్ఫుటతి పటునినాదైః శుష్కవంశస్థలీఘ,
ప్రసరతి తృణమధ్యే లబ్ధవృద్ధిః క్షణేన
గ్లపయతి మృగవర్గం ప్రాంతలగ్నో దవాగ్నిః. 35

టీ. పవనవృద్ధః = వాయువుచేత వృద్ధిబొందిన, దవాగ్నిః = కార్చిచ్చు, పర్వతానాం = పర్వతములయొక్క, దరీఘ = లోయలయందు, జ్వలతి = మండుచున్నది. శుష్కవంశస్థలీఘ = యెండిన వెదుళ్లచోట్లయందు, పటునినాదైః = కఠినమయిన మ్రోతలతో, స్ఫుటతి = విరియుచున్నది, క్షణేన = క్షణములోపల, లబ్ధవృద్ధిః = పెచ్చు పెరిగినదై, తృణమధ్యే = కనవునడుమ, ప్రసరతి = వ్యాపించుచున్నది. ప్రాంతలగ్నః = పార్శ్వములయందంటు చున్నదై, మృగవర్గం = లేళ్లగుంపును, గ్లపయతి = కప్ప పెట్టుచున్నది,

తా. దావాగ్నిగాలిచేత వృద్ధిబొందిగొండవరులయందు మండుచున్నది. వెదురుగుమ్మలలోచేరి పెటపెటధ్వనులతో వెదుళ్లనుకల్పించున్నది. యెండిన యైన కనవుపొదలో క్షణమాత్రములో క్రమ్మి భగ్గమని మండుచున్నది. లేళ్లగుంపునకు దాకుచున్నదై వానిని వ్యాకులపఱుచుచున్నది.

శ్లో. బహుతర ఇవ జాతః శాల్మలీనాం వనేషు
స్ఫురతి కనకగౌరః కోటరేషు ద్రుమాణామ్,
పరిణతదళశాఖానుత్పతక్ ప్రాంశువృక్షాః
భ్రమతి పవనధూతః సర్వతోఽగ్నిర్వనాంతే.

టీ. అగ్నిః=నివృత్తి, కాల్యలీశాం=బూరుగచెట్లయొక్క, వనేషు = వనములందు, హుతర ఇవ=మిక్కిలి అధికముగా, జాతః = పుట్టినది. ద్రుమాణాం = చెట్లయొక్క, కోట రేషు=తోట్టలయందు, కనక గౌరః=బంగారువలె కచ్చనిదై, స్ఫురతి=ప్రకాశించుచున్నది, పరిణతదలకాఘాత్=పండుటాకుల కొమ్మలుగల, ప్రాంతశుష్కతాత్ = ఎత్తుచెట్లను, ఉత్పతక్ = ఎగిరియంటుచున్నదై, పవన ధాతః=గాలిచేత వీచబడినదై. సర్వతః = అంతట, ప్రమతి=తిరుగుడు వడుచున్నది.

తా. అగ్ని బూరుగచెట్లలో బుట్టి చెట్లతోట్టలలో మండుచు ఆకులు. రాలిచున్న మ్రాకులకంటుచు పెనుగాలిచే ప్రజ్వలిల్లి సకలదిక్కులను వ్యాపించుచున్నది.

శ్లో. గజగవయమృగేంద్రా వహ్నిసంతప్తదేహః

సుహృద ఇవ సమేతా ద్వంద్వభావం విహాయ,

హుతవహపరిభేదాదాశు నిర్గత్య కఠా

ద్విపులపులినదేశాం నిమ్నగాం సంవిశన్తి.

27

టీ. వహ్నిసంతప్తదేహః = కార్చిచ్చుచేతవేడిమిగొనినదీహములగలవై, ద్వంద్వభావం=విరోధమును, విహాయ=విడిచి, సుహృదఇవ=మిత్రులవలె, సమేతా=కూడినవై, గజగవయమృగేంద్రాః=వీనుగలును గురుపాతులును, సింహములును, హుతవహపరిభేదాత్ = కార్చిచ్చుచేత మిక్కిలిశ్రమగలిగిన, కఠాత్ = కొండకవులనుండి నిర్గత్య=వచ్చి, పిపులపులినదేశాం = చిస్తారములయిన యిసుక దిన్నెలుగల, నిమ్నగాం=నదిని, సంవిశన్తి = చేరుచున్నవి.

తా. సింహములు మొదలైనమృగములు దావాగ్ని తాపమునకు నోర్యలేక కొండగుహలనుండి వెలువడి సహజమయినవిరోధమును సయితము విడిచి పెట్టి గుంపులుకూడి వచ్చి నదీప్రాంతమును జేరుచున్నవి.

శ్లో. కమలవనచితాంబుః పాటలామోదరమృగః

సుఖసలిలనివేకః సేవ్యచంద్రాంశుహరః,

వ్రజతు తవ నిదాఘః కామినీభిః సమేతో
నిశి సులలితగీతే హర్ష్యపృష్ఠే సుఖేన.

28

టీ. సులలితగీతే=మిక్కిలిమనోహరమైన పాటగలదానా (ప్రేయసీ) !
కమలవని చితాంబుః-కమలవన=వద్ద వనముచేత, చిత=వ్యాపింపబడిన, ఆంబుః=
ఉదకముగలదియు, పాటలామోదరమ్యః=పాటల = కలిగొట్టుపూవులయొక్క,
ఆమోద=పరిమళముచేత, రమ్యః=రమణీయమైనదియు, సుఖశలలనిషేకః=సుఖ=
సుఖకరమైన, సలిల=ఉదకమందు, నిషేకః=స్నానముగలదిగాను, సేవ్యచంద్రాంశు
హరిః-సేవ్య=సేవింపదగిన, చంద్రాంశు=చంద్రకిరణములను. హరిః=ముత్యాల
హరముగలదియు, కామినీభిః=స్త్రీలతో, సమేతః = కూడకొనిన, నిదాఘః =
గ్రీష్మఋతువు, నిశి=రాత్రియందు, హర్ష్యపృష్ఠే=మేడమీద, సుఖేన=సుఖ
ముగా, వ్రజతు=గడచిపోవుగాక.

తా. ఈ గ్రీష్మకాల మెండవేడిమిచేత నితకష్ట మయినను మిక్కిలి
సుఖకరము లయినవిషయము లున్నవి. కొలంకులయందు తామరలు వికసిల్లుచు
నువకము చట్టగానుండి వేడిమిని హరించుచున్నది. కలిగొట్టుపూవులవాసనలు
మిగుల మనోహరము లయి క్రమ్ముచున్నవి. జలాశయములందు దవగాహనము
మిగుల సుఖమయినది. ముత్యాలహరిమలును మల్లెపువ్వులదండలును వెన్నెలయు
నాప్యాయితను కలిగించుచున్నవి. రాత్రివేళల మేడలమీద గూర్చుండి
కామినీజనములతోకూడి సంగీతప్రసంగములచే సుఖముగాఁ బ్రొద్దు పుచ్చు
వచ్చును.

ఇది శ్రీమహాకవి కాళిదాసవిరచితమగు ఋతుసంహారకావ్యమున

గ్రీష్మర్తు వర్ణనంబున ప్రథమసర్గము.

ద్వి తీ య స ర్గ ము.

— ❦ —

అవ. గ్రీష్మఋతువునువర్ణించిన యనంతరమున క్రమస్రాప్తమైన వర్ష
ద్రువును వర్ణించుచున్నాఁడు.—

శ్లో. సశీకరాంభోధరమత్రకుంజర
స్తటిత్పతాకోఽశనిశబ్దమర్దలః,
సమాగతో రాజవదుద్ధతద్యుతి
ర్ఘనాగమః కామిజనప్రియః ప్రియే.

1

టీ. హేప్రియే=పిప్రియారాలా! సశీకర...కుంజరః=సశీకర=జలబిందు
వులతోఁగూడిన, అంభోధర=మేఘము లనియెడు, మత్తకుంజరః = మదపు బేనుఁ
గులు కలిగినదియు, తఃపిత్పతాకః-తడిల్ = మెఱపులనియెడు, పతాకః = ధ్వజ
ములకలిగినదియు, అశని...మర్దలః - అశనిశబ్ద = ఉరుములధ్వనియ నెడు,
మర్దలః=మద్దెలకలిగినదియు, ఉద్ధతద్యుతిః-ఉద్ధత=పెంపొందిన, ద్యుతిః=కాంతి
కలిగినదియు, కామిజనప్రియః-కామిజన = కాముకులగు జనులకు, ప్రియః =
ఐష్ట్యమైన, ఘనాగమః = వర్షఋతువు, రాజవల్ = రాజువలె, సమాగతః =
వచ్చెను.

తా. పి. ప్రియారాలా! మహారాజులెచ్చటికైనను వెడలు నప్పుడు మద
జలము స్రవించుచుండుతుండములు గలిగినమదపుబేనుఁగులూ గొనిపోవునట్లు
వర్షఋతువు జలబిందువుల స్రవించుచుండు మేఘములతోఁ గూడియున్నది.
వారు చిత్రవర్ణంబులగుటెక్కుముల నెత్తునట్లు ఇది మెఱపులఁ బ్రసరింపఁ
జేయుచున్నది. వారు మర్దలాదివాద్యధ్వనులతోఁ గూడి యుండునట్టిదియుంబు
ములు మొదలగువానిధ్వనులతోఁ గూడియున్నది. ఇట్లు మహారాజులక్షణంబు

లతో వర్ష ఋతువు వచ్చినది. ఈ ఋతువున జలాభూర్జంబులగు మేఘంబుల యొక్కయు అట్టి మేఘములవై వ్యాపించుచుండు మెఱపులయొక్కయు ఇంద్ర భుస్సుయొక్కయు కాంతు లుక్కుటములై మనోహరముగ నలరారు చుండును. గ్రీష్మమున ఘృత సంతప్తములై యుండు మేఘ లీఋతువున వర్ష జలంబులచే జల్లఁబడుటచేతను మనోహరకాంతియంతమగు ప్రకృతి కనుల యెదుట నలరారుచుండుటచేతను కాముకుల కుత్సాహముఁ గలుగఁజేయునది కావున వారి కీఋతువు మిగుల నిష్టము నొడఁబూర్చును.

శ్లో. నితా న్తనీలోత్పలపత్ర కాంతిభిః

క్వచిత్ప్రభిన్నాంజనరాశినన్నిభైః,

క్వచిత్సగర్భప్రమదాస్తనప్రభైః

సమాచితం వ్యోమ ఘనైస్సమంతతః. ✓

2

టీ. క్వచిత్ = ఒకస్థలమున, నితాంత...కాంతిభిః-నితాంత = మిగుల, నీల = నల్లనైన, ఉత్పల = కలువలయొక్క, పత్ర = రేకులయొక్క, కాంతిభిః = కాంతివంటి కాంతికలిగినవియు, క్వచిత్ = ఒకస్థలమున, ప్రభిన్న...సన్నిభైః-ప్రభిన్న = బాగుగ నూరఁబడిన, అంజన = కాటుకయొక్క రాశి..ప్రోగుతో, సన్నిభైః = సమములైనవియు, క్వచిత్ = ఒకస్థలమున, సగర్భ...ప్రభైః-సగర్భ = గర్భముతోఁగూడిన, ప్రమదా = స్త్రీలయొక్క, స్తన = స్తనములయొక్క, ప్రభైః = కాంతివంటి కాంతికలిగినవియునగు ఘనైః = మేఘములచే, వ్యోమ = ఆకాశము, సమంతతః = అంతటను, సమాచితం = బాగుగఁజూట్టఁబడినది.

తా. ఆకాశము నంతయు నావరించుకొనియుండు మేఘములు గొన్ని స్థలములందు తెలు పెంతమాత్రమును కలియక మిగుల నల్లనై యుండు కలువ రేకులలై నీలమగుకాంతి కలిగినవిగ నున్నవి. మఱికొన్ని స్థలములయందు మిగుల స్పష్టముగ నుండు బాగున నూరఁబడినకాటుక యంతయు ప్రోగుగఁ జేర్చి యుంచినట్లు నల్లగ నున్నవి. ఇంకను గొన్నిస్థలములయందు పసిమితోఁ గూడిన నలుపుకాంతికలిగి గర్భిణి యగునువిదకుచంబులకాంతిని బోలినకాంతి కలవిగ.

నున్నది. ఇట్లు నానాధములగు కాంతులచే నొప్పారుచుండు మేఘములు
అకాశమందంతట నలమికినియండ చూడ మనోహరమై యొప్పారుచున్నది.

శ్లో.తృషాకులైశ్చాతకపక్షిణాం కులైః

ప్రయాచితాస్తోయభ రావలంబినః,

ప్రయాన్తి మన్దం బహుధారవర్షిణో

వలాహకా శ్రోత్రమనోహరస్వనాః.

3

టీ. తృషాకులైః-తృషా = దప్పిచే, అకులైః=వ్యాకులములైన, చాతక
పక్షిణాం=చాతకపక్షులయొక్క, కులైః=సమూహములచేత, ప్రయాచితాః=
ప్రార్థించబడినవై, తోయ...లంబినః-తోయ=జలముయొక్క, భర = బరువుచే,
అవలంబినః = ప్రేలుచుండునవియు, బహు...వర్షిణః-బహు = అనేకములగు,
ధార = ధారలుకలుగునట్లు, వర్షిణః = వర్షించునవియు, శ్రోత్ర ..స్వనాః -
శ్రోత్ర=చేవులకు, మనోహర=ఇంద్రుడు, స్వనాః=ధ్వనులుకలిగినవియునగు, వలా
హకాః = మేఘములు, మన్దం = మెల్లగ, ప్రయాన్తి = పోవుచున్నవి.

తా. వర్షఋతువు గడచిపోయినపిమ్మట తిరిగి యిప్పుటివఱకును జల
పానము చేయని వగుట మిగుల దప్పిగొని యుండుచాతకంబులు గుంపులు
గుంపులై కమ్మనునరించి జలము నర్థింపుచుండ జలము నిండియుండుట నాభారం
బున ప్రేలుచు ధారాపాతము కలుగునట్లధికముగ వర్షించు ఉరుములచే
మనోహరముగ ధ్వనింపుచు మేఘములు మెల్లగ నటునిటు సంచరించుచున్నవి.

శ్లో.వలాహకాశ్చాశనిశబ్దమృదలాః

సురేంద్రచాపం దధతిస్తటిద్గుణమ్,

సుతీక్ష్ణధారాపతనోగ్రసాయకై

స్తుదన్తి చేతః ప్రసభం ప్రవాసినామ్.

. 4

టీ. అశని...మృదలాః-అశని = పిడుగులయొక్క, శబ్ద=ధ్వనియను, మృద
లాః=చుట్టలుకలిగినదియు, తటిద్గుణం-తడిల్ = మెలుపులనియెడు, గుణం=నారి

కలిగిన, సుశేష్ట)చాపం = ఇంద్రధనుస్సును, దధతః = ధరించుచుండునవియు (నగు), పలాహాకాః = మేఘములు, సుతీక్ష్ణ...సాయకైః = సుతీక్ష్ణ = మిగులవాడి యగు, ధారా = జలధారలయొక్క, పతన = విడుచుటయనియెడు, ఉగ్ర = తీక్ష్ణ ములగు, సాయకైః = బాణములచే, ప్రవాసినాం = విదేశములయందుండువారి యొక్క, చేతః = మనసును, ప్రసభం = బలాత్కారముగ, తుదన్తి = బాధించు చున్నవి.

తా. ఈ ఋతువున మేఘములు చల్లని జలధారలను తీక్ష్ణము లగు ఘులుకులవలె విడుచుచు. నాయా కార్యంబులవై తమ ప్రియురాండ్రును విడిచి దూరదేశంబుల కరిగి యుండువారు నొకయు పీడించుచున్నవి. గ్రీష్మమరిగి యీ ఋతువురాగనే మేఘము చల్లనిజలధారల వర్షింపుచుండ తాపహారి యుత్సాహముపెరిగి వర్షణము విరహిజనులకు దుస్సహ మగుటచే ప్రవాస ములనుండువారు ప్రియవియోగజమగుచేడ ననుభవించుచున్నారు. మఱియు మేఘము లుఱుములఁబఱపుచు పిడుగులవిడుచుచు ధ్వనించుచుండ విరహాలఁ బీడింప నేతెంచుచు మర్దలాదిరణవాద్యంబులఁ జేయుచుండు నట్లున్నవి. మెఱు పులుచు ఇంద్రధనుస్సును నలరారుచుండ జలధారల విడుచుచు సుచరించు మేఘములు విరహిజనులను బాధించుటకై నాగినవరించి యుండుధనుస్సును గైకొని ములుకులఁబఱపుచు నేతెంచునట్లగపడుచున్నవి.

శ్లో. ప్రభిన్నవైడూర్యనిభైస్తృణాంకురైః

సమాచితా ప్రోథితకందలీ దళైః,

విభాతి శుక్లేతరతన్నభూషితా

వరాంగనేవ క్షీతిరిన్ద్రగోపకైః.

5

టీ. క్షీతిః = భూమి, ప్రభిన్న — నిభైః - ప్రభిన్న = నలియఁగొట్టఁబడిన, వైడూర్య = వైడూర్యమణులతో, నిభైః = సమములైన, తృణాంకురైః = తృణ = గడ్డి యొక్క, అంకురైః = మొలకలచేతను, ప్రోథిత...దళైః - ప్రోథిత = ఆధికముగ బయలుపెడలిన, కందలీ = నేలతాళ్లయొక్క, దళైః = పత్రములచేతను, ఇంద్ర గోపకైః = ఆరుద్రపురుగులచేతను, సమాచితా = అవరింపఁబడినదై, శుక్లే...భూ

షితా-శుక్లేతరః = తెల్లవికాసి, రత్న = మణులచే, భూషితా = అలంకరింపఁబడిన, వరాంగనేవ = ఉత్తమస్త్రీవలె, విభాతి = ప్రకాశించుచున్నది.

తా. వర్షము లారంభమైనవెంటనే గడ్డిమొలకలన్నియు గౌరవర్ణములై వ్యాపించి వైడూర్యపురవ్వలవలె నలరారుచుండ, నేలతాడియాకు లంతటను బయలుపెడలి నీలమణులం బోలి యుండ, ఆరుద్రపురుగులాతటఁ బరు కద్ద రాగాదులవలె నొప్పుచుండ, భూమి వృక్షములు మొదలగు తెల్లనిమణులు గాక నిశరపర్ణంబులుగలమణులచే నొప్పునాభరణంబుల ధరించి యుండు నుత్తమసుందరివలె నొప్పుచున్నది.

శ్లో. సదా మనోజ్ఞం స్వనదుత్పవోత్సుకమ్

విక్రీర్ణవిస్తీర్ణకలాపశోభితమ్,

ససంభ్రమాలింగనచుంబనాకులం

ప్రవృత్తనృత్యం కులమద్య బర్హిణామ్.

6

టీ. సదా = ఎల్లప్పుడును, మనోజ్ఞం = మనోరహరమైనదియు, స్వనత్ = ధ్వనించుచుండునదియు, ఉత్పవోత్సుకం-ఉత్పవః=వర్షముచేత, ఉత్సుకః=పేడుక కలిగినదియు, విక్రీర్ణ...శోభితం విక్రీర్ణ = ప్రసరింపఁజేయఁబడినదియు, విస్తీర్ణ = ప్రేలుచుండునదియు (నగు), కలాప = పురిచే, శోభితం = ప్రకాశించునదియు, ససంభ్రమ...ఆకులం-ససంభ్రమః=త్వరతోఁగూడినట్లుగ, ఆలింగనః=కొగలించుట యందును, చుంబనః=ముద్దుగనుటయందును, ఆకులం=వ్యాకులమైనదియు(నగు), బర్హిణాం = నెమిళ్లయొక్క, కులం = సమూహము, అద్య-ఇప్పుడు, ప్రవృత్త నృత్యం ప్రవృత్త = ఆరంభింపఁబడిన, నృత్యం = ఆటకలిగినదై యున్నది.

తా. మేఘము లన్నియు వ్యాపించి యుండుములతోడను మెఱుపుల తోడను వర్షించుచుండ నెమిళ్లన్నియు మనోహరములగు రూపములతో నుంద రముగఁ గూయుచు సుతనము పెంబొంది దాన నుత్కంఠ గదుర పింఠంబుల నూడ్చి యవి ప్రేలుచుండ నెంతయు నొప్పును జుట లొండొంటిని చుట్టి పచ్చుచు నొరసికొనుచు నాలింగనముఁ జేసికొనుటయందును ముక్కులతో

నొండొంటి చెక్కింబులయందును శిఖాభాగములయందును స్పృశింపుచు ముద్దులఁ గొనుటయందును త్వరను ఆకులమును పొందుచు నాడుట కుపక్రమించినవి.

శ్లో. నిపాతయస్త్యః పరితస్తటద్రుమాన్

ప్రవృద్ధవేగైస్సలిలైరనిర్నలైః,

స్త్రీయః సుదుష్టా ఇవ జాతవిభ్రమాః

ప్రయాన్తి నద్యస్త్యరితం పయోనిధిమ్.

7

టీ. ప్రవృద్ధవేగైః-ప్రవృద్ధః=అధికమైన, వేగైః = ప్రవాహముకలిగి, అనిర్నలైః=కలుషములైయుండు, సలిలైః=జలములచే, పరితః = అంతటను, తటద్రుమాన్=దరులయందలిచెట్లను, నిపాతయస్త్యః = పడగొట్టుచుండునవియు, జాతవిభ్రమాః-జాత = కలిగిన విభ్రమాః = చుట్టగలిగినవియు (నగు), నద్యః=నదులు, సుదుష్టాః=చెడిన, స్త్రీయఇవ=స్త్రీలవలె, పయోనిధిం = సముద్రమును గూర్చి, త్వరితం = శీఘ్రముగ, ప్రయాన్తి = పోవుచున్నవి.

తా వర్షములచే కలుషజలప్రవాహ మధికమై తద్వేగముచే నన్ని వైపులనుండియు దరులనుండలిచెట్లను పడగొట్టుచు రయాధిక్యముచే నుల్లేసేర్పడుచు నదులన్నియు సముద్రమునకు పరువులెత్తుచున్నవి. ఇప్పుడీనదులు తానొక మగ్గలమై దుర్వ్యాపారములచే మలినమై యుండులావణ్యసౌందర్యాదులచే మాతాపితృకులంబులయందలి జనులకు తలవంపులఁ గలిగించి వారిని గౌరవమునుండిపడగొట్టుచు కాముకాదినందర్శనముచే శృంగారాదిచేష్టలు గలుగుచుండ రయంబున నడచుచు బోవుచుండు దుష్టాంగనలవలె నున్నవి.

శ్లో. శృణోష్కరై రుద్ధతకోమలాంకురై

ర్విచిత్రనీలైర్వరిణీముఖితైః,

వనాని వైంధ్యాని హరన్తి మానసం

విభూషితాన్యద్గతపల్లవైర్వృషైః.

8

టీ. ఉద్ధత...అంకురైః-ఉద్ధత = బయలు వెడలిన, కోమల = మృదువైన, అంకురైః=మొలకలుకలిగినదియు, విచిత్రనీలైః-విచిత్ర = నానావర్ణము

లై నవియు, నీలైః = నల్లనైనవియు, హరిణీ...క్షతైః-హరిణీ = లేళ్ళయొక్క,
 ముఖ = ముఖములచే, క్షతైః = నలుకఁబడినవియు (నగు), తృణోత్కరైః -
 తృణ=గడ్డియొక్క, ఉత్కరైః = సమూహములచేతను, ఉద్గతపల్లవైః-ఉద్గత=
 బయలుపెడలిన, పల్లవైః = చిగుళ్ళకలిగిన, ద్రుమైః = చెట్లచేతను, విభూషి
 తాని=కలంకరింపఁబడిన, వైంధ్యాని = వింధ్యపర్వతసమీపములగు, వనాని=అడ
 వులు, మానసం = మనస్సును, హరన్తి = హరించుచున్నవి.

తా. వర్షము లారంభము లై చంతనే కోమలము లగుమొలకల నెత్తి
 లేళ్ళచేఁ గొఱుకఁబడి కొన్నిచోటుల నానావర్ణంబులయ్యుఁ గొన్నిచోటుల
 నల్లనివయ్యు నొప్పుచుండు నానావిధములగు గడ్డిజాతులను చిగుళ్ళ బయలు
 పెడలి మనోహరములగు సుడువృక్షములును నొకక్రొత్తయలంకారము నొడ
 గూర్చుచుండ వింధ్యపర్వత ప్రాంతంబుల సుడువరణ్యభూము లెంతయు
 పౌద్గముగ నగుపడుచున్నవి.

శ్లో. విలోలనేత్రోత్పలశోభితాననై

ర్మృగైః సమంతాదుపజాతసాధ్వనైః,

సమాచితా నైకతినీ వనస్థలీ

సముత్సుకత్వం ప్రకరోతి చేతసః.

9

టీ. విలోల...ఆననైః-విలోల = చంచలములైన, నేత్రోత్పల=కలువల
 పంటి నేత్రములచే, శోభిత = ప్రకాశించు, ఆననైః=ముఖమునుకలిగినవియు,
 ఉపజాతసాధ్వనైః - ఉపజాత = పుట్టిన, సాధ్వనైః = భయముకలిగినవియు
 (నగు), మృగైః=లేళ్ళచే, సమంతాత్=అంతటను, సమాచితా = వ్యాపించఁబడి
 నవియు, నైకతినీ=ఇసుకకలిగియుండు, వనస్థలీ=వనప్రదేశము చేరిన=మనస్సు
 నకు, సముత్సుకత్వం = వేడుకకలుగునదగుటను, ప్రకరోతి=చేయుచున్నది.

తా. ఈ ఋతువున నుఱుములను మెఱుములను ఎల్లెడల సందడిఁజేయు
 చుండ లేళ్ళ భయముచే చంచలములై నల్లనై పెద్దకనులు కలియుండుముఖం

ఋతతో నొప్పుచు అడవియందలి యిసుకనేలయం దంతటను వ్యాపించి యున్నవి, అట్టి నేలలఁ జూచుటను మనసున నెంతయు వేడుక కలుగుచున్నది.

శ్లో. అభీష్టముచ్చైర్ఘ్నతా పయోముచా

ఘనాంధకారీకృతశరవరీష్వపి,

తటిత్ప్రభాదర్శితమార్గభూమయః

ప్రయాన్తి రాగాదభిసారికాః స్త్రీయః।

10

టీక. అభిసారికాః = అభిసారికలగు, స్త్రీయః = అంగనలు, అభీష్టం = మాటిమాటికి, ఉచ్చైర్ఘ్నః = దిగ్గరగ, ఘనతా = ఉఱుసుచుండెడు, పయోముచా = మేఘముచేత ఘన...శరవరీష్వపి-ఘన = దట్టచుగు, అంధకారీకృత = అంధకారముకలవిగఁజేయఁబడిన, శరవరీష్వపి = రాత్రులయందును, తడిల్... భూమయః-తడిల్ = మెఱువులయొక్క, ప్రభా = కాంతిచే, దర్శిత = చూపఁబడిన, మార్గ = మార్గమునందలి, భూమయః = ప్రదేశములుకలవరలై, రాగాల్ = అరురాగమువలన, ప్రయాన్తి = వెళ్లుచున్నారు.

తా. “కాంత్యాగ్నిసేతు యా యాన్తి సంకేతం సాభిసారికా” మనోహరుసమాగమమును కోరి సంకేతస్థలమున కరుగుకామిని “అభిసారిక” యనంబడును:—అనులక్షణముచే చెప్పఁబడునభిసారికాంగనలు ఋతుధర్మముచే నుత్సాహముచేరి కామ మగ్గులమై ప్రియులయందలి యరురాగము గాఢముగ మనసునఁ దోచి ప్రియసమాగమకాంక్ష దృఢమై ప్రేరేపింప మాటిమాటికిని మేఘములు భయంకరముగ నుఱుముచున్నను మేఘవ్యాప్తిచే నంధకారము నట్టముగ నలముకొనియున్నను రాత్రులయం దవృషభవృక్షుడు కలుగుచుండు మెఱువులయొక్క కాంతిచే గుఱుతులు మొదలగువానినిఁ దెలుపుమార్గమునందలి ప్రదేశంబుల నెఱుంగుచు సంకేతప్రదేశంబుల కరుగుచున్నారు.

శ్లో. పయోదరైర్భిమగభిఃస్వనై

స్తటిద్భిరుద్వేజితచేతసో భృశమ్,

కృతాపరాధానసి యోషితః ప్రియాన్
పరివృజం తే శయనే నిరంతరమ్.

11

టీ. భీమ...నిస్వనైః-భీమ = భయంకరమైనట్టియు, గభీర = గంభీరమైనట్టియు, నిస్వనైః=ధ్వనులుకలిగిన, పయోధరైః=మేఘములచేతను, తడిస్ఫిః=మెఱుపులచేతను, భృశం = మిక్కిలి, ఉద్వేజితచేతనః-ఉద్వేజిత = ఉత్కంఠకలిగిన, చేతనః = మనసుకలిగిన, యోషితః=అంగనలు, కృతాపరాధానసి—కృత = చేయుటైన, అపరాధానసి = అపరాధముకలవారైనను ప్రియాన్ = ప్రియులను, శయనే = శయ్యయందు, నిరంతరం = బిగువుగ, పరివృజం తే = క్రొంగలించుచున్నారు.

తా. “గూఢవిప్రియకృచ్ఛతః” అంగనావలీకనాదిగూఢాపరాధంబుల జేయువాడు శతంబు అనులక్షణముచొప్పున శతనాయకులు కృతాపరాధులైయుండ తదవజ్ఞానముచే కుపితలైనభాండితనాయకులు రోషంబున నాలింగనాదుల మాని శయ్యపై దూరంబున శయనింపుచుండి కొంతసేపటి కాకాశంబున మేఘుబులు వ్యాపించి భయంకరముగ నుజుముచు మనోహరంబుగ మెఱయుచు వర్షించుచుండ మనంబున భయంబును నుత్సాహంబును పెరిగి యుత్కంఠ యలిశయింప ప్రియుల యపరాధంబుల మఱచి కోపంబుల విడిచి నమిపించి గాఢముగ నాలింగనముల జేసికొనుచున్నారు.

శ్లో విలోచనేందీవరవారిబిందుభిః

నిషిక్తబింబాధరచారుపల్లవాః,

నిరస్తమాల్యాధరణానులేపనాః

సితా నిరాశాః ప్రమదాః ప్రవాసినామ్.

12

టీ. విలోచన...బిందుభిః—విలోచనేందీవర = పద్మములవంటి నేత్రములయందలి, వారి = కన్నీళ్లయొక్క, బిందుభిః = చుక్కలచేత, నిషిక్త...పల్లవాః-నిషిక్త = తడువబడిన, బింబాధరచారుపల్లవాః = మనోహరములగు చిగుళ్ళవంటి బింబాధరములు కలిగినట్టియు, నిరస్త...లేపనాః - నిరస్త=విడువ

బడిన, మాల్య = వుష్పాదిమాలికలును, ఆభరణ = ఆభరణములును, అనులేప
నాః = పూతలును కలిగినట్టియు, ప్రవాసినాం = ప్రాప్తితులగువారియొక్క,
ప్రమదాః = స్త్రీలు, నిరాకాః = అపేక్షలుడిగినవారలై, స్థితాః = ఉండురు.

తా. ప్రియులు కార్యాంకరంబుల నిర్వర్తించుటకై దేశాంతరంబుల
కరుగుటయు నంతట వర్తించుచును సమాగతంబగుటయు కామముచే ప్రియ
వియోగంబును భరియింపఁ జాలక విచారముచే కనుదామరలనూడి జలబిందు
వులు ప్రవహించి చిగుళ్ళవలె మృదువుగను దొండవండునలె నెఱ్ఱనయ్య నుండు
నభిరోష్ఠము తడియునట్లేడ్చుచు “ప్రాప్తిలే మలినా కృతా” యనున
ట్టిప్పడు వానిప్రయోజనము లేకుండుటచే కేశపాశంబులయందు పుష్పాదుల
మాలికలముడుచుకొనక రత్నాద్యాభరణంబుల భరింపక పునుగు మొదలగునుగంధ
ద్రవ్యంబులఁ బూసికొనక విచారంబున మలినలై ప్రియుఁడు పచ్చు ననెడి
యాశను వీడి ప్రాప్తితాంకాలు దుఃఖనిమగ్నలై యున్నారు.

శ్లో. విపాండురం కీటరజస్తృణాన్వితం

భుజంగవద్వక్రగతిప్రసర్పితమ్,

ససాధ్వనై ర్భేకకులై ర్నిరీక్షితం

ప్రయాతి నిమ్నాభిముఖం నవోదకమ్.

13

టీ. విపాండురం = పాండురవర్ణము (ఎక్కువ తెలుపుతోఁగల పసుపు
రంగు) కలిగినదియు, కీట... అన్వితం . కీట = పురువులతోడను, రజః =
ధూళితోడను, తృణ = గడ్డితోడను, అన్వితం = కూడినదియు, భుజంగవత్ =
పామువలె, వక్ర .. ప్రసర్పితం-వక్ర = వంకరయగు, గతి = గమనముయొక్క,
ప్రసర్పితం = ప్రసారముకలిగినదియు, ససాధ్వనైః = భయముతోఁగూడిన,
భేకకులైః-భేక = కప్పలయొక్క, కులైః = సమూహములచే, నిరీక్షితం =
చూడఁబడినదియు (నగు), నవోదకం = నూతనజలము, నిమ్నాభిముఖం -
నిమ్ను = పల్లమునకు, అభిముఖం = అభిముఖమై, ప్రయాతి = పోవుచున్నది.

తా. మేఘములు చేరి కొత్తగ వర్షించినంతనే ధూళితోడం గూడి పాండురవర్ణమై యచ్చటచ్చట నుండుపురువులు గడ్డి మొదలగునవియు ప్రవాహమునం బడి కొట్టుకొని వచ్చుచుండ పామునడకవలె వంకరగ జరిగి పోవుచు వర్ష పాతము నభిలషించి వైకి వెడలి వచ్చియుండు కప్పలు వాని జూచి భయమునందుచుండ మెరకచోటులఁబడినజలంబులు వల్లపు నేలలవై పునకు ప్రవహించి పోవుచున్నవి.

విపత్రపుష్పాం నళినీం సముత్సుకా
విహాయ భృంగాః శ్రుతిహారినిస్వనాః,
పతంతి మూఢాః శిఖిరాం ప్రసృత్యతాం
కలాపచక్రేషు నవోత్పలాశయా.

14.

టీ. భృంగాః=తుమ్మెదలు, విపత్రపుష్పాం - విపత్ర=దళములేని పుష్పాం=పూవులుగల, నళినీం=తామరలు, విహాయ = విడిచి, సముత్సుకాః=ఉత్కంఠ కలవై, శ్రుతి...నిస్వనాః=శ్రుతిహారి = చెల్లకొంపగు, నిస్వనాః=ధ్వనులుకలవై, నవ...అశయా=నవ=నూతనమగు, ఉత్పల=కలువలనెడు, అశయా=అపేక్షచే, మూఢాః=మూఢులై, ప్రసృత్యతాం=అడుచుండెడు, శిఖిరాం = నెరుళ్ళయొక్క, కలాపచక్రేషు-కలాప = పింఛముయొక్క, చక్రేషు = మండలములయందు, పతంతి=పడుచున్నవి.

తా. వర్షము లారంభమైనంతనే కమలములదళములు రాలిపోవుటచే అందు మకరందాపేక్షలేమిం జేసి తుమ్మెదలు తామరలు విడిచి వర్షర్పణన నవోదయ మందియుండుకలువపూవులపై కరుగఁదలచి మేఘువలోకనమునఁగలిగిన సంతసముచే పింఛము లార్చి యాడుచుండు నెరుళ్ళం గని వస్తువిభాగజ్ఞానము లేక యాపింఛములే కలువపూవులని భ్రమసి యుత్కంఠతో యుంకారములఁజేయుచు పింఛములపై న్రాలుచున్నవి.

వనద్విపానాం నవవారిదస్వనైః
మదాన్వితానాం ధ్వనతాం ముహుర్ముహుః,

కపోలదేశా విమలోత్పలప్రభాః
సభృంగయూధైర్దదవారిభిశ్చితాః.

టీ. నవ...స్వనైః - నవ=నూతనమగు, వారిద = మేఘములయొక్క,
స్వనైః=ధ్వనులచేత, మదాన్వితానాం=మద=మదముతో, అన్వితానాం=హడి
నవియు, ముహుర్దుహుః=మాటిమాటికిని, ధ్వనతాం-ఆఱుచుచుండెడి, వనద్విపా
నాం=అడవియనుగులయొక్క, విమల...ప్రభాః=విమల=స్వచ్ఛమగు, ఉత్పల=
కలువయొక్క, ప్రభాః=కాంతివంటి కాంతికలిగియుండు, కపోలదేశాః=గండ
స్థలములు, సభృంగయూధైః=తుమ్మెదపిండులతోఁ గూడిన, మదవారిభిః=మద
జలములచే, చితాః=వ్యాప్తములై యున్నవి.

తా. జలములు నిండియుండు క్రొత్త కారుమేఘములు గంభీరముగ
గర్జింపుచుండ మఱియొకమదగజ మఱుచుచున్న దనుతలంపు గలిగి మదము రే
విడువక ఘోరకారధ్వనులం జేయుచు అడవియనుగులు మదజలముయొక్క
వాసనకై తుమ్మెదలు మూగుచుండఁ గలువకాంతి గలిగి యలరారుచుండ
గండభాగములతో నెంతయు నొప్పుచున్నవి.

సితోత్పలాభాంబుదచుంబితోపలాః
సమాచితాః ప్రసవణైః సమంతతః
ప్రవృత్తనృత్యైః శిఖిభిః సమాకులాః
సముత్సుకత్వం జనయన్తి భూధరాః.

1

టీ. సిత...ఉపలాః=సితోత్పల=తెల్లగలవలయొక్క, ఆభ = కాం
వంటి కాంతికలిగిన, అంబుద=మేఘములచే, చుంబిత=ఆంటి పట్టుకొనఁబడి
ఉపలాః=తాళ్లు కలిగినవియు, సమంతతః=అంతటను, ప్రసవణైః = ఊటసి
ప్రవాహములతో, సమాచితాః=వ్యాప్తములైనవియు, ప్రవృత్తనృత్యైః-
వృత్త=ఆరంభింపఁబడిన, నృత్యైః=ఆటలుగల, శిఖిభిః=నెమళ్లుచే, సమాకులాః
వ్యాపించఁబడినవియు (నగు), భూధరాః=కొండలు, సముత్సుకత్వం = వేడ
తోఁగూడియుండుటను, జనయన్తి=పుట్టించుచున్నవి.

ముఖ— 3

తా. ఈఋతువున కొండలన్నియు జలములగార్చుచు తెలిగలువలవలె నుండు మేఘములు వైభాగములయందలి తాళ్లనంటి వట్టుకొనియుండ నెంతయు నొప్పుచున్నవి. వాని యన్నిభాగములయందును వర్షజలములచేతను ఊటకాలవలచేతను నేర్పడినప్రవాహములు గలిగి యున్నవి. అంతటను ఆకులంబుగ నాడుచు నెమట్లు వ్యాపించియున్నవి. ఇట్టివి చూచుట కెంతయు గోరికను పుట్టించుచున్నవి.

కదంబసర్జార్జన కేతకీవనం

వికంపయం స్తత్కుసుమాధివాసితః,

సశీకరాంభోధరసంగశీతలః

సమీరణః కిం న కరోతి సోత్సుకమ్.

17

టీ. కదంబ...వనం-కదంబ = కడిమిచెట్లయొక్కయు, సర్జ = ఏపెచెట్లయొక్కయు, అర్జన=మద్దిచెట్ల యొక్కయు, కేతకీ=మొగలిచెట్లయొక్కయు, వనం=అడవిని, వికంపయం=కదల్చుచున్నదై, తత్...వాసితః=తయోచెట్లనుబంధమగు, తుసుమ=పూవులచే, అధివాసితః=నువాసనకలిగినదియు, సశీకర...శీతలః - సశీకర=నీటితుంపరలతోఁ గూడియుండు, అంభోధర = మేఘములయొక్క, సంగ=సంబంధముచే, శీతలః = చల్లనైనదియు (నగు), సమీరణః=వాయువు, కం=ఎవనిని, సోత్సుకం=ప్రియప్రాప్తియందు తొందరతోఁ గూడినవానినిగ, న కరోతి=చేయదు?

తా. వర్షర్తువునఁ బుష్పించుకడిమిచెట్లును ఏపెచెట్లును మద్దిచెట్లును మొగలిచెట్లును విస్తారముగ నుండునడవులమీఁదుగఁ బఱచుగాలి యాచెట్లం గదల్చుచు నాపూవులసంబంధముచే నువాసన కలిగినదై నీటిమేఘములవై నుండి వచ్చుచుండుటచే మిగులఁజల్లనై వీచుచు ఎవ్వరిమనస్సులయందు ప్రయాసమానేశము మొదలగునిష్ప్రములయం దుత్సాహము కలుగఁజేయదు? అందఱకు నుత్సాహమును గలుగఁజేయును.

శిరోరుహైః శ్రోణితటావలంబిభిః
కృతావతంసైః కుసుమైః సుగంధిభిః
స్తనైః స్పహారైర్వదనైః స్పసీధుభిః
స్త్రీయో రతిం సంజవయన్తి కామినామ్.

(18)

టీ. శ్రోణి...లంబిభిః - శ్రోణితట = పిఱుదులదరిని, అవలంబిభిః = వ్రేలుచుండెడి, శిరోరుహైః = కురులచేతను, కృతావతంసైః = చేయబడిన శిరోభూషణములైనట్టియు, సుగంధిభిః = సువాసనకలిగినట్టియు, కుసుమైః = పూవులచేతను, సహారైః = మాలికలతోఁగూడిన, స్తనైః = కుచములచేతను, ససీధుభిః = చుద్యముతోఁగూడిన, వదనైః = ముఖములచేతను, స్త్రీయః = స్త్రీలు, కామినామ్ = కాముకులకు, రతిం = రాగమును, సంజవయంతి = పుట్టింపుచున్నారు.

తా. సుందరురాండ్రగు కామికులుదీర్ఘములగుకురులపిఱుదులవైబడి వ్రేలాడుచుండ మంచిపరిమళములు గలయుత్తమకుసుమంబులను శిరోభూషణంబులుగ తలలయందు ముడిచికొని స్తవశిరస్సులకుండి వ్రేలునట్లు కంఠంబున ముక్తాదులహారముల ధరించి తా మానియుండు మద్యామోదము నోటినుండి పఱిటెంచి వ్యాపించుచుండ నెంతయు నొప్పుచుఁ గాముకులకు శృంగారభావంబుల నుద్దేకింపఁ జేయుచున్నారు.

తటిల్లతా శక్రధనుర్విభూషితాః
పయోధరాస్తోయభరావలంబిన,
స్త్రీయశ్చ కాంచీమణికుండలోజ్వలా
హరంతి చేతో యుగపత్ప్రవాసినామ్.

19

టీ. తటిల్...విభూషితాః - తటిల్లతా = తీగలపటి మెఱిపులచేతను, శక్రధనుః = ఇంద్రధనుస్సుచేతను, విభూషితాః = అలంకరింపఁబడిన, తోయభరావలంబినః - తోయ = జలముయొక్క, భర-బరువుచేత, అవలంబినః = వ్రేలుచుండు, పయోధరాః = మేఘములును, కాంచీ...ఉజ్వలాః - కాంచీ = మొలనూ

శృచేతను, మణికుండల=రత్నపుంః గమ్మలచేతను, ఉజ్జ్వలాః=ప్రకాశింపుచుండు స్త్రీయశృ=స్త్రీలును, ప్రవాసినాం = బాటసారులయొక్క, మనాంసి=మనస్సులను, యోగపత్ = ఒక్కసారిగ, హరంతి=హరించుచున్నారు.

తా. తీగలవలె వ్యాపించుచు మెఱయుచుండు మెఱపులును నానా వర్ణంబులచే శోభిల్లునింద్రధనుస్సులును గలిగి నీరు నిండియుండుటచే నల్లనై భూమికి సమీపములై వ్రేలుచుండెడు మేఘములును మణిభుజితములగుకమ్మలకు బంగరుతీగల మొలనూళ్ళను ధరించి యొప్పుచుండు నుందరీమణులనుఁ గనినంతనే తమకామినులు స్తుతపథమునంద నెంతయు నుత్కంఠ రేగి బాటసారులు దాని నెంతయు తమకముతోఁ గనుచున్నారు. అని వారిమనంబుల నెంతయు నింపుఁ జుట్టింపుచున్నది.

మాలాః కదమ్బనవకేసరకేతకీభి

రాయోజితాశ్శిరసి బిభ్రతి యోషితోఽద్య,

కర్ణాస్తరేషు కకుభద్రమమజ్జరీభి

రిచ్ఛానుకూలరచితా నవతంసకాంశ్చ.

20

టీ. అద్య=ఇప్పుడు, యోషితః=స్త్రీలు, శిరసి=తలలయందు, కదంబ... కేతకీభిః-కదంబ=కడిమి పూవులతోడను, నవ = క్రొత్త, కేసర=పొగడపూవులతోడను, కేతకీభిః = మొగలిపూవులతోడను, ఆచోజితాః = కూర్పబడిన, మాలాః = సరములను, కర్ణాస్తరేషు = చెవిసందులయందు, కకుభ...మంజరీభిః-కకుభద్రమ=మద్దిచెట్లయొక్క, మంజరీభిః = చిగురుగుత్తులతో, ఇచ్ఛా...రచితా-ఇచ్ఛా=కోరికకు. అనుకూల = తగునట్లు, రచితా=కూర్పబడిన, అవతంసకాంశ్చ=కర్ణాలంకరణములను, బిభ్రతి=ధరింపుచున్నారు.

తా. ఈఋతువున కడిమలును పొగడలును మొగట్లను మద్దులును ఈ మొదలగువృక్షజాతు లన్నియు నెక్కువగ పుష్పించుచుండును గావున నుందరీమణుల కడిమిపూవులను పచ్చిపొగడపూవులను మొగలిపూవులను జేర్చి సరులుగఁ గూర్చి వానిని తమతలలయందు ముడిచి యలంకరించుకొనుచున్నారు.

చుద్దివిగుళ్లను పూవులను తమతమ కింపగురించి గుత్తులు మొదలగునవిగఁ గట్టు
 తొని చెవికొనలయం దలంకరించుకొనుచున్నారు.

కాలాగురు ప్రచురచన్దనచర్చితాజ్ఞః

పుష్పావతంససురభీకృతకేశపాశాః,

శ్రుత్వా ధ్వనిం జలముచాం త్వరితం ప్రదోషే

శయ్యాగృహం గురుగృహాత్ప్రవిశన్తి నార్యః. (21)

జీ. కాలాగురు...అంగ్యః-కాలాగురు=నల్ల ఆగురు, ప్రచుర = అధిక
 ముగనుండు, చందన=చందనముచేత, చర్చిత=పూయఁబడిన, అంగ్యః = అవయ
 వములంకరినట్టియు, పుష్ప...కేశపాశాః, పుష్ప=పూవులయొక్క, అవతంస
 =ఁడ్డాలంకారములే, సురభీకృత = వాసనకలిగించఁబడిన, కేశపాశాః = తల
 ముడికలిగిన, నార్యః=స్త్రీలు, ప్రదోషే = రాత్రిముఖమున, జలముచాం =
 మేఘములయొక్క, ధ్వనిం=ధ్వనిని, శ్రుత్వా=విని, గురుగృహాత్=అత్తమామల
 గృహములనుండి, శయ్యాగృహం = పడకటింటిని, త్వరితం=ఘనముగ, ప్రవి
 శంతి = ప్రవేశింపుచున్నారు.

తా. కామిను లీటుకువున నెక్కువ పల్లదనమును గలిగించు పచ్చక
 ర్పూరము మొదలగువానిని చందనమునఁ జేర్చుక వేడిని గలిగించునట్లనియగురు
 చార్ణమును సువాసనకై చందనమున నధికముగఁ గలిపి దానినొడలికిఁ బూసి
 కొని చెవికొనల నలంకరించుకొనఁబడినపూలచేఁ దలకట్టుతయుఁ బరిమళింపు
 చుండ రాత్రి మొదటియామమున అత్తమామలు మొదలగుపెద్దలకు సవర్యులఁ
 జేయుచుండి యాకాశంబున మేఘంబులు గర్జింపుచు వ్యాపించుచుండ వాని
 ధ్వనిని విని గాఢోత్కంఠితలై సహింపంజాలక గురుజనములసవర్యుల వేషగ
 ముగించుకొని యచ్చటినుండి తమపడకటిండ్లకుఁ జేరుకొనుచున్నారు.

కువలయదళనీలై రున్నతైస్తోయనమ్రైః

మృదుపవనవిధూతైః మనమన్దం చలద్భిః

అపహృతమివ చేత స్తోయదై సేన్ద్రీయాపైః

పథికజనవధూనాం తద్వియోగాకులానామ్. 22

టీ. కువలయదళసీతైః-కువలయదళ=నల్లగలువరేకులవలె, సీతైః = సీల
వర్ణములైనవయు, ఉన్నతైః=ఎత్తైనవియు, తోయనప్రైః-తోయ = జలముచే,
నప్రైః=పంగినవియు, మృదు...విధూతైః-మృదు = కొద్దిదగు, పవన = గాలిచే,
విధూతైః=కదల్చబడినవియు, మందమందం=మెల్లమెల్లగా, చలద్భిః=కదలుచుం
డు, సేంద్రచాపైః=ఇంద్రధనుస్సుతోఁ గూడియుండు, తోయదైః=మేఘము
లచే, తత్...అక్షలానాం-తత్=వారియొక్క, వియోగ=వియోగముచే, అక్ష
లానాం=వ్యాకులురాండ్రగు, పథికజనవధూనాం పథికజన = బాటసారిజనుల,
వధూనాం=స్త్రీలయొక్క, చేతః=మనస్సు అపహృతమివ = దొంగిలించుకొని
పోబడినదివలె నున్నది.

తా. కారుమబ్బు లాకాశంబున / నెత్తుగ నెల్లయెడల నలమిగొని జల
భారంబున ప్రేలుచు నల్లగలువరేకులవంటికాంతి యొప్పుచుండ మెల్లనిగాలికిఁ
గొద్దికొద్దిగదలుచు ఇంద్రధనుస్సుతోడం గూడియుండనద్దానింగని పథికాం
గనలు ప్రియవియోగముచే గాఢముగ నుత్కంఠితలై కామధరంబును సహింప
నోపక శూన్యహృదయలై పరితపించుచున్నారు. మేఘుగమనంబును పథి
కాంగనలయ్యాస్థితియుఁ గనుగొన మేఘంబులు వీరిహృదయంబుల నవమా
రించికొనిపోయెనా యని తోచుచున్నది.

ముదిత ఇవ కదమైర్జాతపుష్పైస్సమన్తాత్

పవనచలితశ్చాపైః శాఖభిర్నృత్యతీవ,

హసితమివ విధత్తే సూచిభిః కేతకీనాం

నవసలిలనిషేకాచ్చాస్తతాపో వనాస్తః. 23

టీ. నవ...నిషేకాత్-నవ=నూతనమగు, సలిల=జలముయొక్క, నిషే
కాత్=చల్లుటవలన, శాంతతాపః-శాంత=తగ్గిన, తాపః=తాపముకల, వనాం
క్షః=వనప్రదేశము, శాఖపుష్పైః-శాఖ = పుట్టిన, పుష్పైః = పుష్పములుగల,

కదంబైః=కడిమిచెట్లచే, ముదితఇవ=సంతసించినదివలెనున్నది, పవన...కాఖైః-
పవన=గాలిచే, చలిత = కదల్చుటచే, కాఖైః=కొమ్మలుగల, కాఖిభిః=చెట్లచే,
స్వకంఠీవ=ఆడుచున్నదివలెనున్నది, కేతకీనాం = మొగలిపూవుల, మాచిభిః=
రేకులచే, హసితం=నవ్వుచు, విభజ్యేఇవ=భరించుచున్నట్లున్నది.

తా ఈఋతువున వనభాగమునందు ఎచ్చటఁ జూచినను గడిమిచెట్లు
పుష్పించియున్నవి. అద్దానినిఁ గనినచో నూతనమేఘములు బయలువెడలి
చల్లని జలముల వర్షింపుచుండ దానిచే గ్రీష్మతాపమంతయు కవించి వన
ప్రదేశమంతయు సంతసించుచున్నదా యచునట్లు గనఁబడుచున్నది. సంతో
షము కలవానికి వికాసము లక్షణముకదా ! ఇట్లే గాలికిఁ జెట్లకొమ్మ లల్లాడు
చుండ సంతసముచే వనమాడుచుండునట్లున్నది. తెల్లని మొగలిరేకులచే వనమం
తయు నవ్వనట్లుగఁబడుచున్నది.

శిరసి వకుళమాలాం మాలతీభిస్సమేతాం

వికసితవపుష్పైర్యాధికాకుట్టలైశ్చ

వికచనవకదమైః కర్ణపూరం వధూనాం

రచయతి జలదౌఘః కాస్తవత్కాల ఏషః.

24

టీ. జలదౌఘః-జలద = మేఘములయొక్క, ఓఘః = సమూహముకల,
ఏషః=ఈ, కాలః=కాలము, కాస్తవత్ = ప్రియుఁడువలె, వధూనాం=స్త్రీల
యొక్క, శిరసి=శిరస్సునందుఁ మాలతీభిః=జాజిపూవులతో, సమేతాం=కూడిన,
వకుళమాలాం=పొగడపూవులమాలికను, రచయతి=కూర్చుచున్నవి. వికసిత...
పుష్పైః - వికసిత=వికసించిన, నవ=నూతనములగు, పుష్పైః = పూవులుగల,
యాధికాకుట్టలైః=అడవి మొల్ల మొగ్గలతోడను, వికచ...కదంబైః - వికచ=
వికసించిన, నవ=క్రొత్త, కదంబైః = కడిమిపూవులతోడను, కర్ణపూరం=కర్ణా
లంకారమున, రచయతి=కూర్చుచున్నది.

తా. ఈవర్ష కాలము మేఘముల నంతట వ్యాపింపజేసి బాగుగ వర్షిం
చి వికర్ణప్రకృత్యములగు నాయాజాతులపూవుల నెల్లయెడలనమృద్ధములగునట్లు

సమకూర్పుచుండ నంగనలు జాళిపూవులును పొగడపూవులును చేర్చి కూర్చిన
సరములను దలలయొ దలంకరించుకొనుచున్నారు. అడవిమొల్ల మొగ్గలను గడిమి
పూవులను జెవికొనల నలంకరించుకొనుచున్నారు. ఈవిధానము ప్రియుండు
ప్రియురండ్రకుఁ బుష్పిలంకారముల సమకూర్పుచందంబును దోపించు
చున్నది.

దధలి వరకుచాత్రైరున్నతైర్వారయప్తిం
ప్రతనుసితదుకూలాన్యాయతైః శ్రోణిబిమ్బైః,
నవజలకణసేకాద్దత్తాం రోమరాజిం
లలితవలివిభజైర్నధ్యదేశైశ్చ నార్యః.

25

టీ. నార్యః=స్త్రీలు, ఉన్నతైః = ఎత్తగు, వరకుచాత్రైః-వర = ఉత్తమ
ములగు, కుచ=కుచములయొక్క, అత్రైః=అగ్రభాగములచేత, హారయప్తిం =
యప్తివంటిహారములను. ఆయతైః=విశాలములగు, శ్రోణిబిమ్బైః=బింబములవంటి
పిఱుదులచే, ప్రతను...దుకూలాని - ప్రతను=నన్నని, సిత = తెల్లని, దుకూ
లాని -పట్టువలువలను, లలితవలివిభజైః - లలిత=మనోహరములగు, వలి=వళుల
యొక్క, విభంజైః=విరుపులచే, నవ...సేకాత్ -నవ = నూతనమగు, జల=జల
ముయొక్క, సేకాత్=చల్లుటవలన, ఉద్గతాం=పులకరించిన, రోమరాజిం =
నూగారును, దధలి=ధరింపుచున్నారు.

తా. మందరీమణులు ఎత్తై బడిసియుండుకుచములపై నుండి వ్రేలు
నట్టి ముత్తయములు మొదలగువానినరులను ధరించుచున్నారు. విశాలములగు
పిఱుదుచక్కట్లవైఁ బెల్లని నన్నదువ్వలువల ధరించుచున్నారు. మనోహరము
లగు వళులపై నుండి వ్యాపించి చల్లనివర్షజలము మేనుల సోకుటచే నిగిడిన
నూగారులను ధరించుచున్నారు.

నవజలకణసంగచ్ఛితతా మాదధానః
కుసుమభరనతానాం లాసకః పాదపానామ్,
జనితరుచిరగన్ధః కేతకీనాం రజోభిః
పరిహరతి నభస్వాక ప్రోషితానాం మనాంసి.

26

టీ. నవ...సంగాల్ = నవశ్రోత, జల = జలముయొక్క, కణ = బిందువులయొక్క, సంగాల్ = సంబంధమువలన, శీతతాం = చల్లదనమును, ఆవధానః = స్వీకరింపుచున్న, కుసుమ...నతానా = కుసుమ = పూవులయొక్క, ధర = బరువుచే, నతానాం = వంగియుండు, పాదపానాం = చెట్లకు. లాసకః = కదల్చుచుండు, కేకకీనాం = మొగలిపూవులయొక్క, రజోభిః = పరాగములచే, జనిత...గంధః = జనిత = పుట్టిన, రుచిర = మనోహరమగు, గంధః = పరిమళముకలిగిన, సభస్యాం = వాయువు, ప్రాప్తితానాం = బాటసారుల, మనాంసి = మనస్సులను, పరహరతి = తొలగించుచున్నాడు.

తా. శ్రోతవర్ణ జలబిందువులతోఁ గలియుటచేఁ జల్లనై పూవులబరువుచేవంగి కదలకయుండుచెట్లకు కదల్చుచుండుట వానితాకుడువలన నుండమై మొగలిపూవుపాడి నెగురఁగొట్టుకొని వచ్చుచుండుటచే నుగంధమై యలరారుచుండునీవర్ణ కాలపువాయువులు బాటసారులకుద్రేకమును గలిగించి ప్రియావిరహముచే మనస్సులఁ జెదరఁ గొట్టుచున్నది.

జలధరవినతానామాశ్రయోఽస్థాకముచై
రయ మితి జలసేకైస్తోయదాస్తోయనమ్రాః,
అతిశయపరుషాభిర్గ్రీష్ణవహ్నైః శిఖాభిః
సముపజనితతాపం క్షోదయస్తీవ విన్ధ్యమ్.

27

టీ. తోయనమ్రాః = తోయ = జలముచే. నమ్రాః = వంగిన, తోయదాః = మేఘములు, అయం = ఈతఁడు, జల...వినతానాం = జల = జలముల, ధర = ధరించుటచే, వినతానాం = వంగిపోయిన, అస్థాకం = మనకు, ఉచ్చైః = ఉన్నతమగు, ఆశ్రయః = ఆధారమైనవాఁడు, ఇతి = అని, అతిశయపరుషాభిః = మిగులకఠినములగు, గ్రీష్ణవహ్నైః = దావానలముయొక్క, శిఖాభిః = జ్వాలలచే, సముపజనితతాపం = సముపజనిత = పుట్టిన, తాపం = తాపముగల, వింధ్యం = వింధ్యపర్వతమును, జలసేకైః = జల = జలముయొక్క, సేకైః = చల్లుటచే, హోదయంతీవ = సంతోషపెట్టుచున్నవివలె నున్నవి.

తా. ఈవింధ్యపర్వతము జలభారమును సహింపంజాలక బరువు చే వంగి పోయి వచ్చుచుండుమనకు గొప్ప ఆధారమై యుండుచుండును, ఉపకారము చేసినవానికి ఆపదలయందు ప్రత్యుపకారము చేయుట విధాయకమైనది అని తలచినవోయర నీమేఘములు జలభారము చే నమ్రములై వచ్చి వర్షించి గ్రీష్మ ఋతువున మిగుల దీక్షమై ప్రవర్తిల్లినదావాన్ని చే నార్తి జేండుచుండు నీ వింధ్యపర్వతముయొక్క తాపము నుపశమింపఁ జేసి సంతోషపెట్టుచున్నట్లున్నవి.

బహుగుణరమణీయః కామినీచిత్తహరీ

తరువిటపలతానాం బాంధవో నిర్వికారః,

జలదసమయ ఏష ప్రాణినాం ప్రాణభూతో

దిశతు తవ హితాని ప్రాయశో వాంఛితాని.

28

టీ. బహుగుణరమణీయః-బహు = అనేకములగు, గుణ = గుణములచే, రమణీయః = రమణీయమైనదియ, కామినీచిత్తహరీ-కామినీ = కాముకురాండ్రకు, చిత్తహరీ=మనోహరమగునదియ, తరు...లతానాం-తరు = చెట్లయొక్క, విటపః=కొమ్మలకును, లతానాం=తీగలకును, బాంధవః=బంధువగునదియ, నిర్వికారః=వికారములులేని, ప్రాణినాం = జంతువులకు, ప్రాణభూతః = ప్రాణమగు, ఏషః=ఈ, జలదసమయః=వర్ష ఋతువు, తవ=నీకు, హితాని = హితములగు, వాంఛితాని=కోరికలను, ప్రాయశః=శకుచుగా, దిశతు=ఇచ్చుగాక.

తా. ఓ శ్రేయసీ! ఈవర్షర్తువు కాముకురాండ్రకు కోరికల నింపురదగుట మిగుల మనోహరమైనది. తాపము నార్పి జలముల నొసంగునదగుట వృక్షంబులకును దీగలకును బంధువు. తాపము శీతము మొదలగు వికారంబులను గలిగింపనిది. ఆదానకాలమగుటచే సర్వజంతువులకును ప్రాణపోషకమైనది. ఇట్లనేకగుణంబుల కిరవై యొప్పనివర్షర్తువు నీక్షిప్తములగుకోరికలం దీర్చి నుభవం తోషము లొసంగుగాక.

ఇది మహావికాళిదాసవిరచితమగు ఋతుసంహారకావ్యమున

ప్రావృడ్వర్ణనంబును ద్వితీయస్కంధము.

తృతీయ సర్గము

అవ. వర్షర్తువు నభివర్ణించిన యనంతరమున క్రమప్రాప్తమైన శరద్భృ
తువు నభివర్ణింపుచున్నాడు.—

శ్లో. కాశాంశుకా వికచపద్మమనోజ్ఞవక్త్రా
సోన్నాదహంసరవనూపురనావరమ్యా,
ఆపక్వశాలిలలితానతగాత్రయప్తిః
ప్రాప్తా శరన్నవపథూరితరూపరమ్యా.

1

టీ. కాశాంశుకా-కాశ = తెల్లనియెడు, అంశుకా = వస్త్రముకలిగినది
యను, వికచ...వక్త్ర-వికచ=వికసించిన, పద్మ = తామరయనియెడు, మనోజ్ఞ =
మనోహరమగు, వక్త్ర-ముఖముకలిగినదియను, సోన్నాద...రమ్యా-సోన్నాద=మ
దముతోఁగూడిన, హంస=రాయంచలయొక్క, రవ=ధ్వనియనియెడు, నూపు
రనాద = అందెలచప్పుడుచే రమ్యా = రమ్యమైనదియను, ఆపక్వ...యప్తిః-
అపక్వ = అంతటనుపండిన, శాలి=వరియనియెడు, లలిత=మనోహరమైన, ఆన
త = కొంచెమువంగిన, గాత్రయప్తిః-అంగయప్తికలిగినదియను, రూపరమ్యా =
రూపముచే రమ్యముగనుండు, శరత్ = శరద్భృతువు, నవపథూరిత = క్రొత్త
కోడలువలె, ప్రాప్తా=వచ్చెను.

తా. వర్షర్తువు గడచినవెంటనే మనోహరరూపములచే నొత్తయు రమ్య
మై శరద్భృతువు వచ్చెను, దీని రాక సర్వాలంకారభూషితురాలగు క్రొత్తకోడ
లత్తవారింటికి వచ్చునప్పటిరాక వలె నున్నది. ఎట్లనఁ; ఈబుతువున తెల్లు
పూద లన్నియుఁ బుష్పించి తెల్లనిపూవులతో నలరారుచున్నవి. ఇవి తెల్లని
వలువనుఁ ధరించి యుండుచందంబును దోపింపఁ జేయుచున్నది. పద్మములన్ని
యు వికసించి యున్నవి. దానిరీతి మనోహరమగు ముఖమును బోలియున్నది.
హంసలన్నియు వర్ష కాలము గడచుటచే మానసము నుండి తిరిగి వచ్చి మదించి

యతిచుచు నందెలచప్పుడా యరికించుచున్నవి. చుడి వంగియుండువరి శరదం
గనగాత్రలత యని తోపింపఁ జేయుచున్నది. ఇట్లు దీనిరాక నూతనవధువు
యొక్క ఆగమనమును పోలియున్నది.

కాశైరహీ శిశిరదీధిలినా రజనోఽ
హంనైర్జలాని సరితాం కుముదైస్సరాంసి,
సప్తచ్ఛదైః కుసుమభారనతైర్వనాంతాః
శుక్లీకృతాన్యవవనాని చ మాలతీభిః.

2

టీ. కాశైః=తెల్లఁబూవులచే, మహీ=భూమియు, శిశిరదీధిలినా=చంద్రునిచే, రజన్యః=రాత్రులును, హంనైః=హంసలచే, సరితాం = నదులయొక్క, జలాని = జలములును, కుముదైః=కలువలచే, సరాంసి = సరస్సులును, కుసుమ...నతైః కుసుమ = పూవులయొక్క, భార = బరువుచే, నతైః=వంగిన, సప్తచ్ఛదైః=ఏడాకుల యనంటులచే, వనాంతాః=అడవిచోట్లును, మాలతీభిః=జాజిపూవులచే, ఉవవనాని = శృంగారవనములును, శుక్లీకృతాని = తెల్లగాఁ జేయఁబడినవి.

తా. తెల్లపూద లన్నియుఁ బుష్పించి భూభాగమంతయుఁ దెల్లనై యున్నది. మేఘావరణ మడంగుటచే నుజ్జ్వలమగుచంద్రప్రకాశముచేరాత్రులు దెల్లనై యున్నవి. హంసలు గుంపుగుంపులై చరింపుచుండుటచే నదీజలములు దెల్లనై యున్నవి. సరస్సులు గలుఫలచే దెల్లగనున్నవి. బాగుగఁ బుష్పించి యిండునేడాకులయనంటులచే వనప్రదేశములు దెల్లనై యున్నవి. జాజిపూవులచే దోటలన్నియుఁ దెల్లనై యున్నవి. ఇట్టిఋతువున బుష్పించు నాయా బువ్వంబులచే నన్నిప్రదేశంబులును దెల్లనై యగవడుచున్నవి.

చచ్చన్తనోజ్ఞ శఫరీరశనాకలాపాః

పర్యస్తసంస్థితసితాణ్డజపక్తిహారాః,

నద్యో విశాలపులినాస్తనితమ్బుభిమ్బాః

మందం ప్రయాన్తి ప్రమదాః ప్రమదా ఇవాద్య.

3

టీ. అద్య = ఇప్పుడు, చంచల్...కలాపాః - చంచల్ = ఒప్పుచుం
డెడు,...చునోజ్ఞ = చునోహరములగు, శఫరీ = శఫరు (ఎగిరిపడు స్వభావ
ముగలచేఁచ) లనెడు, రశనా = మొలపట్టిలయొక్క, కలాపాః = పండ్తులు
కలిగినవియు, చర్యంత...హారాః - చర్యంత = సమీపములయందు, సంస్థితః
నిలిచియుండు, సిత = తెల్ల నగు, అండజ = పక్షులయొక్క, పంక్తి = వరుస
లనియెడు, హారాః = సరములు కలిగినవియు, విశాల...దీనిబాః - విశాల =
విశాలములగు, పులిసాంతఃఇనుక ప్రదేశములనియెడు, నితంబదీనిబాః = నితంబ
మండలములు కలిగిన, నద్యః = నదులు, సమదాః = మదముతోఁగూడిన,
ప్రమదాఇవ = సుందరులవలె, మందం = మెల్లగా, ప్రయాంతి = పోవు
చున్నది.

తా. ఈబుతువున నదులన్నియు వేగమును బౌద్ధత్యమును నిడిచిమెల్ల
గాఁ బ్రవహించి పోవుచున్నవి. ఈగమనము మదవతు లగు ప్రమదలవలూస
గమనంబుల బోలి యున్నది. ఈనదులయందు శఫరులనుమత్స్యంబులు ద్రుశ్య
పడుచున్నవి. ఆపాటు సుందరీమణుల రశనలమెదలికవలె నున్నది. ఉభయ
కూలంబులయందును జెల్లనిపక్షులు పండ్తులు దీరి నిలిచి యున్నవి. ఆయ్యవి
విలాసినులవారములం బోలి యున్నవి. ఆచ్చటచట విశాలములగునిరుకతెన్నెలు
గలభూములు కలవు. అవి స్త్రీలనితంబంబుల ననుకరించుచున్నవి.

వ్యోమ క్వచిద్రజతశ్శృంగాలగౌరై
స్త్యక్తామ్బుభిర్లఘుతయా శతశః ప్రయాతైః,
సంలక్ష్మతే పవనవేగచలైః పయోదైః
రాజేవ చామరవరై రుపవీజ్యమానః.

4

టీ. వ్యోమ=ఆకాశము, క్వచిత్=ఒకచోట, రజత...గౌరైః - రజత
వెండివలెను, శంఖ=శంఖమువలెను, మృణాళ=తామరమోడువలెను, గౌరైః =
తెల్లనైనవియు, త్యక్తామ్బుభిః-త్యక్త=విడ వఁబడిన, ఆంబుభిః = జలములుకలి
గినవియు, లఘుతయా=లేలికయగుటచేత, శతశః=నూర్లునూర్లుగా, ప్రయాతైః

=విడిపోయినవియు, పవన...చలైః-పవన=గాలియొక్క, వేగ = వేగముచేత, చలైః=కదలుచుండు, పయోదైః=మేఘములచేత, చామరవలైః = శ్రేష్ఠములగు చామరములచే, ఉపవీజ్యమానః=వీవఁబడుచుండు, రాజేవ = రాజువలె, సంలభ్యతే = కనఁబడుచున్నది.

తా. మేఘములు వర్షర్తువునందుఁ బూర్ణముగ వర్షించుటచే నిప్పుడు జలకూన్యములై కొన్నిచోటుల పెండినలెను మఱికొన్నిచోటుల శంఖమువలెను ఇంకఁ గొన్నిచోటుల తామరతూడులవలెను వరస్పరము కొంచెముగ భేసిం చియుండు తెలుపుకాంతి గలిగి యున్నవి. మఱియు నీటి బరువు లేకుండుటచే అనేకభాగములు గలిగిపోయి గాలికి మెల్లగఁ గదలుచున్నవి. ఇట్టి మేఘముల కదలికచే నాకాశము చామరములచే వీవఁబడుచుండురాజువలె నగుపడుచున్నది.

భిన్నాఙ్గానప్రచయకాంతి నభో మనోజ్ఞం

బద్ధాకపుష్పరచితారణతా చ భూమిః,

వప్రాశ్చ చారుకమలావృతభూమిభాగాః

స్రొత్కంతయంతి న మనో భువి కస్య యూనః. 5

టీ. భిన్న...కాంతి—భిన్న = సూరఁబడిన, అంజనప్రచయ=కాటుక ముద్దయొక్క, కాంతి=కాంతిపంటి కాంతికలిగినదియు, మనోజ్ఞం = మనోహరమగు, నభః = ఆకాశమును, బంధూక...ఆరుణతా-బంధూకపుష్ప = మంకెనపూవులచే, రచిత = నిర్మింపఁబడిన, ఆరుణతా = ఎఱుపుకలిగిన, భూమిశ్చ = భూమియు, చారు ..భాగాః-చారు = మనోహరములగు, కమల = తామరపూవులచే, ఆవృత = చుట్టఁబడిన, భూమిభాగాః = భూప్రదేశము కలిగిన, వప్రాశ్చ = చఱియలక్రిందిప్రదేశములును, భువి = భూమియందు, కస్య=ఏ, యూనః = యువకుని, మనః = మనస్సును, స్రొత్కంతయంతి = వేడుకపఱచుచుండలేదు.

తా. సూరఁ బడినకాటుకముద్దవలె నల్లనగునాకాశమును, అంతటను బూచి యుండుమంకెనపూవుల రంగుచే నెఱువగు భూభాగమును, తామరలచే

మనోహరములైన కొండచరియలదిగవ నుండునను ప్రదేశములును యావన
వంతుల మనసుల నలరఁజేయుచు వారి కుత్సంతను గలిగించుచున్నవి.

శ్లో. మన్దానిలాకులితచారుతరాగ్ర శాఖః
పుష్పీద్గమప్రచయః కోమలపల్ల వాగ్రః,
మత్తద్విరేఫపరిపీతమధుప్రసేకః
చిత్తం విదారయతి కన్య న కోవిదారః.

6

టీ. మంద... శాఖః-మంద=మందతగల, అనిల = వాయువుచే, ఆకులి
త=కదల్పుబడిన, చారుతర=మిగులనుందరములగు, అగ్ర శాఖః = కొకొమ్మలు
కలదియు, పుష్ప... అగ్రః-పుష్ప=పూవులయొక్క, ఉద్గమ = ప్రాదుర్భావము
యొక్క, ప్రచయ=ఆధిక్యము చేత, కోమల=కోమలములగు, పల్ల వాగ్రః=చిగు
ళ్ళ చివరలుకలదియు, మత్త... ప్రసేకః-మత్త=మదించిన, ద్విరేఫ=తుష్కెదలచే,
పరిపీత=త్రాగబడిన. మధు = పూదేనెయొక్క, ప్రసేకః = కారుడుగలిగిన,
కోవిదారః = ఎఱ్ఱకాంచనపుచెట్టు, కన్య=ఎవ్వని, చిత్తం=మనసును, నవిదార
యతి = వగుల్పుచుండలేదు.

తా. మెల్లనిగాలి వీచుచుండుటచే మిగుల నుందరములై యుండు
కొమ్మలచివరభాగములు కదలుచుండ, అధికముగ పూవు లుదయించుటచే మృ
దువులగు చిగుళ్ళచే నొప్పుచు, పూవులచుండి స్రవించుచుండు తేనెను దుష్కె
దలు ద్రాగుచుండ మనోహరముగ నుండు నెఱ్ఱకాంచనపుచె ట్లేవరిమనసుల
యందు కామాగ్నిని రగులుకొలిపి బాధించుచుండలేదు? (అందఱిమనసులను
బాధించుచున్నవనుట.)

తారాగణప్రవరభూషణముద్వహస్తీ
మేఖావరోధపరిముక్తశశాంకవక్త్రా,
జ్యోత్స్నాదుకూలమమలం రజనీ దధానా
వృద్ధిం ప్రయాత్యసుదినం ప్రమదేవ బాలా.

టీ. తారా... భూవణం-తారా = నక్షత్రముల, గణ=గమూహమని యెడు, ప్రవర=ఉత్తమతగు, భూవణం=అలంకారమును, ఉద్వహంతీ = ధరించియుండు నదియు, మేఘ...వక్త్ర-మేఘ = మేఘములయొక్క, అవరోధ=మునుగునుండి, పరిముక్త=విడువబడిన, శకాంశ = చంద్రుడనియెడు, వక్త్ర=ముఖముకనినదియు, అమలం=స్వచ్ఛమగు, జ్యోత్స్నాదుకూలం, జ్యోత్స్నా = వెన్నెలయనియెడు, దుకూలం=పట్టుచీరను, దధానా=ధరించియుండు, రజనీ=రాత్రి, బాలా=బాలికయగు, ప్రమదేవ=స్త్రీవలె, అనుదినం = ప్రతిదినమును, వృద్ధి=వృద్ధిని, ప్రయాలి=పొందుచున్నది.

తా. శరద్రాత్రి, నవయావనోదయమగుచు దినదినమును లావణ్యంబునువిలాసంబులును పెరుగుచుండ వృద్ధిబొందుబాలికామణింబోలి యనుదినమును వృద్ధియగుచున్నది. బాలికతో నీరాత్రికి పోలిక యెట్లనె యావనోదయమగుచుండుబాలిక ఉత్తమరత్నాభరణంబుల దొడిగింపును. ఆ ట్లే యిది యునక్షత్రము లనుచుత్తమరత్నాభరణంబులు ధరియించి యున్నది. ఆమె మేఘమువలె తనముఖమునావరించియుండు మునుగునుండి తొలగింపబడును. (ఇది దేశీయము). ఇదియు మేఘ మనియెడు మునుగునుండి తొలగినచంద్రుడను ముఖముతో నొప్పుచున్నది. ఆమె వెన్నెలవలె తెల్లనివలువల ధరింప నారంభించును! ఇదియు వెన్నెలయనియెడు దువ్వలువను ధరింప నారంభించినది. ఇట్లు శరద్రాత్రి యావనారంభంబున నుండుబాలికం బోలి యున్నది.

కారణవాననవిఘట్టితవీచిమాలాః

కాదమృసారసచయాకులతీరదేశాః,

కుర్వంతి హంసవిరుతైః పరితో జనస్య

స్త్రీ తిం సరోరుహరజోరుణితాస్తటిన్యః.

8

టీ. కారండవ...మాలాః-కారండవ=కన్నెలేడిపిట్టల, ఆనన = ముక్కులచే, విఘట్టిత=పొడువబడిన, వీచి=తరంగములయొక్క, మాలాః = పంక్తులు కలిగినవియు, 'కాదంబ...దేశాః-కాదంబ=కలహంసలయొక్కయు, సారస =

బెగ్గురుఁడులయొక్కయు, చయ=సమూహముచే, అపల=వ్యాకులమగు తీర
దేశాః=దరులుకలిగినవియు, సరోరుహరజోరుజితాః=సరోరుహ = పద్మముల
యొక్క, రజః=పుష్పాడిచే, అరుజితాః=ఎఱ్ఱగఁ చేయఁబడిన, తటివృక్షః=నదులు,
హంసవిరుత్తైః=హంసలకూతలచే, పరితః=చుట్టును, జనస్య=జనులకు, ప్రీతిం=
సంతసమును, కుర్వంతి=చేయుచున్నవి.

తా. వర్ష ఋతువున జలములు కలవములై ప్రవాహవేగ మధికమై
యొండుటచే నెవ్వరికిని దగ్గఱఁ జేరవెఱపిచ్చుచుండిన నదు లిప్పుడు ప్రవాహము
దగ్గి జలములు నిర్మలములై యొండుటచే సర్వజంతువులకు నపేక్షణీయములును
పొందతగినవియు నైయొప్పుచున్నవి. కావున కన్నెలేడిపీట్టలు తరంగంబుల
యందుఁ గొట్టుకొని వచ్చునాహారాదులను గ్రహించుటకై యాతరంగ వంక్షుల
ముక్కులతోఁ బొడుచుచున్నవి. దరులయందంతటను కలహంసలును బెగ్గు
రులును బాకలు దీరి గలిచి యున్నవి. వర్ష కాలముగలించుటచేఁ దామరలెల్లఁ
గొల్లలుగఁ బూచినపగుట నాపొడియంతయు రాలి నీరంతయు నెఱ్ఱగ నగు
పడుచున్నది. ఇట్లు మనోహరములై యొండునదీప్రదేశము లాయాచుట్టుపట్ట
నందువారికి హంసధ్వనులచేసంతసము నొడగూర్చుచున్నవి.

శ్లో. నేత్రోత్సవో హృదయహారిమరీచిమాలః

ప్రహ్లాదకః శిశిరసీకరవారివరీ,

పత్మ్యర్వియోగవిషదిగ్ధశరక్షతానాం

చంద్రోదహత్యతితరాం తనుమంగనానామ్.

9

టీ. నేత్రోత్సవః=నేత్ర=కనులకు, ఉత్సవః=ఉత్సవమైన, హృదయ
...మాలః=హృదయహారి=మనోహరమైన, మరీచి=కిరణములయొక్క. మాలః=
సమూహముకలిగినట్టియు. ప్రహ్లాదకః=మిగులసంతసమును కలిగించునట్టియు,
శిశిర...శరీ-శిశిర=చల్లని, సీకరవారి=జలబిందువులను, వరీ=వర్షించునట్టి,
చంద్రః=చంద్రుఁడు, పత్మ్యః=ప్రియునియొక్క, వియోగ...క్షతానాం-వి
యోగ=వియోగమును, విష=విషముచే, దిగ్ధ=భ్రూయఁబడిన, శర=బాణములచే,

తానాం=కొట్టబడిన, అంగనానాం = స్త్రీలయొక్క, తమం=శరీరమును, దహతి = దహించుచున్నాడు.

తా. ఇప్పుడు మేఘావరణము నశించుటచే జన్మద్రుణీకరద్రాక్షుల యందు మనోహరము లగుకీరణములం బ్రసరింప జేయుచు నందఱికిని గనుల పొడువయై చల్లఃజలబిందువుల విడుచుచు సంతోషజనకుడై యున్నాడు. స్త్రీయులతో వియోగమును బొంది మన్మథుబారిం బడి పరితపించుచున్నాడు. దహలకీచంద్రుడు పరితాపమును బెంపొందించుచున్నాడు.

శ్లో. ఆకమ్పయ స్ఫలభరానతళాలిజాలా

నానర్తయం స్తరువరా న్కుసుమావనమ్రాన్,

ఉత్ఫుల్లపజ్జజవనాం నళిసిం విధున్వక్

యూనాం మనశ్చలయతి ప్రసభం నభస్వాన్.

10

టీ. ఫల...జాలాన్-ఫల = పండ్లయొక్క, భర=బరువుచే ఆనశ=వంగిన, శాలి=పరియొక్క, జాలాన్=సమూహములను, ఆకంపయన్=కదల్పుచు, కుసుమావనమ్రాన్-కుసుమ=పూవులచే, అవనమ్రాన్=వంగిన, తరువరాన్=వృక్ష రాజములను, ఆనర్తయన్=ఆడించుచు, ఉత్ఫుల్ల...వనాం-ఉత్ఫుల్ల=వికసిం చిన, పంకజ = పద్మములయొక్క, వనాం=అడవికలిగిన, నళిసిం=తామరను, విధున్వక్=మెదల్పుచు, నభస్వాన్=వాయువు. యూనాం=యోవనుల, మనః= మనస్సును, ప్రసభం=బహుత్కారముగా, చలయతి=చలింపజేయుచున్నది.

తా. పూర్ణముగాఁ జండి వెన్నులబరువుచే వంగియుండుపరిచేలను ఖూచి యుండు చెట్లను కమలములచే విరాజిల్లుచుండుతామరలను గదలింపుచు వీచుచుండు శరద్వాాయువులు దరుణవయస్కులమనస్సులయం దుత్సాహము గడురంజేసి వారిమనస్సులు చలించునట్లు చేయుచున్నవి.

శ్లో. సోన్మాదహంసమిథునై రుపశోభితాని

స్వచ్ఛాని ఫుల్లకమలోత్పలభూషితాని,

మన్దప్రభాతపవనోద్గతవీచిమాలా

స్వతంత్రయన్తి సహసా హృదయం సరాంసి.

11

టీ. సోన్తాద .. మిథునైః-సోన్తాద=మదముతోఁగూడిన, హంస=హంసలయొక్క, మిథునైః=జంటలచేత, ఉపశోభితాని=అలంకరింపచేయుబడినవియు, పుష్ప... భూషితాని-పుష్ప=వికసించిన, కమల=పద్మములచేతను, ఉత్పల=కలువలచేతను, భూషితాని=అలంకరింపఁబడినవియు, మంద... మాలాని-మంద=మెల్లనగు, ప్రభాతపవన=ప్రాతఃకాలవాయువులచే, ఉద్గత=బయలుపెడలిన, వీచి=తరంగములయొక్క. మాలాని=పాక్షులుకలిగినవియు, స్వచ్ఛాని=స్వచ్ఛములగు, సరాంసి=సరస్సులు, హృదయం=మనస్సును, సహసా=బలాత్కారముగా, ఉత్తంత్రయంతి=వేడుకగలవిగఁజేయుటచున్నవి.

తా. హంసలు మసించి జంటలుజంటలై సందరించుచుండ వికసించిన కమలములును గలువలును రాడిలుచుండ మెల్లనిప్రాతర్వాయువులకుఁ దరంగములు పెడలుచుండ స్వచ్ఛములై యుండుసరస్సులు చూడ వేడుకలై యున్నవి.

శ్లో. నప్తం ధను ర్బలభిదో జలదోదరేషు

సౌదామినీ స్ఫురతి నాద్య వియత్నతాకా,

ధున్వన్తి పక్షపవనైః న నభో బలాకాః

పశ్యన్తి నోన్నతముఖా గగనం మయూరాః.

12

టీ. అద్య=ఇప్పుడు, జలదోదరేషు. జలద=మేఘములయొక్క, ఉదరేషు=గర్భములయందలి, బలభిదః=ఇంద్రుని, ధనుః=ధనుస్సు, నప్తం=నశించినది. వియత్నతాకా-వియత్ = ఆకాశమునను, పతాకా=ధ్వజముగు, సౌదామినీ=మెజుపు, స్ఫురతి=స్ఫురింపుచుండలేదు. బలాకాః=బెగ్గురులు, పక్షపవనైః=తెక్కలగాలిచే, నభః=ఆకాశమును, నధున్వంతి=కదల్పుచుండలేదు. మయూరాః=నెయిట్లు, ఉన్నతముఖాః-ఉన్నత=ఎత్తఁబడిన, ముఖాః=ముఖములుగలవై, గగనం=ఆకాశమును, నపశ్యంతి=చూచుచుండలేదు.

తా. వర్షఋతువునందు మేఘములయందంతట నగపడుచుండిన ఇంద్ర ధనుస్సు ఇప్పుడు నశించిపోయినది. అప్పుడాకాశంబునకుఁ బతాకము వతె నుండినమెఱుపు ఇప్పుడు కనుపడుటలేదు. గర్భాధానక్షణపరిచయమువలన నప్పుడాకాశమున పంక్తులు దీర్చి సంచరింపుచు ఐక్యలగాలిని వ్యాపింపఁ జేయుచుండు బెగ్గురుపక్షులు ఇప్పు డాకనిని మానినవి. జలధరములు లేమింజేసి నెమిట్లు తలలేత్తి యాకాశమువైపు చూచుటను మానినవి.

శ్లో. నృత్యప్రయోగరహితాఞ్ఞిభిః నో విహాయ
హంసా నుపైతి మదనో మధురప్రగీతాన్,
ముక్త్యా కదమ్బకుటజార్జునస్సనీపాన్
సప్తచ్ఛదా నుపగతా కుసుమోద్గమశ్రీః.

13

టీ. మదనః=మన్మథుఁడు, నృత్యప్రయోగరహితాన్-నృత్యం=నాట్య ముయొక్క, ప్రయోగ=ప్రయోగముచే, రహితాన్=కూన్యములగు, శిఖిణిః= నెమిళ్ళను, విహయ=విడిచి, మధురప్రగీతాన్-మధుర=సొంపగు, ప్రగీతాన్= గానములగుల, హంసాన్=హంసలను, ఉపైతి=పోందుచున్నాఁడు. కుసుమ...

శ్రీః=కుసుమ=పుష్పములయొక్క, ఉద్గమ=ఉదయముయొక్క, శ్రీః=లక్ష్మీ, కదమ్బ...నీపాన్-కదంబ=కడిమిచెట్లను, కుటజ=కొడిశచెట్లను, అర్జున=మద్ది చెట్లను, సర్జ=ఏపి చెట్లను, నీపాన్ = మొగులుకడిమిచెట్లను, ముక్త్యా = విడిచి, సప్తచ్ఛదాన్ = ఏడాకులఅరటిచెట్లను, ఉపగతా=పోందినది.

తా. వర్షఋతువున నెమిళ్ళ పురులు విప్పి యాడుచు మన్మథోద్దీ పకములై యుండెడివి. ఇప్పుడు హంసలు మధురగానంబులు నేయుచు కామ స్థానంబులై మదనోద్దీపకములై యున్నవి. అప్పుడు కడిమి కొడిశ మద్ది ఏపి మొదలగువృక్షజాతులు పుష్పించి శోభాయహనములై యుండెడివి. ఇప్పుడు ఏడాకులయనంటులయం దాలక్ష్మీ ప్రజేళించుచున్నది.

శ్లో. శేఫాలికాకుసుమగన్ధమనోహరాణి
స్వస్థితాన్దజకులప్రతినాదితాని,

పర్యస్తనంస్థితమృగీనయనోత్పలాని

ప్రోత్కణ్ఠాయస్త్యుపవనాని మనాంసి పుంసామ్.

14

టీ. శేఫాలికా...మనోహరాణి - శేఫాలికాకుసుమ=నల్లవాచిలిపూవులయొక్క, గంధ=సువాసనచే, మనోహరాణి=మనోహరములగు నవియు, స్వప్థ...ప్రతినాదితాని-స్వప్థ=స్వప్థములై, స్థిత=ఉండెడి, అండజ=వక్షులయొక్క, కుల=సమూహములచే, ప్రతినాదితాని=ప్రతిధ్వనింపఁజేయుఁబడినవియు, పర్యంత...ఉత్పలాని-పర్యంత=సమీపమున, సుస్థిత = ఉండెడి, మృగీ = లేళ్ళయొక్క, నయన=కండ్లనియెడు, ఉత్పలాని=కలువకలిగిన, ఉపవనాని=శృంగారపుఁదోటలు, పుంసాం=పురుషుల, మనాంసి = మనసులను, ఉత్కంఠయన్తి = వేడుక నందించుచున్నవి.

తా. ఈఋతువున నుద్యానంబులయందు నల్లవాచిలిపూలవాసన యెల్లయెడల వ్యాపించి యున్నవి. గ్రీష్మాదులయందు వలె నెండ దావాగ్ని మొదలగుబాధలు లేకుండుటచే స్వప్థముగ నుండుపక్షు లన్నియు సుత్సాహముతోఁగలయుచుఁ బ్రతిధ్వనులు గలుగునట్లుచేయుచున్నవి. మేఠశోణకుఁ దోటలదరికి వచ్చియుండులేళ్ళకునోహరములగు చూపులు గనుపడుచున్నవి. ఇట్లు మనోహరములగుదోటలు చూచువారికి వేడుకఁ గలిగించుచున్నవి.

శ్లో. కల్వారపద్మ కుముదాని ముహూర్విధున్వక్

తత్సంగమాదధికశీతలతాముపేతః,

ఉత్కంఠయత్స్వతితరాం పవనః ప్రభాతే

పత్రాస్తలగ్నతుహినామ్బువిధూయమానః.

15

టీ. ప్రభాతే=ప్రాతఃకాలమునందలి, పవనః = వాయువు, కల్వారపద్మకుముదాని-కల్వార=ఎఱ్ఱగలువలకు, పద్మ=కమలములను, కుముదాని=తెల్లగలువలను, ఘోహాః=అడుగడుగునకును, విధున్వక్=కదలించుచు, తత్సంగమాత్ = వానిసంబంధమువలన, అధికశీతలతాం-అధిక = అధికముగ, శీతలతాం = చల్లదనమును, ఉపేతః=పొందినదై, పత్ర...అంబు-పత్ర=అకులయొక్క, అంత =

శోనలయందు, లగ్న = తగుల్కొనియుండు, తుహిన = మంచుయొక్క, అంబు = జలమును, విధూయమానః = రాల్చుచు, అతితరాఁ = మిక్కిలి, ఉత్క్రంతయతి = వేడుకఁజేయుచున్నది.

తా. ప్రాతర్వాయువు లీఋతువున నధికముగఁ బుష్పించి యుండుట నెఱ్ఱగలువలు దెల్లగలువలు దామరలు మొదలగువానిని గదల్చుచు నాపుష్పములసంబంధముచేఁ జల్లనై రాత్రిబడిన మంచుమిదువులుచెట్లయాకుశోనలయందు తగుల్కొని యుండ వానిని రాల్చుచు మిగుల సుతాపహజనక మై యున్నది.

శ్లో. సంపన్న శాలినిచయావృతభూతలాని

స్వస్థి తప్రచురగోకులశోభితాని,

హంసైః ససారసకులైః ప్రతినాదితాని

సీమాంతరాణి జనయంతి నృణాం ప్రమోదమ్. 16

టీ. సంపన్న... భూతలాని-సంపన్న = సమృద్ధములగు, శాలినిచయ = పరిసరమునాములచే, అవృత = ఆవరింపఁబడిన, భూతలాని = భూభాగములు కలిగిన యు, స్వస్థ... శోభితాని-స్వస్థ = స్వస్థములై, స్థిత = ఉండిన, ప్రచుర = అధికములైన, గోకుల = గోసమూహములచే, శోభితాని = ప్రకాశింపఁజేయఁబడినవియు, ససారసకులైః = బెగ్గురులతో కూడిన, హంసైః = హంసలచే, ప్రతినాదితాని = ప్రతిధ్వనింపచేయఁబడిన, సీమాంతరాణి - సీమా = సరిహద్దుల, అంతరాణి = మధ్యభాగములు, నృణాం = జనులకు, ప్రమోదం = సంతోషమును, జనయంతి = పుట్టించుచున్నవి.

తా. ఈఋతువునఁ బోలిమేరలమధ్యభాగములయం దెచ్చటఁ జూచిన నుభూములన్నియుఁ బూర్ణముగఁబండి సమృద్ధములగుపరిపాలములతో నిండి యున్నవి. స్వస్థములై మందలుమందలుగఁబెరిగి గోగణములు గనుపట్టుచు న్నవి. హంసలును బెగ్గురులును జేరి ధ్వనించుచున్నవి. ఇట్లు ఎచ్చటఁ గనిన సమృద్ధిదోచుచుండటచేఁ బోలిమేరల మధ్యభాగములు సూచువారలకు సంతోషమును గలిగించుచున్నవి.

శ్లో. హం నైర్జితా సులలితా గతిరంగనానా
మంభోరుహైర్వికసితైర్ముఖవస్త్రికాంతిః,
నీలోత్పలైర్మదకలాని విలోకితాని
భూవిభ్రమాశ్చ రుచిరాస్తనుభిస్తరంగైః.

(17)

టీ. అంగనానాం = స్త్రీలయొక్క, సులలితా = మిగులమనోహరమగు, గతిః = గమనము, హం నైః = హంసలచే, జితా = జయించబడినది. ముఖచంద్ర కాంతిః - ముఖచంద్ర = చంద్రునివంటిముఖములయొక్క, కాంతిః = కాంతి, వికసితైః = వికసించిన, అంభోరుహైః = పద్మములచే, జితా = జయించబడినది. మదకలాని = మదముచే, కలాని = మధురములగు, విలోకితాని = చూపులు, నీలోత్పలైః = నల్లగలవలచే, జితాని = జయించబడినవి. రుచిరాః = మనోహరములగు, భూవిభ్రమాః = కనుబొమలవిలాసములు, తనుభిః = సూక్ష్మములగు, తరంగైః = తరంగములచే, జితాః = జయించబడినవి.

తా. స్త్రీలగమనసౌందర్యమును హంసలగమనసౌందర్యము మించుచున్నది. స్త్రీలముఖకాంతిని వికసించినపద్మములకాంతి మించుచున్నది. మదాతిరేకముచే జూడ నింపులై యుండు స్త్రీలచూపులయందలిశోభను నల్లగలువల శోభ మించుచున్నది. కనుబొమలవిలాసములను సూక్ష్మములై జయలుపెడలుచుండునదులు మొదలగువానియందలి తరంగములవిలాసములు మించుచున్నవి. ఇట్లే ఋతువున ప్రకృతియొక్క సౌందర్యచంతయు సర్వోత్తరమని ప్రసిద్ధిజేసిన స్త్రీ సౌందర్యమును గూడ మించుచున్నది.

శ్లో. శ్యామా లతాః కుసుమభారనతప్రవాళాః
స్త్రీణాం హరన్తి ధృతభూషణబాహుకాన్తిమ్,
దంతావభాసవిశదస్తితవక్త్రకాన్తిం
కజ్జేళిపుష్పరుచిరా నవమాలతీ చ.

18

టీ. కుసుమ... ప్రవాళాః = కుసుమ = పూవులయొక్క, భార = బరువుచేత, నత = కంగిన, ప్రవాళాః = చిగురులకంగిన, శ్యామాః = నల్లని, లతాః = తీగలు,

స్త్రీకాం=స్త్రీలయొక్క, ధృత...కాంతి=ధృత=ధరించబడిన, భూషణ=అలంకరణములగుట, బాహు=బాహువులయొక్క, కాంతి=శోభను, హరన్తి=హరించుచున్నవి. కంకేళిపుష్పరుచిరా=కంకేళిపుష్ప=అశోకపుపూవులచే, రుచిరా=మనోహరమగు, నవమాలతీచంద్రోత్తజాజిపూవులును, దన్త...కాంతి-దంత=దంతములయొక్క, అవభాస=కాంతిచే, విశద=స్వచ్ఛమగు, స్థిత=చిఱునగవుకలిగిన, వక్త్ర=ముఖముయొక్క, కాంతి=కాంతిని, హరన్తి=హరించుచున్నది.

తా. పూవులతోఁగూడి చిగుట్లు చివరలయందుండి వంగి యుండు లతలు రత్నాంగుళీకూద్యాధరణములను ధరించియుండు సుందరాంగనల బాహువులం బోలుచున్నవి. ఆశోకపుష్పముతోఁ గూడి మనోహరమగు తెల్లని కాంతితో నొప్పుజాజులు దంతకాంతితోఁగూడిన చిరునగువుతో నొప్పు ముఖముల ననుసరించుచున్నవి.

శ్లో. కేశాన్నితాస్తథుననీలవికుఞ్చితాగ్రా

నాపూరయన్తి పనితా నవమాలతీభిః,

కర్ణేషు చ ప్రవరకాంచనకుట్టలేషు

నీలోత్పలాని వివిధాని నివేశయన్తి.

19

టీ. పనితా = స్త్రీలు, నితాంత...అగ్రా-నితాంత=మిగుల, ఘన = దట్టమై, నీల=నల్లనై, వికుంచిత = ముడువబడిన, అగ్రా = చివరలుకలిగిన, కేశా = వెండ్లు కలను, నవమాలతీభిః=చంద్రోత్తజాజిపూవులచే, అపూరయన్తి = నింపుచున్నారు. ప్రవర...కుట్టలేషు - ప్రవర=శ్రేష్ఠములగు, కాంచన కుట్టలేషు=బంగారుకమ్మలుగల, కర్ణేషు=చెవులయందు, వివిధాని=నానావిధములగు, నీలోత్పలాని=నల్లగలువలను, నివేశయన్తి = ప్రవేశపెట్టుచున్నారు.

తా. ఈఋతువున పనితలు నల్లనై యెత్తుగ నుండుతమవెండ్లుకల చివరలను ముడిచికొని అందు జాజిపూవుల సంతట దురుముకొనుచున్నారు. చెవులయందు బంగారుకమ్మలను ధరించి వానితోఁ గూడ నల్లగలువల నవేశకీతుల రచించి ధరించుచున్నారు.

శ్లో. హారైః సచందనరనైః స్తనమణ్డలాని
 శ్రోణీతటం సువిపులం రశనాకలాపైః,
 పాదాంబుజాని కలనూపురశేఖరైశ్చ

నార్యః ప్రహృష్టమనసోఽద్య విభూషయన్తి.

(20)

టీ. అద్య = ఇప్పుడు, ప్రహృష్టమనసః = సంతసించిన మనస్సుగల
 నార్యః = స్త్రీలు, సచందనరనైః = చందనద్రవముతోఁ గూడిన, హారైః = హార
 ములతో, స్తనమండలాని = స్తనప్రదేశములను, రశనాకలాపైః - రశనా = మొల
 కట్టిలయొక్క, కలాపైః = కలాపములచేత, సువిపులం = మిగుల విశాలముగ,
 శ్రోణీతటం = పిఱుదుల ప్రదేశములను, కలనూపురశేఖరైః - కల = మధురములగు,
 నూపురశేఖరైః = శ్రేష్ఠములగు నూపురములచే, పాదాంబుజాని = పాదపద్మము
 లను, విభూషయన్తి = ఆలంకరించుచున్నారు.

తా. ఈఋతువున నంగన లుత్సాహవతులై స్తనమండలములయందు
 చందనద్రవములను రత్నాదిహారములను ధరించుచున్నారు. గొప్ప పిరుదులపై
 మొలకట్టిలను ధరించుచున్నారు. మనోహరములగు నందెలచే పాదపద్మముల
 నలంకరించుచున్నారు, ఇట్లు కామిజనసంతోషదాయకముగ నీఋతు వల
 రారుచున్నది.

శ్లో. స్ఫుటకుముదచిత్రానాం రాజహంసాశ్రితానాం

మరకతమణిభాసా వారిణా భూషితానామ్,

శ్రియమతిశయరూపాం వ్యోమ తోయాశయానాం

వహతి విగతమేఘం చంద్రతారావర్ణీర్మమ్.

21

టీ. స్ఫుట... చిత్రానాం = స్ఫుట = వికసించిన, కుముద = తెల్ల గలువలచే,
 చిత్రానాం = వ్యాపించబడినవియు, రాజహంసాశ్రితానాం - రాజహంస = రాజ
 హంసలచే, ఆశ్రితానాం = ఆశ్రయించబడినవియు, మరకతమణిభాసా - మరకత
 మణి = మరకతమణియొక్క, భాసా = కాంతివంటి కాంతికలిగిన, వారిణా = జల
 ముచే, భూషితానాం = ఆలంకరింపబడిన, తోయాశయానాం = జలాధారప్రదే

శమలయొక్క, అతిశయరూపం=అధికమగు, శ్రీయం = శోభను, విగతమే-
 ఘం-విగత=పోయిన, మేఘం=మేఘములు కలిగిన, చంద్ర...అవక్షిర్ణం-చం-
 ద్ర=చంద్రునిచేతను, తార=నక్షత్రములచేతను, అవక్షిర్ణం=వ్యాప్తమైన, వ్యోమ
 =ఆకాశము, పహతి=వహించుచున్నది.

తా. ఈఋతువున వికసించినకలువలతోడను రాజహంసలతోడను
 వ్యాప్తములై మరకతమజులనంటి నల్లనికాంతి గల జలముతో నొప్పుచుండు
 తటాకములు మొదలగు జూఘారదేశములును, మేఘావరణము లేకుండుటచే
 నల్లపైన నక్షత్రములచేతను చంద్రాదిగ్రహములచేతను వ్యాప్తములై యుండు
 నాకాశమును సమానమగుశోభను పహించియున్నది.

శరది కుముదసజ్జాద్వాయవో వాన్తి శీతా
 విగతజలదబ్బందా దిగ్విభాగా మనోజ్ఞాః,
 విగతకలుషమమృః శ్యానపజ్జా ధరిత్రీ
 విమలకిరణచంద్రిం వ్యోమ తారావిచిత్రమ్.

22

టీ. శరది = శరదృతువునందు, కుముదసంగాల్ - కుముద = కలువల
 యొక్క, సంగాల్ = సంబంధమువలన, వాయవో=వాయువులు, శీతాః = చల్ల
 నినై, వాంతి=వీచుచున్నవి. విగత...బ్బందాః - విగత = పోయిన, జలద=
 మేఘములయొక్క, బ్బందాః=సమూహములుకలిగిన, దిగ్విభాగాః=దిక్కుల
 యొక్క, విభాగాః = ప్రదేశములు, మనోజ్ఞాః = మనోహరములైనవి,
 అంభోః = జలము, విగతకలుషం = పోయినకలుషముకలదై యున్నది. ధరిత్రీ =
 భూమి, శ్యానపంకా=ఎండినబురదకలదై యున్నది. వ్యోమ = ఆకాశము,
 విమల...చంద్రం-విమల=స్వచ్ఛమైన, కిరణ = కిరణములుకలిగిన, చంద్రం=
 చంద్రుడుకలిగినదిగను, తారావిచిత్రం-తారా=నక్షత్రములచే, విచిత్రం =
 విచిత్రమైనదిగ నున్నది.

ఈ. ఈశరదృతువునందు వాయువు కలువలతోఁ గలిగియుండుటచేఁ
 జల్లగ వీచుచుండును. ఎచ్చటను మేఘావరణముండదు. కావున దిక్పదేశము

లన్నియు మనోహరములై కన్పట్టును. జలములయందు కాలువ్య మడంగును భూమియందలిబురద లారును. ఆకాశమున చంద్రుడు స్వచ్ఛమైనకిరణము లతో నలరారుచుండును. తారలన్నియు వెలసి విచిత్రములై యుండును.

దివసకరమయూతై ర్భోధ్యమానన్తం ప్రభాతే
వరయువతిముఖాభం పజ్కుజం జృంభతేఽద్య,
కుముదమపి గతేఽస్తం లీయతే చంద్రబిమ్బే
హసితమివ వధూనాం ప్రాప్తితేషు ప్రియేషు.

(23)

టీ. అద్య=ఇప్పుడు, దివసకరమయూతైః-దివసకర=సూర్యునియొక్క, మయూతైః=కిరణములచే, బోధ్యమానం = వికసింపఁజేయఁబడుచుండు, పంక బం=పద్మము, ప్రభాతే = ప్రాతఃకాలమున. వర . ఆభం-వర = శ్రేష్ఠురాలగు, యువతి = యౌవనవతియొక్క, ముఖ = ముఖముయొక్క, ఆభం = కాంతిపండికాంతి కలిగినదై, జృంభతే = వికసించుచున్నది. చంద్రబిమ్బే = చంద్రబింబము, అస్తంగతే = అస్తమయమయినదైయుండగా, కుముదమపి = కలువయును, ప్రియేషు ప్రియులు, ప్రాప్తితేషు = ప్రయాణమువడలిన వారై యుండగా, వధూనాం=స్త్రీలయొక్క, హసితమివ = నవ్వునలె, లీయతే=ముడుగుచున్నది.

తా. ఇప్పుడు పద్మములు సూర్యోదయసమయమున సూర్యకిరణములచే వికసింపఁజేయఁబడుచు నుత్తమాంగనలముఖమువంటికాంతితో వికసింపుచు న్నవి. కలువలును చంద్రుడస్తమించినంతనే తమప్రియులు దేశాంతరమరిగినంతనే స్త్రీలముఖములయందలి నవ్వులవలె కాంతిదక్కిముడిగిపోవుచున్నవి.

అసితనయనలక్ష్మీం లక్ష్మయితోత్పలేషు,
క్వణితకనకకాఞ్చీం మత్తహంసస్వనేషు
అధరరుచిరశోభాం బంధుజీవే ప్రియాణాం
పథికజన ఇదాసిం రోదితి భ్రాస్తచిత్తః.

టీ. ఇదానీం=ఇప్పుడు, పథికజనః = బాటసారిజనులు, ప్రియాణాం =
ప్రియరాండ్రయొక్క, అసిత...లక్ష్మీం-అసిత = నల్లని, నయన = నేత్రముల
యొక్క, లక్ష్మీం = శోభను, ఉత్పలేషు = కలువలయందును, క్వణిత...
కాంచీం-క్వణిత = ధ్వనించు, కనకకాంచీం=బంగారు మొలనూలును, మత్త...
స్వనేషు-మత్త = మదించిన, హంస = హంసలయొక్క. స్వనేషు = ధ్వనుల
యందును, అధర...శోభాం - అధర = అధరోష్ఠముయొక్క, రుచిర =
మనోహరమగు, శోభాం = శోభను, బంధుజీవీ = ముకెనపూవునందును,
లక్షయిత్వా = కనుగొని, భౌతచిత్తః - భౌత = భృమించిన, చిత్తః =
మనసుగలవారై, రోదితి = ఏడ్చుచున్నారు.

తా. ఇప్పుడు బాటసారులు తాము ప్రయాణ మరిగినచోటులయందు
గలువల గనినంతనే తమప్రియరాండ్రకాటుకకండ్లశోభయు మదించిన
హంసల ధ్వనులను వినినంతనే వారలబంగరంజెలచప్పుడును, ముకెనపూవుల
గనినంతనే తమప్రియలయధరోష్ఠములును దలంపునకు రాగ భృమించి
కామోద్రేకంబును నైరించు జాలక యేడ్చుచున్నారు.

అవ. సర్గాంతమున నొకశ్లోకముచే శరవంతమును వర్ణించుచున్నాడు.

స్త్రీణాం విహాయ వదనేషు శశాంకలక్ష్మీం

కామం చ హంసవచనం మణినూపురేషు

బంధూకకాంతిమధరేషు మనోహరేషు

క్వాపి ప్రయాతి సుభగా శరదాగమశ్రీః.

25

టీ. సుభగా=మనోహరమగు, శరదాగమశ్రీః - శరత్ = శరవృతువు
యొక్క, ఆగమ = ఆగమమునందలి, శ్రీః = శోభ, శశాంకలక్ష్మీం-శశాంక =
చంద్రునియొక్క, లక్ష్మీం = శోభను, స్త్రీణాం = స్త్రీలయొక్క, వదనేషు =
ముఖములయందును, కామం = సుందరమగు, హంసవచనం-హంస = హంసల
యొక్క, వచనం = ధ్వనిని, మణినూపురేషు = రత్నపు టంజెలయందును, బం
ధూకకాంతిం - బంధూక = ముకెనపూవుల, కాంతిం = కాంతిని, మనోహ

రేఘు==మనోహరములగు, అధరేఘు=అధరోష్ఠములయందును, విహాయ=విడిచి, క్వాసి-ఎచ్చటనో. ప్రయాలి=వెడలుచున్నది.

తా. ఇంతవరకు మనోహరమై యుండినశరల్లత్నీ తనశోభను విడిచి యరుగుచున్నది. ఇప్పుడు చంద్రుని శోభయంతయు స్త్రీలముఖములయందు నిలిచియున్నది. హంసధ్వనులు స్త్రీల యందెలయందు ప్రవేశించినవి. మంకెనఁ బూవులకాంతి స్త్రీలయధరంబులయందుఁ జొచ్చుచున్నది. అనఁగా ఇప్పుడు శరత్కాల మంతమగుచుండుటచే శరద్ధర్షములు తగ్గుచున్నవనియు అందుచంద్రుని నిర్మలమగుకాంతియు హంసలమనోహరరుతములను బంధూకాదుల యభివృద్ధమగుస్థితియుఁ గ్రమక్రమముగఁ దగ్గుచున్నదనియు తాత్పర్యము.

అవ. ఆశీర్వాచనముతో సర్గమును ముగించుచున్నాఁడు.

వికచకమలవక్త్రా ఫుల్లనీలోత్పలాక్షీ

వికసితనవ కాశశ్చేతవాసో వసానా,

కుముదరుచిరకాంతిః కామినీ వోస్తదేయం

ప్రతిదిశతు శరద్వశ్చేతసః ప్రీతిమగ్ర్యమ్.

26

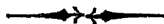
టీ. వికచ...వక్త్రా - వికచ = వికసించిన, కమల = కమలమనియెడు, వక్త్రా=ముఖముకలిగినదియు, ఫుల్ల...అక్షీ-ఫుల్ల=వికసించినదియు, నీలోత్పల=నల్లగలువ యనియెడు, అక్షీ = కనులుకలిగినదియు, వికసిత...వాసః-వికసిత = వికసించిన, నవ = నూతనమగు, కాశ = తెల్లు పూవనియెడు. శ్చేత = తెల్లని, వాసః=వస్త్రమును, వసానా = ధరించినదియు, కుముద...కాంతిః-కుముద = కలువవలె, రుచిర = మనోహరమగు, కాంతిః=కాంతికలిగిన, ఇయం = ఈ, శరత్ = శరదృతువు, వికచ...వక్త్రా-వికచ=వికసించిన, కమలమువంటి, వక్త్రా = ముఖముగలిగినదియు, ఫుల్ల...అక్షీ-ఫుల్ల = వికసించిన, నీలోత్పల = నల్లగలువవంటి, అక్షీ=కనులు కలిగినదియు, వికసిత...వాసః - వికసిత = వికసించిన, నవ=నూతనమగు, కాశ=తెల్లుపూవువంటి, శ్చేతవాసః= తెలివలువను, వసానా= ధరించియుండునదియు, కుముద...కాంతిః - కుముద = కలువవలె, రుచిర =

మనోహరమగు, కాంతిః=కాంతిగల, ఉన్నదా=మదింబిన, కామినీవ=కాముకు
 రాలువలె, వః=మీయొక్క, చేతనః = మనస్సునకు, అగ్రాం = అధికమైన,
 ప్రీతిః=సంతోషమును, ప్రతిదిశతు=కలుగఁజేయుగాక.

తా. వికసించిరకమలము లనియెడు ముఖమును వికసించిన నల్లగలువ
 లనియెడు కన్నులుగలిగి విఃసించియుండు తెల్లపూవు లనియెడు తెల్లని వస్త్ర
 మును ధరించి కలువలచే మనోహరమగుకాంతి గలిగి యొప్పెడు నీశరదృతువు
 వికసించిన కమలమువంటి ముఖమును నల్లగలువలవంటి కన్నులను గలిగి తెల్ల
 పూవువంటివస్త్రమును ధరించి కలువవంటి కాంతితో నొప్పు కామినియగు
 ప్రియురాలువలె మీకు సుఖసంతోషము లొసంగుగాక.

ఇది శ్రీమహాకవి కాళిదాసవిరచితమగు ఋతుసంహారకావ్యమున
 శరదృతువర్ణనంబున తృతీయస్తంభము.

చతుర్థ సర్గము.

అవ. శరదృతువును పర్జిం-చినయనంతరమున క్రమప్రాప్త మగు హేమంతమును పర్జించుచున్నాఁడు.

శ్లో. నవప్రవాళోద్గమసస్యరమ్యః
ప్రభుల్లలోధ్రః పరిపక్వశాలిః,
విలీనపద్మః ప్రపతతుషారో

హేమస్తకాలస్సముపాగతోఽయమ్.

1

టీ. నవ...రమ్యాః-నవ = నూతనములగు, ప్రవాళ = చిగుళ్లయొక్క, ఉద్గమ=పుట్టుకచేతను, సస్య = సస్యములచేతను, రమ్యః = రమ్యమైనదియు, ప్రభుల్లలోధ్రః-ప్రభుల్ల = వికసించిన, లోధ్రః = లొద్దుగచెట్టు కలిగినదియు, పరిపక్వశాలిః-పరిపక్వ=పండిన, శాలిః=పరికలిగినదియును, విలీనపద్మః-విలీన - అడగిన, పద్మః = పద్మములుకలిగినదియు, ప్రపతతుషారః - ప్రపతత్ = పడుచుండు, తుషారః = మంచుకలిగిన, ఆయం=ఈ, హేమంతకాలః=హేమంతకాలము, సముపాగతః=వచ్చెను.

తా. శరదృతువు గడచి చనిన యనంతరమున హేమంత ఋతువు వచ్చెను. ఇప్పుడు వృక్షములన్నియుఁ జిగురువట్టుచున్నవి. వానిచేతను సస్యములచేతను జూచుటకంతయు రమ్యముగానున్నది. లొద్దుగలు పుష్పించినవి. పరితైరంతయుఁ బండినవి. పద్మములు తగ్గుచున్నవి. మంచు పడుచున్నది. ఈధర్మములతో హేమంతము వచ్చుచున్నది.

మనోహరైః కుంకుమరాగరక్తైః
 తుషారకున్దేషునిభైశ్చ హరైః,
 విలాసినీనాం స్తనశాలినీనాం
 అలంక్రియస్తే స్తనమండలాని.

2

టీ. స్తనశాలినీనాం - స్తన = స్తనములచే, శాలినీనాం = ప్రకాశింపుచుండెడి, విలాసినీనాం = విలాసవతులయొక్క, స్తనమండలాని = స్తనమండలములు, మనోహరైః = మనోహరములైన, కుంకుమ...రక్తైః కుంకుమ = కుంకుమయొక్క, రాగ = ఎరుపుచే, రక్తైః = ఎఱ్ఱనైనవియు, తుషార = మంచులోడను, కుండ = మల్లెలోడను, ఇందు = చంద్రునిలోడను, నిభైః = సమానములగు, హరైః = హారములచే, అలంక్రియంతే = అలంకరింపబడుచున్నవి.

తా. ఇప్పుడు సుందరములగుమమములు కలిగినబిబ్బికవతులు దమస్తనములందుఁ బూసినకుంకుమ యంటుకొనుటచే నెఱ్ఱనైన మనోహరములైన మంచునీటిదిడుపులవలెను మల్లెమొగ్గలవలెను చంద్రుడవలెను తెల్లనై యొప్పు హారములను దమస్తనములపైనుండి వైచుకొని యలంకరించుకొనుచున్నారు.

కాశ్చీగుణైః కాంచనరత్నచిత్రైః
 నో భూషయన్తి ప్రమదా నితమ్బమ్,
 న సూపురైర్హంసరుతం భజద్భిః
 పాదామ్బుజాన్యమ్బుజకాన్తిభాజ్జి.

3

టీ. ప్రమదా = అంగసలు, కాంచన...చిత్రైః - కాంచన = బంగారుచేతను, రత్న = రత్నములచేతను, చిత్రైః = చిత్రములైన, కాంచీగుణైః = మెలనూళ్లతో, నితంబం = నితంబప్రదేశమును, హంసరుతం = హంసధ్వనిని, భజద్భిః = పొందుచుండెడి, సూపురైః అంచెలచే, అంబుజ...భాంజి - అంబుజవద్దముయొక్క, కాంతి = కాంతిని, భాంజి = పొందెడి, పాదాంబుజానిః = పాదవద్దములను, నోభూషయంతి = అలంకరింపుచుండలేదు.

తా. ఈ ఋతువునఁ జలి యధికమగుటచేఁ జల్లనిలోహాదుల సంవర్కమును సహింపఁజాలక నుందరులు నికంబింబములపై బంగరుతోడను రత్నములతోడను నిర్మితములగు మొలనూళ్ళు గాల్గయందండెలను ధరించుచుండలేదు.

న బాహుయుగ్లేషు విలాసినీనాం

ప్రయాన్తి సజ్గం వలయాజ్ఞదాని,

నితమ్బబిమ్బేషు నవం దుకూలం

తన్వంశుకం పీనపయోధరేషు.

4

టీ. విలాసినీనాం = విలాసవతులయొక్క, బాహుయుగ్లేషు-బాహు = బాహువులయొక్క, యుగ్లేషు = జంటయందు, వలయాంగదాని-వలయ = కంకణములును, అంగదాని = దండకడియములును, సంగం = సంబంధమును, నప్రయాంతి = పొందుచుండలేదు, నికంబింబేషు = నితంబమండలములయందు, నవం = నూతనమగు, దుకూలం = పట్టునస్త్రమును, పీనపయోధరేషు-పీన = బలిసిన, పయోధరేషు = స్తనములయందు, తన్వంశుకం = సన్నవలువలును, సంగం = సంబంధమును. నప్రయాంతి = పొందుచుండలేదు.

తా. ఈ ఋతువున విలాసవతులు దనుచేతులకుఁ జల్లనికడియములు మొదలగు శాభరణములను ధరిండుటకు నితంబమునను స్తనములయందును సన్నని పట్టువలువలును ధరించుటకు సహింపకున్నారు.

గాత్రాణి కాలీయకచర్చితాని

సపత్రలేఖాని ముఖామ్భుజాని,

శిరాంసి కాలాగురుధూపితాని

కుర్వన్తి నార్యః సురతోత్సవాయ.

5

టీ. నార్యః = స్త్రీలు, సురతోత్సవాయ = సురతోత్సవముకొఱకు, గాత్రాణి = దేహములను, కాలీయకచర్చితాని-కాలీయక = మ్రానివసువుచే, చర్చితాని = పూయబడినవిగను, ముఖామ్భుజాని = ముఖవద్దములను, సపత్రలేఖాని = ఋతు—5

మకరికాపత్రములతో కూడినవిగను, శిరాంసి = శిరస్సులను, కాలాగురుధూపి
తాని - కాలాగురు = నల్లఅగురుచే, ధూపితాని = ధూపము వేయఁబడినవిగను,
కుర్వంతి = చేయుచున్నారు.

తా. స్త్రీలు ఉష్ణముగను సువాసన గలవిగనునుండి సురతమున నుత్సా
హము గలుగుటకై తమ శరీరములయందు ప్రానిపనువును ఖాసికొనుచున్నారు.
ముఖములయందుఁ గస్తూరిచే మకరికాపత్రముల దిద్దికొనుచున్నారు. తల
వెండు కకు నల్లఅగురును బొగవేసికొనుచున్నారు.

రతి శ్రమతౌమవిపాణ్ణువక్త్రాః
సంప్రాప్తహారాభ్యుదయాస్తరుణ్యః,
హసంతి నోచ్చైర్దశనాగ్రభిన్నాన్
ప్రపీడ్యమానానధరానవేక్ష్య.

6

టీ. రతి...వక్త్రాః-రతి = సంభోగమునందలి, శ్రమ=శ్రమచే, తౌమ =
వాడిన, విపాండు=తెల్లనైన, వక్త్రాః=ముఖముకలిగినట్టియు, సంప్రాప్త ..అభ్యు
దయాః-సంప్రాప్త=పొందఁబడిన, హర్ష=సంతోషముయొక్క, అభ్యుదయాః=
అభివృద్ధికలిగిన, తరుణ్యః = తరుణులు, దశన...భిన్నాన్-దశన=దంతముల
యొక్క, అగ్ర=దివరలచే, భిన్నాన్ = భేదించఁబడిన, ప్రపీడ్యమానాన్ =
బాధించుచుండెడి, అధరాన్=అధరోష్ఠములను, అవేక్ష్య = చూచి, ఉచ్చైః=
అధికముగ, నహసంతి = నవ్వుటలేదు.

తా. రత్యాయాసముచే వాడి తెల్లనై యుండుముఖములతో నొప్పుచు
రత్యానందనిర్భరలై యుండు తరుణాంగనలు ఆనందాతిరేకముచే నధికముగ
నవ్వుట కవసరము ప్రాప్తమై యున్నను తమప్రియులదంతపుకాట్లచే వ్రణము
కలిగి యుండు పెదవులు నవ్వునపుడు వికసించి బాధించు ననుభయమున
నెక్కువగ నవ్వుచుండలేదు.

వీనస్తనోరఃస్థలభాగశోభా
మాసాద్య త్రతీడనజాతభేదః,

తృణాగ్రలగైస్తుహినైః పతద్భి
రాశ్రస్తతీవోపసి శీతకాలః.

టీ. పీన... శోభాం-పీన=బలిసిన, స్తన=స్తనములుగల, ఉరఃస్థల = వక్షః
ప్రదేశముయొక్క, భాగ=భాగమునందలి, శోభాం=శోభను, ఆసాద్య=పొంది,
తత్... భేద-తత్=దానియొక్క, పీడన = పీడించుటచే, జాత=కలిగిన, భేదః=
దుఃఖముకలదై, శీతకాలః=శీతకాలము, ప్రభాతే=ప్రాతఃకాలమున, పతద్భిః=
పడుచుండెడి, తృణ...లగైః=తృణ = గడ్డియొక్క, అగ్ర=చివరలయందు,
లగైః = తగుల్కొనిన, తుహినైః = మంచుబిందువులచే, ఆశ్రందతీవ =
ఏడ్చుచున్నదివలె నున్నది.

తా. ఈ ఋతువున ప్రాతఃకాలమున మంచుబిందువులు వడి యవి గడ్డి
శీనలయందు దగుల్కొని యుండును. ఆ బిందువుల జూచిన పీనస్తనశోభి
తము లగు సుందరీమణుల వక్షోభాగంబుల నంగిన యీ శీతకాల మచ్చట
నల సుఖజేంది యాభేదముచే నేడ్చుచున్నదా ? యనునట్లున్నది.

ప్రభూతశాలిప్రసవైశ్చితాని
మృగాంజనాయూథవిభూషితాని,
మనోహరక్రౌంచానినాదితాని
సీమాంతరాణ్యత్సకయన్తి చేతః.

8

టీ. ప్రభూత...ప్రసవైః-ప్రభూత=అధికములైన, శాలి=వరియొక్క,
ప్రసవైః=పంటలచే, చితాని = వ్యాప్తములైనవియు, మృగ...విభూషితాని-
మృగాంగనా=ఆడులేళ్ళయొక్క, యూథ=గుంపులచే, విభూషితాని=ఆలంక
రింపఁబడినవియు, మనోహర...నినాదితాని - మనోహర = మనోహరములగు,
క్రౌంచ=జక్కవపక్షులచే, నినాదితాని = ధ్వనింపఁజేయబడిన, సీమాంతరాణి=
ఖాలిమేరల నడిమిప్రదేశములు, చేతః = మనస్సులు, ఉత్సకయన్తి = వేడుక
కలుగఁ జేయుచున్నవి.

తా. ఇప్పుడు పొలిమేరలనడుమనుండు ప్రదేశములు అధికముగ వరి వంటలచే వ్యాప్తములై యున్నవి. అందులేళ్ళ గుంపులుగుంపులై యందు సంచరింపుచున్నవి. జక్కవ లచ్చట మనోహరముగఁ గూయుచున్నవి. ఇట్టి సన్నివేశమంతయు చూడ నింపుగొల్పుచున్నది.

ప్రఫుల్లనీలోత్పలశోభితాని,
సోన్తాద కాదమ్మవిభూషితాని.

ప్రసన్నతోయాని సుశీతలాని
సరాంసి చేతాంసి హరన్తి పుంసామ్.

9

టీ. ప్రఫుల్ల...శోభితాని-ప్రఫుల్ల = వికసించిన, నీలోత్పల=నల్లగలువ లచే, శోభితాని=శోభింపఁ జేయఁబడినవియు, సోన్తాద...విభూషితాని-సోన్తాద= మదముతోఁగూడిన, కాదంబ = కలహంసలచే, విభూషితాని = ఆలంకరింపఁ జేయఁబడినవియు, ప్రసన్నతోయాని-ప్రసన్న = తేరిన, తోయాని=జలములు కలిగినవియు, సుశీతలాని = మిగులచల్లనైన, సరాంసి=సరస్సులు, పుంసామ్=పురుషులయొక్క, చేతాంసి = మనస్సులను, హరన్తి = హరించుచున్నవి.

తా. ఇప్పుడు సరస్సులయందు నల్లగలువ లన్నియు వికసించి యున్నవి. మదించి కలహంసలు గూయుచున్నవి. జలములు తేరి చల్లనై యున్నవి. ఇట్టి సరస్సులు చూడ సంతయు మనోహరములై యున్నవి.

పాకం వ్రజన్తీ హిమజాతశీతై
రాధాయమానా సతతం మరుద్భిః,
ప్రియే ప్రియంగుః ప్రియవిప్రయుక్తా
విపాండుతాం యాతి విలాసినీవ.

10

టీ. హేప్రియే=ఓప్రియారా! హిమ...శీతైః-హిమ=మంచుచేత, జాత=పుట్టిన, శీతైః=చలిచేత, పాకం=పండుటను, వ్రజన్తీ = పొందుచుండెడి, మరుద్భిః=వాయువులచే, సతతం=ఎల్లప్పుడును, ఆధాయమానా=కదల్చుఁబడు

చుండు, ప్రియంగుః=ప్రేంకణపుష్పంబు, ప్రియవిప్రయుక్తా-ప్రియ = ప్రియునితో, విప్రయుక్తా=వియోగమును బొందిన, విలాసినివ=విలాసనవలెవలె, విపాండుతాం=తెల్లనగుటను, యాలి=పొందుచున్నది.

తా. మంచుచే గలిగినచలికి బండ్లిపోయి గాలికి గదలుచునుండు ప్రేంకణపుష్పంబు ప్రియునితో వియోగమును బొంది మనస్సు చలించియుండు నుందరివలె తెల్లబారి పోవుచున్నది.

పుష్పాసవామోదసుగన్ధివక్త్రో
నిఃశ్వాసవాలైః సురభీకృతాఙ్గః,
పరస్పరాఙ్గవ్యతిరిక్తశాయీ
శేతే జనః కామరసానువిధః.

11

టీ. పుష్ప...వక్త్రః=పుష్ప=పూవులయొక్క, ఆసవ=మద్యముయొక్క, ఆమోద=పరిమళముచే, సుగంధి=పరిమళింపుచుండు, వక్త్రః = ముఖముకలిగినదియు, నిఃశ్వాసవాలైః=నిట్టూర్పువాయువులచే, సురభీకృతాంగః=సురభీకృత=పరిమళముకలదిగఁ జేయఁబడిన, అంగః=అవయవములు కలిగిన, జనః = జనము, కామరసానువిధః=కామ=కామముయొక్క, రస=రసముచే, అనువిధః=కూర్పుఁబడినదై, పరస్పర...శాయీ=పరస్పర = పరస్పరముయొక్క, అంగ=అవయవములతో, వ్యతిరిక్త=కలియునట్లు, శాయీ=శయింపుచున్నదై, శేతే=నిద్రింపుచున్నది.

తా. పూవులచే సిద్ధముచేయఁబడిన మద్యము నానుటచే పరిమళింపుచుండుముఖములు గలిగి అట్టిపరిమళసంబంధము గలనిట్టూర్పులు దగులుటచే బరస్పరము అవయవములు పరిమళింపుచుండఁ గామరసముచే వ్యాపింపఁబడినవారలై జనులొకరికొకరు తగులునట్లు శయింపి నిద్రింపుచున్నారు.

దస్తచ్ఛదైః సప్రణదస్తచిహ్నైః
స్తనైశ్చ పాణ్యగ్రకృతాభిలేఖైః

సంసూచ్యతే నిర్దయమజ్ఞనానాం
రతోపభోగో నవయావనానామ్.

12

టీ. సప్రణ...చిహ్నైః-సప్రణ=గాయమతోఁగూడిన, దంత=దంత
ములయొక్క, చిహ్నైః = గుర్తులుకలిగిన, దంతచ్ఛదైః పెదవులచేతను,
పాణి...అభిలేఖైః-పాణ్యగ్ర=గోళ్యచే, కృత=చేయఁబడిన, అభిలేఖైః = గీరు
కలిగిన, స్తనైశ్చ=స్తనములచేతను, నవయావనానాం = శ్రొత్తయావనముగల
అంగనానాం=స్త్రీలయొక్క నిర్దయం=దయలేనట్టుగ, రతోపభోగః-రత = స్వర
తముయొక్క, ఉపభోగః=ఆనుభవము, సంసూచ్యతే=నూచించఁబడుచున్నది.

తా. శ్రొత్తవయసున నుండునుందరాంగనలస్త్రియులచే జేయఁబడిన
పలుకాట్టితోఁగూడి యుండు పెదవులను గోళ్యగీరులు కలస్తనములను కనినం
తగే వీరలు కఠిన మగుసురతము ననుభవించి రని నూచిత మగుచున్నది. ఈఋ
తువునఁ గామోపభోగములకెక్కువయఁ త్సాహమును ఆనుకూల్యమునగలుగును.
కావున యావను లగుకామినీ కాముకులు గాఢముగ సుఖములం దేలుచున్నారు.

కాచిద్విభూషయతి దర్పణస్తా
బాలాతపేషు వనితా వదనారవిన్దమ్,
దస్తచ్ఛదం ప్రియతమేన నిపీతసారం
దస్త్రాగ్రభిన్నమవకృప్య నిరీక్షతే చ.

13

టీ. కాచిత్=ఒకానొక, వనితా = స్త్రీ దర్పణ...హస్తా-దర్పణ =
అద్దమునందు, సక్త=తగుల్కొనిన, హస్తా-హస్తముకలదై, బాలాతపేషు = లే
యెండలయందు, వదనారవిందం=ముఖపద్మమును, విభూషయతి = ఆలంకరింపు
చున్నది, ప్రియతమేన=ప్రియునిచే, నిపీతసారం=నిపీత=త్రాగఁబడిన, సారం =
సారముగల, దంత...భిన్నం-దంత = దంతములయొక్క, అగ్ర = చివరలచే,
భిన్నం=భేదించఁబడిన, దంతచ్ఛదం = పెదవిని, అవకృప్య=లాగి, నిరీక్షతేచ=
చూచుచునున్నది.

తా. ఒకమందరాంగన లేయెండయందు నిలిచి చలికాగుచు అద్దముఁ జూచుకొనుచుఁ బద్మమువంటి ముఖము నలరికరించుకొనుచున్నది. మఱియు రాత్రినిఁ బ్రయుడు గాఢముగ నానుటచే గాయములు పడియుండుపెదవిని లాగి చూచుకొనుచున్నది.

అన్యః ప్రకామసురతశ్రమఖన్న దేహః

రాత్రిప్రజాగరవిపాటలనేత్రపద్మా,

సస్తాంసదేశలులితాకులకేశపాశా

నిద్రాం ప్రయాతి మృదుసూర్యకరాభితప్తా.

14

టీ. అన్యః=మఱియొక స్త్రీ, ప్రకామ...దేహః. ప్రకామ=అధికమగు, సురత=రతియందలి, శ్రమ=ఆయాసముచే, ఖన్న = అలసిన, దేహః=దేహము కలదై, రాత్రి...పద్మా=రాత్రి=రాత్రియందలి, ప్రజాగర=మేలుకొనుటచే, విపాటల=తెల్లనగు, నేత్రపద్మా=పద్మములవంటి నేత్రములుకలదై, సస్తాంస...పాశా. సస్తాంస=జారిన, అంసదేశ=భుజభాగమున, లులిత=పొరలుచుండు, ఆకుల =వ్యాకులమైన, కేశపాశా=కేశసమూహముకలదై, మృదు...తప్తా-మృదు=మృదువగు, సూర్యకర=సూర్యకిరణములచే, అభితప్తా=కాచబడినదై, నిద్రాం = నిద్రను, ప్రయాతి=పోందుచున్నది.

తా. మరియొకసుందరీమణి అధిక మగుసురతాయాసముచే నలసినదై రాత్రి మేలుకొని యుండుటచేఁ దెల్లనగుకను లొప్పుచుండ ముడి వీడి భుజములపై వ్యాపించి పొరలుచు వెండ్లుకలలరార లేయెండ మీద వ్యాపించి చలినణచుచుండ నిద్రించుచున్నది.

నిర్తాల్యదామపరిముక్తమనోజ్ఞగన్ధం

మూర్ధ్నిఽపనీయ ఘననీలశిరోరుహాన్తాః,

షీనోన్నతస్తనభరానతగాత్రయప్త్యః

కుర్వన్తి కేశరచనామపరాస్తరుణ్యః.

15

టీ. ఘన...అంతాః-ఘన=మేఘమువలె నీల=నల్లని, శిరోరుహ = వెండ్రుకలయొక్క, అంతాః=చివరలు కలిగినట్టియు, సీన...యప్యః-సీన=బలిసిన ఉన్నత=ఎత్తైన, స్తన=స్తనములయొక్క, భర=బరువుచే, అనత=వంగిన, గాత్రయప్యః = యప్తివంటిదేహముకలిగిన, అపరాః = మఱిగొందఱు, తరుణ్యః = తరుణులు, పరిముక్త ..గంధం పరిముక్త = విడువబడిన, మనోష్ఠ = మనోహరమగు, గంధం=సువాసనకలిగిన, నిర్మాల్యదామ=నిర్మాల్యమాలికను, మూర్ధ్నః = తలనుండి, అపసీయ=తోలగించి, కేశరచనాం-కేశ = వెండ్రుకలయొక్క, రచనాం=నిర్మాణమును, కుర్వంతి=చేయుచున్నారు.

తా. మేఘమువలె నల్లనై యుండుకురులు గలిగి సీనోన్నతకుచములచే సుందరమగుదేహము కొంచెము వంగి యుండు మఱిగొందరు సుందరీమణులు పెనుకటిదినమున ధరించిన దగుట బరిహరము నశించి యుండుపూలమాలికలను తలలనుండి తీసివైచి తలలు దువ్వి జడ మొదలగువాని నల్లుకొనుచున్నారు.

అన్యః ప్రియేణ పరిభుక్తమపేక్ష్య గాత్రం

హర్షాన్వితా విరచితాధరచారుశోభా,

కూర్పాసకం పరిదధాతి నఖక్షతాక్షీ

వ్యాలమ్బినీలలితాలకకుఞ్చితాక్షీ.

16

టీ. ప్రియేణ=ప్రియునిచే, పరిభుక్తం = అనుభవించబడిన, గాత్రం = శరీరమును, అపేక్ష్య=చూచి, హర్షాన్వితా-హర్ష=ఆనందముతో, అన్వితా = కూడినదియు, విరచిత...శోభా-విరచిత=రచించబడిన, ఆధర = అధరోష్ఠముయొక్క, చారు = మనోహరమగు, శోభా = శోభకలిగినదియు, నఖ...అంగీ-నఖ = గోళ్ళచే జేయబడిన, క్షత=గాయములుకలిగిన, అంగీ=అవయవములు గలదియు, వ్యాలంబి...అక్షీ-వ్యాలంబి=ప్రేలుచుండు, నీల=నల్లని, లలిత=మనోహరమగు, అలక=ముంగురులచే, కుంచిత=మూయబడిన, అక్షీ=కనులుకలిగిన, అన్యః=మఱియొకరుక, కూర్పాసకం=రవికను, పరిదధాతి=తోడుగుచున్నది.

తా. మఱియొకభామిని తనదేహమునందలి ప్రియోపభోగచిహ్నముల ను జూచుకొని సంతోషించినదై అందుచే తనయధరము నొకవిశమగుశోభ గలుగునట్లు విరచింపుచు నఖక్షతములు గలిగినదేహముతో నల్లనిమనోహరము లగు ముంగురులు వీడి కనులవైఁ బడుచుండుటచేఁ గనులమూయుచు రవికను దొడుగుచున్నది.

అన్యాశ్చిరం సురతకేళిపరిశ్రమేణ
భేదం గతాః ప్రశిఖిలీకృతగాత్రయవ్యభిః,
సంహృష్యమాణపులకోరుపయోధరాంతాః
అభ్యంజనం విదధతి ప్రమదాః సుశోభాః.

17

టీ. చిరం=చాలనేపు, సురత...పరిశ్రమేణ - సురతకేళి=రలిశ్రీడచే నైస, పరిశ్రమేణ= ఆయాసముచే, భేదం = దుఃఖమును, గతాః=పొందినట్టి యు, ప్రశిఖిలీకృతగాత్రయవ్యభిః - ప్రశిఖిలీకృత = మిగులశిథిలముగాఁ జేయఁబడిన, గాత్రయవ్యభిః=యప్తివంటిదేహముకలిగినట్టియు, సంహృష్యమాణ ...అంతాః=సంహృష్యమాణ = వికసించుచుండు, పులక = గగుర్పాటుకలిగిన, ఉరు=గొప్ప, పయోధర=స్తనములయొక్క, అంతాః=నరీపములుకలిగినట్టియు, సుశోభాః=మంచిశోభ కలిగిన, అన్యాః = మఱియొకఁడు, ప్రమదాః=స్త్రీలు, అభ్యంజనం = అభ్యంగమును, విదధతి=చేయుచున్నారు.

తా. చాలనేపు రలియందుండుటచే శ్రమఁజేంది యలసినట్టియు రలి శ్రమచే నడచిపోయినదేహము గలిగినట్టియు మంచిశోభగలిగిన మఱియొకఁడు నుండరాంగనలు స్తనపార్శ్వప్రదేశములు పులకరింపుచుండ రలిశ్రమమడం గుటకై యభ్యంగము నాచరింపుచున్నారు.

బహుగుణారమణీయో యోషితాం చిత్తవారీ

పరిణతబహుశాలివ్యాకులగ్రామసీమా.

సతతమతినోజ్ఞః క్రాంచమాలాపరీతః

ప్రదిశతు హిమయుక్తః కాల ఏషః సుఖం వః.

18

టీ. బహు...రమణీయః-బహు = అనేకములగు, గుణః=గుణములచే రమణీయః = రమణీయ మగు నదియు, యోషితాం = స్త్రీలయొక్క, చిత్తహరీ= మనసును హరించునదియు, పరిణత...సీమా-పరిణత=పండిన బహు = అధికమైన, శాలి=వరిచే, వ్యాకుల = వ్యాకులమైన, గ్రామ = గ్రామముయొక్క, సీమా = ప్రదేశములు కలిగినదియు, సతతం=ఎల్లప్పుడు, అతిమనోజ్ఞః=మిగుల మనోహరమగు నదియు, క్రొంచ=జక్కవ పట్టుల, మాలా=పంక్తులచే, పరీతః = చుట్టఁ బడినదియు, హిమయుక్తః - హిమ = మంచుతో, యుక్తః = కూడి యుండు, వీషః=కూ, కాలః కాలము, వః=మీను; సుఖం = సుఖమును, ప్రదిశతు = కలుగఁజేయుఁగాక.

తా. వెనుకటి వర్ణనమున చెప్పబడినయ నేకగుణములచే రమణీయమై యుండునదియు స్త్రీలకుఁ గామోద్రేకమును జేయునదియగుటచే వారిమనసులకానందము నొసగునదియు పురుషులకుండు పండియుండుటచే వరిచే జుట్టంబడియుండుపౌలములు కలిగియుండునదియు రాత్రియు పగలును ఎల్లసమయములయందును అతిశీతముగాని అత్యుష్ణముగాని కలుగకుండుటచే మిగుల మనోహరమైనదియు జక్కవపట్టులు పంక్తి దీరి యుండునదియు మంచుకలిగి యుండునదియు నగు నీహేమంత కాలము మీకు సుఖము నొసంగుఁ గాక.

ఇది శ్రీమహాకవి కాళిదాసవిరచితమగు ఋతుసంహారకావ్యమున
హేమంతఋతువర్ణనంబను చతుర్థస్కంధము.

పంచమసర్గము

అవ. హేమంతర్తువు నభివర్ణించినయనంతరమునఁ

గ్రమప్రాప్తమగు

శిశిరర్తువును వర్ణించుచున్నాఁడు.—

ప్రరూఢశాల్యంశుచయైర్మనోహరం
 క్వచిత్ స్థితక్రౌచ్చునినాదరాజితమ్,
 ప్రకామకామం ప్రమదాజనప్రియం
 వరోరు కాలం శిశిరావ్షాయం శృణు.

1

టీ. వరోరు - వర = మంచి, ఊరు = తొడలుకలిగిన నోప్రియరాళా! ప్రరూఢ...చయైః - ప్రరూఢ=పెరిగిన, శాల్యంశు - వరివెన్నులయొక్క, చయైః=సమూహములచే, మనోహరం = మనోహరమైనవియు, క్వచిత్...రాజితం-క్వచిత్=ఒక్కొక్కచోట, స్థిత=ఉండెడి, క్రౌచ్చ=జక్కపపక్షులయొక్క, నినాద=ధ్వనిచే, రాజితం = అలంకరింపఁబడినదియు, ప్రకామకామం-ప్రకామ=అధికమైన, కామం = కామముకలిగినదియు, ప్రమదాజనప్రియం - ప్రమదాజ=స్త్రీజనులకు, ప్రియం=ఇష్టమైన, శిశిరావ్షాయం-శిశిర = శిశిరమనెడి, ఆవ్షాయం=పేరుకలిగిన, కాలం=కాలమును శృణు=వినుము.

తా. ఓప్రియరాళా! మనోహరములై పెరిగి యుండువరివెన్నులు గలిగి హేమంతమునందువలె ఎచ్చటఁ జూచిననుగాక అచ్చటచ్చటఁ గూయుచుండు జక్కవలు గలిగి కామమును వృద్ధిపొందించునదై కావుననే స్త్రీజనులకు మిగులనిష్టమైయుండు శిశిరర్తువును గుఱించి చెప్పెద వినుము.

నిరుద్ధవాతాయనమందిరోదరం
హుతాశనో భానుమతో గభస్తయః,
గురూణి వాసాంస్యబలాః సయావనాః
ప్రయాన్తి కాలేత్ర జనస్య సేవ్యతామ్. 2

టీ. నిరుద్ధ...ఉదరం-నిరుద్ధ=మాయఃబడిన, వాతాయన=గవాక్షములు కలిగిన, మద్విర=గృహములయొక్క, ఉదరం = మధ్యభాగములును, హుతాశనః=అగ్నియు, భానుమతః=సూర్యునియొక్క, గభస్తయః = కిరణములును, గురూణి=దట్టములగు, వాసాంసి=రస్త్రములును, సయావనాః = యావనముతోఁగూడిన, అబలాః=స్త్రీలును, ఆత్ర=ఈ, కాలే=కాలమునందు, జనస్య=జనమునకు, సేవ్యతాం=అనుభవించదగినవగుటకు, ప్రయాయంతి=పోతుచున్నది.

తా. ఈఋతువున జలి యధిక మగుటచే జనులందఱును గవాక్షములు మూసి యుంచఁబడిన గృహమధ్యభాగములును అగ్నియు యావనాంగనలును సూర్యకిరణములును దృఢము లగువస్త్రములును జనులయుపయోగమునకు మిగుల సర్వములై యున్నవి.

న చందనం చంద్రమరీచిశీతలం
న హర్ష్యాపృష్ఠం శరద్ధిస్సనిర్మలమ్,
న వాయవః సాన్ద్రాతుషారశీతలాః
జనస్య చిత్తం రమయన్తి సాన్పుత్రమ్. 3

టీ. సాన్ద్రతం = ఇష్టాడు, చంద్ర...శీతలం - చంద్ర = చంద్రునియొక్క, మరీచి=కిరణములవలె, శీతలం=చల్లని, చందనం=గంధమునకు, శరద్...నిర్మలం శరత్=శరత్కాలమునందలి, ఇందు=చంద్రునివలె, నిర్మలం=స్వచ్ఛమైన, హర్ష్యాపృష్ఠం-హర్ష్య=పేడలయొక్క, పృష్ఠం=వైభాగమును, సాన్ద్ర...శీతలాః=సాన్ద్ర=దట్టమగు, తుషార=చుంచుచే, శీతలాః=చల్లనగు, వాయవః=వాయువులును, జనస్య=జనముయొక్క, చిత్తం. రమయన్తి, సగమయంతి=సంతోషపెట్టుచుండలేదు.

తా. ఈ శిశిరర్తుప్తనందు జనులు చంద్ర కిరణములవలె చల్లగ నుండుగం
ధముల నలడుకొను చుండలేదు. శరత్కాలచంద్రునివలె స్వచ్ఛములై యుం
డుమేడలపై యంతస్తులయందు విహరింపు చుండలేదు. దట్టముగఁ గురియు
చుండు మంచుయొక్క సంబంధమువలన చలిఁ గలిగించు వాయువుల నేవింపు
చుండలేదు.

తుషారసంఘాతనిపాతశీతలాః

శశాంకభాభిః శిశిరీకృతాః పునః,

• విపాణ్డుతారాగణజిహ్వాభూషితాః

జనస్య నేవ్యా న భవంతి రాత్రయః.

4

టీ. తుషార... శీతలాః-తుషార = మంచుయొక్క, సంఘాత = సమూ
హమయొక్క, నిపాత=పడుటచే, శీతలాః = చల్లనై నవియు, శశాంకభాభిః
శశాంక=చంద్రునియొక్క, భాభిః=కిరణములచే, పునః=ఇంకను, శిశిరీకృతాః=
చల్లగఁ జేయబడినవియు, విపాండు... భూషితాః-విపాండు = మిగుల తెల్లగ
నుండు, తారా = నక్షత్రములయొక్క, గణ==సమూహముచే, జిహ్వా=ఘటిల
ముగ, భూషితాం=అలంకరింపఁబడిన, రాత్రయః = రాత్రులు, జనస్య=జనము
నకు, నేవ్యాః=నేవింకదగినవిగ, న భవంతి = అగుచుండలేదు.

తా. మంచుదట్టముగఁ గురియుచుండుటచే జలిని గలిగించునవై చం
ద్రకిరణప్రసారముచే మిగులచలిని గలిగించుచు మేఘములేమియు లేవండు
టచే మిగులఁ దెల్లనై ప్రకాశించు నక్షత్రకాంతులు గలిగియుండు నీశిశిర
కాలపురాత్రులు జనుల కింపు గలిగించునవిగ లేవు.

గృహీతశామ్బాలవిలేపనస్రజః

సుఖాసవామోదితవక్త్రవజ్జుజాః,

ప్రకామకాలాగురుధూపవాసితం

ఃశేన్తి శయ్యాగృహముత్సుకాః స్త్రియః.

5

టీ. గృహీత... స్రజః-గృహీత = గ్రహింపఁబడిన, తాంబూలం=తాంబూలమును విలేచన = భ్రుతవస్తువులును, స్రజః = మాలికలును కలిగినట్టియు, సుఖ...పంకజాః-సుఖం=సుఖకరములగు. ఆనవ = మద్యములచే, ఆమోదిత = పరిమళము కలదిగఁ జేయఁబడిన, వక్త్రపంకజాః = ముఖకమలములు కలిగిన, స్త్రీయః=స్త్రీలు, ప్రకామ...వాసితం-ప్రకామ = అధికముగ, కాలాగురు = నల్లఆగురుయొక్క, ధూప = పొగఁబట్టుటచే, వాసితం = వాసనకలుగఁజేయఁబడిన, శయ్యాగృహం=పడకటింటిని, ఉత్సృకాః=వేడుకకలవారలై, విశంతి = ప్రవేశించుచున్నారు.

తా. స్త్రీలు తాంబూలమును గస్తూరి మొదలగు మైశ్రాంతవస్తువులను బూలమాలికలను జలిచే నుపయోగింపక చేతమాత్రము పట్టుకొని ఈ కాలము నకు సుఖమును గలిగించుమద్యముల నుపయోగించుటచే సుదీర్ఘము లగుముఖములు పరిమళించుచుండ నధికముగ నల్లనియగుధూపము బట్టుటచేఁ బరిమళించుచుండు పడకటిండ్ల నుత్సాహముతోఁ బ్రవేశించుచున్నారు.

కృతాపరాధాన్మహాశోఽపి తర్జితాన్

సవేపధూన్సాధ్వసలుప్తచేతసః,

నిరీక్ష్య భర్తౄన్ సురతాభిలాషిణః

స్త్రీయోఽపరాధాన్సమదా విసస్మరుః.

6

టీ. కృతాపరాధాన్-కృత=చేయఁబడిన అపరాధాన్ = అపరాధము కలిగినట్టియు, బహుశః=పలుమాఱు, తర్జితానః = తర్జనచేయఁబడినట్టియు, సవేపధూన్=వణఁకుతో కూడినట్టియు, సాధ్వసలుప్తచేతసః - సాధ్వస = భయముచే, లుప్త=నశించిన, చేతసః = మనసుకలిగిన. భర్తౄన్ = భర్తలను, సురతాభిలాషిణః-సురత = సురతమును, అభిలాషిణః = కోరుచుండు వారలనుగా, నిరీక్ష్య = తెలుసుకొని, సమదా - కామమదముతోకూడియుండు, స్త్రీయః = స్త్రీలు, అపరాధాన్=తప్పులను, విసస్మరుః=మఱచిరి.

తా. మదవతు లగుస్త్రీలు తమస్త్రీయు లపరాధములఁ జేయఁగోపించి వారల ననేకముగఁ దర్జనమునీసియు వారలు భయముచే మనసుచెడి వణఁకుచు

తమప్రియుర్రాండ్రసంగమును గోరుచు నుండుటను గాంచి కామోద్రేకముచే వారియపరాధముల మూచి కోరికలం దీర్చుచున్నారు. ఈముతువున యువతులు దమప్రియుల యపరాధముల నన్నింటిని మఱిపించజేయఁజాలిన కామోద్రేకమును కలిగియుండు రనుట.

ప్రకామకామైర్వువభిః ననిర్దయం
నిశాసు దీర్ఘా స్వభిరామితాశ్చిరమ్,
భ్రమన్తి మన్దం శ్రమభేదితోరసః
క్షపావసానే నవయావనాః స్త్రియః.

7

టీ. ప్రకామకామైః-ప్రకామ = ఆధికమైన, కామైః=కామము కలిగిన, యవభిః = యావనులచేత, ననిర్దయం = నిర్దయతోఁగూడునట్లుగ, దీర్ఘాసు = పొడవులగు, నిశాసు=రాత్రులయందు, చిరం=చాలనేపు, అభిరామితాః=రమింపఁజేయఁబడినట్టియు, శ్రమ...రసః-శ్రమ = ఆయాసముచే, భేదిత = అలపింపఁబడిన, ఉరసః=వక్షములుకలిగినట్టియు, నవయావనాః-నవ = నూతనమగు, యావనాః=యావనముకలిగిన, స్త్రియః=స్త్రీలు, క్షపావసానే-క్షపా=రాత్రి యొక్క, అవసానే = అంతమునందు, మన్దం=మెల్లగా, భ్రమంతి = తిరుగుచున్నారు.

తా. ఆధికమగుకామమున గలయావనవంతులగుప్రియులు దీర్ఘములగు నీశిశిరాత్రులయందుఁ గాఁగి యధికముచే నవయావనవతు లగుతమప్రియుర్రాండ్రతో గాఢముగ రతుఁడై వారలు మిగుల నలసి తెల్లవారివెనుక మెల్లగానే అంత సుచరించుచున్నారు.

మనోజ్ఞ కూర్పాస పీడిత స్తనాః
సరాగకౌశేయకభ్రాంతోరసః,
వివేశితాస్త్రకుసుమైశ్చిరోరుహైః
విభూషయన్తివ పీడితా గగమం స్త్రియః.

8

టీ. మనోజ్ఞ...స్తనాః మనోజ్ఞ=మనోహరమగు, కూర్పాసక=రవి కచే, పీడిత=బిగింపఁబడిన, స్తనాః = గుములుకలిగినట్టియు, సరాగ...రసః-

సరాగ = రంగుతోఁగూడిన, కాశీయక = పట్టుచీరచే, భూషిత = అలంకరింపఁబడిన, ఉరసః=వక్షములకలిగినట్టియు, వివేశిత...కుసుమైః-వివేశిత = ప్రవేశపెట్టఁబడిన, అస్త్రః = లోభాగములకలిగిన, కుసుమైః = పూవులుగల, శిరోరుహ్నైః=మెద్రుకలతో, ఉపలక్షితాః = కూడుకొనిన, స్త్రీయః=స్త్రీలు, హిమాగమం = శీతకాలమును, విభూషయస్త్రీనః=అలంకరించునట్లున్నారు.

తా. స్తనములు బిగియునట్లు మనోహరము లగుఁబిక్కులఁ దొడగి రంగువేయఁబడినపట్టుచీరలపవిటెలు వక్షములపై నొప్పుచుండ సింధ్రుకలయందుఁ బూలముడిచి చూడ మనోహరములై యొప్పుచుండు సుందరాంగనలు త్తః ఋతువున కలంకారములవలె నలరారుచున్నారు.

పయోధరైః కుఙ్కుమరాగపిఙ్గరైః

సుఖోపసేవ్యైః నవయావనోష్ఠభిః,

విలాసినిభిః పరిషీడితోరసః

స్వప్నశీతం పరిభూయ కామినః.

౧

టీ. కామినః=కాముకులు, విలాసినిభిః=విలాసవతులచే, కుంకుమరాగపింజరైః-కుంకుమ=కుంకుమయొక్క, రాగ=రంగుచే, పింజరైః = పింజరవర్ణము కలిగి, సుఖోపసేవ్యైః-సుఖ=సుఖముగ, ఉపసేవ్యైః = అనుభవించఁదగిన, నవ...ఉష్ఠభిః - నవ=నూతనముగ, యావన=యావనముయొక్క, ఉష్ఠభిః = ఉష్ణముకలిగిన, పయోధరైః=స్తనములచే, పరిషీడితోరసః - పరిషీడిత = పీడింపఁబడిన, ఉరసః=టొమ్ములు కలవారలై, శీతం=చలిని, పరిభూయ = తిరస్కరించి, స్వప్నంతి = నిద్రించుచున్నారు.

తా. కాముకు లగుపురుషులు తమప్రియుర్రాండ్రగువిలాసవతులు కుంకుమముయొక్క రంగంటుకొనుటచే పింజరము (ఎఱుపుకలిగిన పసిమివర్ణము) లై సుఖముగ ననుభవించఁదగినయావనముచే వెచ్చనగు స్తనములచే నంటిపట్టి తమ నాలింగనముఁ జేసికొని యుండ చలిని ధిక్కరించి సుఖముగ నిద్రించుచున్నారు.

సుగంధినిశ్వాసవికమ్పితోత్పలం
మనోహరం కామరతిప్రబోధకమ్,
నిశాసు హృష్టాః సహ కామిభిః స్త్రియః
పిబన్తి మద్యం మదనీయము త్రమమ్.

10

టీ. స్త్రియః=స్త్రీలు, హృష్టాః = సంకసించినవారలై. సుగంధి...ఉత్పలం=సుగంధి=పరిమళించుచుండు, నిశ్వాస = నిట్టూర్పులచే, వికంపిత = కదల్చుట
డిన, ఉత్పలం=కలువలకలిగినదియు, మనోహరం = మనోహరమైనదియు, కా
మ... ప్రబోధకం=కామ = ఆధికముగ, రతి=రతికి, ప్రబోధకం = పెంబొందిం
చెడు, మదనీయం=మదకరమగు, మద్యం=మద్యమును, కామిభిస్సహ = స్త్రీయు
లతోడ, నిశాసు=రాత్రులయందు, పిబంతి=త్రాగుచున్నారు.

తా. యువకులు సంతోషముక్త లై తమస్త్రియలతోడఁ గూడి
త్రాగునపుడు మంచివాసన గలనిట్టూర్పువాయువులు దగిలి మద్యమున వేయఁ
బడియుండుకలువలు గదలుచుండ మనోహరమై రతిప్రవర్ధకమై మదమును
గలిగించుమద్యమును రాత్రులయందుఁ ద్రాగుచున్నారు.

అపగతమదరాగా యోషిదేకా ప్రభాతే
కృతనిబిడకుచాగ్రా పత్యురాలిజ్ఞనేన
ప్రియతమపరిభుక్తం వీక్షమాణా స్వదేహం
వ్రజతి శయనవాసాద్ వాసమనన్యధసంతీ.

11

టీ. అపగత...రాగా=అపగత=పోయిన, మద = మదముయొక్క, రా
గా=రాగముకలిగినదియు, పత్యుః=భర్తయొక్క, ఆలింగనేన = ఆలింగనముచేత
కృత...అగ్రా-కృత=చేయఁబడిన, నిబిడ=ఎత్తగు, కుచ = కుచములయొక్క,
అగ్రా=అగ్రములుకలిగిన, ఏకా=ఒక, యోషిత్=స్త్రీ, ప్రభాతే = స్రాతఃకాల
మునందు, ప్రియతమపరిభుక్తం-ప్రియతమ = ప్రియునిచే, పరిభుక్తం = అనుభ
వించఁబడిన, స్వదేహం=స్వ=తనయొక్క, దేహం = దేహమును, వీక్షమాణా =
బును— 6

చూచుచున్నదై, హసంతీ=చవుచున్నదై, శయనవాసాత్ = పడకటింటినుండి,
అన్యత్ = మఱియొక, దానం = గృహమును, ప్రజలి=పొందుచున్నది.

తా. ఒకానొక స్త్రీ మధ్యమదముయొక్క రాగమంతయుండగ్గిప్రియుం
దాలింగనము జేసికొనుచుండే గుచాగ్రము బొమ్మకొనియుండఁ దనదేహమునం
దలి ప్రియుని యనుభవముచేఁ దోచుచుండుగుర్తులను గని నవ్వకొనుచు
ప్రాతఃకాలమున పడకటింటినుండి మఱియొకయింటి కరుగుచున్నది.

అగురుసురభిధూపామోదితం కేశపాశం
గలితకుసుమమాలం తన్వతీ కుఞ్చితాగ్రం,
తన్వజలి గురునితమ్బా నిమ్మమథ్యావసానా
ఉషసి శయనమన్యా కామినీ చారుశోభా.

12

టీ. అగురు=అగురుయొక్క, సురభి=సువాసనగల, ధూప = పొగఁబట్టు
టచే, ఆమోదితం=వాసనకలిగించబడిన, కేశపాశం = కేశసమూహమును, గలి
త...మాలం-గలిత=జారిన, కుసుమ=పూవులయొక్క, మాలం=మాలికకలిగినది
గను, కుంచితాగ్రం-కుంచిత=ముడువఁబడిన, అగ్రం = చివరఱుకలిగినదిగను,
తన్వతీ=చేయుచుండినదియు, గురునితంబా-గురు = గొప్ప, నితంబా=పిరుదులు
కలిగినదియు, నిమ్మ...వసానా-నిమ్మ=తగ్గిన, మధ్య = నడుముయొక్క. అవ
సానా=చివరకలిగినదియు, చారుశోభా-చారు = మనోహరమైన, శోభా = శోభ
కలిగిన, అన్యా=మఱియొక్క, కామినీ=కామిని, ఉషసి=తెల్లవారునమయమున
శయ్యాం=పడకను, తన్వజలి=విడుచుచున్నది.

తా. గొప్పకిరుఁదులును నన్ననినడుమును కలిగి మనోహరముగ శోభిల్లు
చుండు మరియొకనుందరి అగురుచే పొగవేయుటచే సువాసనకలిగియుండు
వెండ్లుకలను దులిపి పూలమాలికలను రాల్చి వైచి ముడి వైచుచు తెల్లనారు
నమయమున పడకనుండి లేచుచున్నది.

కనకకమలకాన్తైః సద్య ఏవాబ్బుధాతైః
శ్రవణతటనిషక్తైః పాటలోపాస్తనేత్రైః,

ఉపసి వదనబిమ్మైరంససంస క్తకేళైః

శ్రియ ఇవ గృహమధ్యే సంస్థితా యోషితోఽద్య. 13

టీ. నద్య వివ=అప్పుడే, అంబుధాతైః=అంబు=జలములచే, ధాతైః=శడుగఁబడిన, కనక...కాంతైః=కనక=బంగారుయొక్క, కమల=కమలములచే, కాంతైః=మనోహరములైన, వదనబిమ్మలైః=ముఖబిమ్మలతోడను, శ్రుచణ...నిష్కైః=శ్రుచణ=చెవులయొక్క, తట=పిడ్డనందు, నిష్కైః=కలియించుచు, పాటల...నేత్రైః=పాటల=పాటల వర్ణమైన ఉపాంత=మధ్యభాగముకల, నేత్రైః=నేత్రములతోడను, అంస...కేతైః=అంస=మూఁపులయందు, సంసక్త=తగుల్కొనిన, కేతైః=వెండ్లుకలతోడను, ఉపసితాః=కూడుకొనిన, యోషితః=స్త్రీలు, అద్య=ఈముతువున, ఉపసి=ప్రాకగకాలమునందు గృహమధ్యే=గృహమధ్యమందు, శ్రియఇవ=లక్ష్యులవలె, సంస్థితాః=ఉండియున్నారు.

తా. ఈముతువున ప్రాకగకాలమున స్త్రీలు అప్పుడే దంతభావనాములఁ జేసికొని ముఖములఁ గడిగికొని యుండుటచే న్యచ్చమై బంగరు పద్మములవలె రాజిలుచుండు ముఖములతోడను చెవులవద్దకు వ్యాపించి పాటల మగు మధ్యభాగముగల కనులతోడను భుజములమీద వడియుండు వెండ్లుకలతోడను నొప్పుచు నిడ్డయందు లక్ష్యులొ యన నలరారుచున్నారు.

పృథుజఘనభ రార్తాః కిఞ్చిదానప్రమథ్యాః

స్తనభరపరిభేదాన్తందమన్తం ప్రజన్త్యః,

సురతసమయవేషం నైశమాశు ప్రహాయ

దధతి వివసయోగ్యం వేషచన్యాస్తరుణ్యః. 14

టీ. పృథు...రార్తాః పృథు=గొప్ప, జఘన=జఘనముయొక్క, భర=బరువుచే, రార్తాః=పీడితలైనట్టియు, కించిత్...మథ్యాః=కించిత్=కొంచెము, అనప్ర=వంగిన, మథ్యాః=మధ్యభాగములు కలిగినట్టియు, స్తన...భేదాత్=సన=స్తనములయొక్క, భర=బరువునైన, పరిభేదాత్=ఆయాసమువలన, మన్తం

మందం=మెల్లమెల్లగా, ప్రజంత్యః=నడుచుచుండు, అన్యః=ఇతరలగు, తరు
ణ్యః=తరుణులు, నైశం=రాత్రిసంబంధముగ, మరత...వేషం-సురతసమయం=
రతిసమయమందలి, వేషం=వేషమును, ఆశు=శీఘ్రముగ, ప్రవాయ=విడిచి,
దివసయోగ్యం=దివస=వగటియందు, యోగ్యం=తగిన, వేషం=వేషమును, అద
భలి=ధరించుచుచున్నారు.

తా. గొప్ప జఘనస్తలముయొక్క భారముచే బీడితలును స్తనముల
భారమును సహించు జాలక మెల్లమెల్లగా నడచుచుండువారలును కొంచెముగ
వంగిన మధ్యభాగములు కలిగినవారలును నగు మఱికొందఱు తరుణాంగనలు
రాత్రియందు సురతసమయమున కుపయుక్త మగు రీతిని ధరించబడిన వస్త్రా
భరణాదులనెల్ల తీసివైచి వగటి కుపయోగించువేషమును ధరించుచున్నారు.

నఖపదచితభాగా స్వీక్షమాణాః స్తనాగ్రాన్
అధరకిసలయాగ్రం దస్తభిన్నం స్పృశస్త్యః,
అభిమతరసమేతం నన్దయస్త్యస్తరుణ్యః
సవితురుదయకాలే భూషయన్త్యాననాని. 15

టీ. నఖ...భాగా-నఖ=గోళ్యయొక్క, పద=చిహ్నములచే, చిత=
వ్యాప్తములైన, భాగా=భాగములుకలిగిన, స్తనాగ్రాన్-స్తన=స్తనములయొ
క్క, అగ్రా=ఆగ్రములను, వీక్షమాణాః=చూచుచున్నట్టియు, దస్తభిన్నం=దం
త=దంతములచే, భిన్నం=భేదించబడిన, అధర...అగ్రం=అధరకిసలయ=చిగు
రువంటి అధరముయొక్క, అగ్రం=చివరను, స్పృశస్త్యః=మట్టుచున్నట్టియు,
విశం=ఈ, అభిమతరసం=అభిమత=ఇష్టముగ, రసం=రసమును, నందయంత్యః=
సంతోషించుచుండు, తరుణ్యః=తరుణులు, సరితుః=సూర్యునియొక్క, ఉద
యకాలే=ఉదయసమయమునందు, ఆననాని=ముఖములను, భూషయంతి=
అలంకరించుచున్నారు.

తా. తరుణులు రాత్రి రతిసమయములందు ప్రియలయొక్కనఖ
ములచే క్షతముల నందియుండు కుచాగ్రముల బట్టి చూచుకొనుచును దస్తభి

కాటులు గలిగియుండు చిగురువంటి పెదవి ముట్టిచూచుకొనుచు తమ కిష్టమైన రసములగు దంతక్షతనభిక్షతములఁ గనుటచే నానందింపుచు సూర్యోదయ చేయుండు ముఖములను తిలకాదులచే నలంకరించుకొనుచున్నారు.

ప్రచురగుడవికారః స్వాదుశాలీక్షురమ్యః
ప్రబలసురతకేళిః జాతకందర్పదర్పః,
ప్రియజనరహితానాం చిత్తసంతాపహేతుః
శిశిరసమయ ఏషః శ్రేయసే వోఽస్తు నిత్యమ్.

16

టీ. ప్రచురగుడవికారః-ప్రచుర=అధికములగు, గుడవికారః = గుడభేదములు కలిగినదియు, స్వాదు...రమ్యః-స్వాదు=రుచ్యములగు, శాలి = వరిచేతను, ఇక్షు=చెఱుకుచేతను, రమ్యః = రమ్యమైనదియు, ప్రబల...కేళిః-ప్రబల అధికమగు, సురత=సురతముయొక్క, కేళిః=క్రీడకలిగినదియు, జాత...దర్పః-జాత=పుట్టిన, కందర్ప=చున్నభునియొక్క, దర్పః=గర్వముకలిగినదియు, ప్రియజనరహితానాం-ప్రియజన = ప్రియులగు జనులచే, రహితానాం=కూన్యులగు నారలకు, చిత్త...హేతుః-చిత్త = మనసుయొక్క, సంతాప = తాపమునకు, హేతుః=హేతువైన, ఏషః = ఈ, శిశిరసమయః = శిశిరకాలము, నిత్యం=ఎల్లప్పుడును, షః=మీయొక్క, శ్రేయసే=శ్రేయస్సుకొఱకు, అస్తు=అగుగాక.

డా. గుడవికారము లగుబెల్లము కలకండ చక్కెర మొదలగునవి యధికముగ నుండునదియు రుచ్యము లగుక్రొత్తపరియు క్రొత్తచెరుకును నుండునదియు సురతకేళి విగులననుకూల మైనదియు కామోద్రేకమును కలిగించునదియు ప్రియులతో వియోగము నందియుండువారలకు మిగులదుఃఖమును కలిగించునదియు సగునీళిః కాలము మీకెల్లప్పుడు సుఖములఁగలఁగఁజేయుఁగాక.

ఇది మహాకవి శ్రీ శాలిదాసకవి విరచితమగు ఋతుసంహారకావ్యమున
శిశిరర్తుపర్ణనమను పంచమసర్గము.

ప ప్థ స ర్గ ము

అవ. శిశిరార్తువును వర్ణించిన యనంతరమున క్రమస్రావకమగు వసంతర్తువును వర్ణించుచున్నాడు.

శ్లో. ప్రఫుల్లచూతాఙ్కురతీక్షణసాయకో
ద్వితేఘమాలావిలసద్ధనుర్దణః,
మనాంసి వేద్ధం సురతప్రసంగినామ్
వసంతయోద్ధా సముపాగతః ప్రియే.

1

టీ. హేప్రియే = ఓప్రియాలారా! ప్రఫుల్ల...సాయకః-ప్రఫుల్ల = వికసించిన, చూతాంకుర = మామిడిచిగుళ్ళనియెడు, తీక్షణ = తీక్షణములగు, సాయకః = బాణములు కలిగినట్టియగు, ద్వితేఘ...గుణః-ద్వితేఘ = తుమ్మెదలయొక్క, చూలా = పంక్తియనియెడు, విలసత్ = ఒప్పుచుండెడు, ధనుః = ధనుస్సుయొక్క, గుణః = నారికలిగిన, వసంతయోద్ధా = వసంత = వసంతముతు వనియెడు, యోద్ధా = యోధుడు, సురతప్రసంగినాం - సురత = రతియందు, ప్రసంగినాం = సంబంధించు వారియొక్క, మనాంసి = మనస్సులను, వేద్ధం = చీల్చుటకు, సముపాగతః = వచ్చెను.

తా. ఓప్రియాలారా! వసంతుఁ డను నొకయోధుఁడు కాముకులమనస్సులను గురిగాఁ జేసేకొని యాలక్ష్యము భేదించుటకై వికసించియుండు చూమిచిగుళ్ళకు బాణములును ీకొని తుమ్మెదపంక్తులను వింటినారి ధ్వనింపుచుండ సాయధుఁడై బయలు వెడలి వచ్చెను.

శ్లో. ద్రుమాః సపుష్పాః సలిలం సపద్మం
స్త్రియః సకామాః పవనస్సుగన్ధిః.

సుఖాః ప్రదోషాః దివసాశ్చ రమ్యాః

సర్వం ప్రియే చారుతరం వసన్తే.

2

టీ. హేప్రియే=ఓప్రియాలారా! వసంతే=వసంతర్తువునందు, ద్రుమాః =వృక్షములు, సపుష్పాః=పుష్పములతోఁ గూడియుండును. సలిలం = జలము, సపద్మం=పద్మములతోఁ గూడి యుండును. స్త్రీయః = స్త్రీలు, సకామాః = కామముతోఁగూడియుండురు. పవనః = వాయువు, సుగంధిః = మంచిపరిమళముకలిగినదిగనుండును. ప్రదోషాః=సాయంకాలములు, సుఖాః = సుఖకరములైనవి. దివసాః=దినములు, రమ్యాః = రమ్యములైనవి. సర్వం = సమస్తములు, చారుతరం=మిగుల మనోహరమైనది.

తా. వసంతర్తువునందు వృక్షములన్నియు పూచియుండును. సరస్సులు మొదలగు జలాశయములయం దంతటను తామరపూవులుండును. స్త్రీలు కామములై యుందురు, వాయువు పూవులగంధముతోఁ గలిసి పరిమళించుచుండును. సుగంధవంతము లగుచల్లనివాయువులు పీచుచుండుటచే సాయంసమయములు సుఖకరములై యుండును. అతితాపముగాని అతిశీతముగాని వర్షములుగాని లేకుండుటచే పగటివేళలు రమ్యములై యుండును. ఇట్టికాలమున నన్నియు మనోహరము లై యలరారుచుండును.

శ్లో. వాపీజలానాం మణిమేఖలానాం

శశాంకభాసాం ప్రమదాజనానామ్,

చూతద్రుమాణాం కుసుమాన్వితానాం

దదాతి సౌభాగ్యమయం వసన్తః.

3

టీ. అయం = ఈ, వసంతః = వసంతకాలము, వాపీజలానాం-వాపీ=దిగుడు బావులయొక్క, జలానాం = జలములకును, మణిమేఖలానాం = మణి = మణులచేఁగూర్చబడిన, మేఖలానాం = మొలచట్టిలకును, శశాంకభాసాం-శశాంక = చంద్రునియొక్క, భాసాం = కిరణములకును, ప్రమదాజనానాం=స్త్రీజనులకును, కుసుమాన్వితానాం = కుసుమ = పూవులతో, అన్ని

తానాం = కూడియుండు, చాతస్రమాణాం = మామిడిచెట్లకును, సౌభాగ్యం = సౌభాగ్యమును, దదాతి = ఇచ్చుచున్నది.

తా. ఈవసంతఋతువున జలక్రీడల కుపయుక్తము లగుటచే దిగుడు బావులును ధరించుటకు వీలగు నుండుటచే రత్నపుమొలకట్టిలును ననుభవయోగ్యము లగుటచే వెన్నెలలును సుఖదాయకులగుటచే సుందరీమణులను చెవులు మొదలగు వానియం దలంకరించుట కుపయోగించువల్లవములు మొదలగునవి కలిగి యలరాచుండుటచే తూచినమామిళ్ళు సౌభాగ్యవంతులైనవి.

శ్లో. కుసుమ్భరాగారుణితైర్దుకూలైః
నితమ్బబింబాని విలాసినీనామ్,
రక్తాంశుకైః కుంకుమరాగగౌరైః
రలంక్రియస్తే స్తనమగ్ధలాని.

4

టీ. విలాసినీనాం = విలాసవతులయొక్క, నితంబబింబాని = పిరుదులు, కుసుంభ...అరుణితైః - కుసుంభ = కుసుంబాతూవుయొక్క, రాగ = రంగుచే, అరుణితైః = ఎఱ్ఱగాఁజేయఁబడిన, దుకూలైః = దువ్వలువలచేతను, స్తనమండలాని-స్తన = కుచములయొక్క, మండలాని = ప్రదేశములు, కుంకుమగౌరైః-కుంకుమ = కుంకుమముయొక్క, రాగ = రంగుచే, గౌరైః = గౌరవర్ణములగు, రక్తాంశుకైః - రక్త = ఎఱ్ఱని, అంశుకైః = వస్త్రములచేతను, అలంక్రియంతే = అలంకరింపఁబడుచున్నవి.

తా. ఇప్పుడు విలాసవతులు కుసుంభారంగునద్దీయుండు నన్ననిపావడలంగట్టి నితంబముల నలంకరించుకొనుచున్నారు. కుంకుమరంగు నద్దినవస్త్రములను యుటలుగా వేసికొని స్తనభాగముల నలంకరించుకొనుచున్నారు.

శ్లో. కర్ణేషు యోగ్యం నవకర్ణికారం
చలేషు నీలేష్వలకేష్వశోకమ్,
పుష్పం చ పుష్పం నవమల్లికాయాః
ప్రయాంతి కాంతి ప్రమదాజనానామ్.

5

టీ. ప్రచుదాజనానాం = స్త్రీలయొక్క, కర్ణేషు = చెవులయందు, యోగ్యం = తగిన, కర్ణికారం = కొండగోగుపూవులు, చలేషు = చంచలములగు, సీలేషు = నల్లని, అలకేషు = ముంగురులయందు, అశోకం = అశోకపువ్వులు, చవమల్లికాయాః - నవ = నూతనమగు, మల్లికాయాః = మల్లెయొక్క, పుల్లం = వికసించిన, పుష్పంచ = పూవులు, కాంతిం = శోభను, ప్రయాంతి = పొందుచున్నవి.

తా. స్త్రీజను లిప్పుడు కర్ణాభరణముగ నుచుకొనఁదగిన కొండగోగు పూవులు చెవులయం దలంకరించుకొనుచున్నారు. అశోకపుపూవులు వికసించిన మల్లెపూవులను కదలుచుండు నల్లనిముంగురులయం దలంకరించుకొనుచున్నారు.

శ్లో. స్తనేషు హారాః సితచంద్రాద్ధాః

భుజేషు సజ్జం వలయాజ్ఞదాని,

ప్రయాన్త్యనజ్ఞాతురమానసానాం

నితంబినీనాం జఘనేషు కాఞ్ఞ్యః.

6

టీ. ఆనంగ...మానసానాం-ఆనంగ=మన్మథునిచే, ఆతుర = పీడింపఁబడిన, మానసానాం=మనస్సుకలిగిన, నితంబినీనాం=స్త్రీలయొక్క, స్తనేషు = స్తనములయందు, సిత...ఆర్థాః-సిత=తెల్లని, చంద్ర = చందనముచే, ఆర్థాః = తడిసిన, హారాః=హారములును, భుజేషు = భుజములయందు, వలయాంజ్ఞదాని-వలయంకంకణములును, అంగదాని=దండకడియములును, జఘనేషు = జఘనములయందు, కాఞ్ఞ్యః=మొలదట్టిలును, సంగం=సంబంధమును, ప్రయాంతి= పొందుచున్నవి.

తా. కామోద్దీప్తితు లగుచుందరు లిప్పుడు మేన నలంకరించిన చందనమునఁ దడిసియుండుహారములను స్తనములయందును కంకణములను దండికడియములను భేతులయందును మొలదట్టిలను జఘనములయందును నలంకరించుకొనుచున్నారు.

సపత్రలేఖేషు విలాసినీనాం
 వక్త్రేషు హేమాంబురుహోపమేషు,
 రత్నాస్తరే మాత్తీకనజ్జరమ్యః
 స్వేదాగమో విస్తరతా ముపేతి.

7

టీ. విలాసినీనాం=విలాసవతులయొక్క, సపత్రలేఖేషు=మకరికాపత్ర
 పురేఖలతోఁ గూడిన, హేమ...ఉపమేషు=హేమ = బంగారుయొక్క, అం
 బురుహ=పద్మముతో, ఉపమేషు = సామ్యముగలిగిన, వక్త్రేషు = ముఖముల
 యందు, స్వేదాగమః - స్వేద=చెమటయొక్క, అగమః = వెడలుట, రత్నాఙ్
 తరే=మణియొకరత్నమున, మాత్తీక...రమ్యః-మాత్తీక = ముత్యములయొక్క,
 సంగ = సంబంధమువలె, రమ్యః=రమ్యమైనదై, విస్తరతాం=వృద్ధిఁబొందుటను,
 ఉపేతి=పొందుచున్నది.

తా. ఇష్టాదు మకరికాపత్రములు లిఖింపఁబడి బంగారుకమలములఁ
 బోలియుండు విలాసవతులయొక్క ముఖములయందు చెమట బయలువెడలి
 రత్నమున ముత్యములు పొదిగినట్లు రమ్యమై పెంపొందుచున్నది.

ఉచ్ఛ్వాసయస్త్యః శ్లథబద్ధనాని
 గాత్రాణి కందర్పసమాకులాని,
 సమీపవర్తిష్యధునా ప్రియేషు
 సముత్సుకా ఏవ భవన్తి నార్యః.

8

టీ. అధునా=ఇష్టాదు, నార్యః=స్త్రీలు, శ్లథబద్ధనాని-శ్లథ=వదులుగాఁ
 జేయఁబడిన, బద్ధనాని=ముట్టకలిగిన, కందర్పసమాకులాని-కందర్ప = మన్నధు
 నిచే, సమాకులాని=వ్యాకులములైన, గాత్రాణి = అవయవములను, ఉచ్ఛ్వాస
 యస్త్యః=నిట్టూర్పుకలిగించుచు, సమీపవర్తిషు=సమీపముననుండు, ప్రియేషు
 =ప్రియులయందు, సముత్సుకా ఏవ=వేడుకఁగలవారలగనే, భవన్తి = అగు
 చున్నారు.

తా. ఇప్పుడు స్త్రీ లెండవేడిమి మొదలగువానిచే పోకముడి రవికముడి మొదలగువానిని సడల్ని నిట్టూర్పు పుచ్చుచునుండున వయవములు కలిగి యుండియు సమీపమున నుండుకమస్రియలపై కామము కలవారుగనే యగుచున్నారు.

తనూని పాణ్డూని సమన్ధరాణి
ముహుర్ముహుర్జ్వలభణతత్పరాణి,
అజ్ఞాన్యనజ్ఞః ప్రమదాజనస్య
కరోతి లావణ్యససంభ్రమాణి.

9

టీ. ఆనంగః=మన్మథుడు, ప్రమదాజనస్య=స్త్రీజరముయొక్క, అంగాని=శరీరములను, తనూని = సూక్ష్మమైనవిగను, పాణ్డూని = తెల్లనైనవిగను, సమన్ధరాణి = మాంద్యముతోఁగూడినవిగను, ముహుర్ముహుః=మాటిమాటికి జ్వలభణతత్పరాణి=జ్వలభణః=ఆవలించుటయందు, తత్పరాణి=అనంతకలిగినవిగను, లావణ్యససంభ్రమాణి - లావణ్య=లావణ్యముచే, ససంభ్రమాణి=సంభ్రమముతోఁగూడినవిగను, కరోతి=చేయుచున్నాఁడు.

తా. ఈబురువున స్త్రీలదేహములు కృశములై తెల్లనై జడములై మాటిమాటికి నావలించునవ్వభావము కలిగి లావణ్యపూర్ణములై కామపూరితములై మన్మథోద్రేకమును కలిగించున వై యున్నవి.

నేత్రేషు లోలో మదిరాలనేషు
గండేషు పాండుః కఠినః స్తనేషు
మధ్యేషు నిమో జఘనేషు వీనః
స్త్రీణామనజ్ఞో బహుధా స్థితోఽద్య.

10

టీ. అజ్ఞః=ఇప్పుడు, ఆనంగః = మన్మథుడు, మదిరాలనేషు=మదిరా=మద్యముచే, అలనేషు==మందములైన, స్త్రీణాం=స్త్రీలయొక్క, నేత్రేషు=నేత్రములయందు, లోలో=చంచలుడుగను, గండేషు=కపాలములయందు, పాండుః=తెల్లనైనవాడుగను, స్తనేషు = స్తనములయందు, కఠినః = కఠినమైనవాడు

గను, మధ్యేషు=నడుచులయందు, నిమ్నో=సన్నమైనవాడుగను, జఘనేషు =
జఘనములయందు, పీనః=బలిసినవాడుగను, బహుధా = అనేకరీతుల, స్థితః =
ఊడియున్నాడు.

తా. ఇష్టాదు మధ్యపానముచే మత్తుగ నుండుస్త్రీలసేత్రములు చాంచ
ల్యమును వహించుచున్నవి. చెక్కిల్లు తెల్ల నగుచున్నవి. స్తనములు కఠినము
లుగ నున్నవి. మధ్యములు సన్నములగుచున్నవి. జఘనములు బలిసి విశాలము
లగుచున్నవి. ఇట్లు స్త్రీలయవయవము లన్నియు కామస్థానము లై మున్నధో
ద్దీపకములుగ నున్నవి.

అజ్ఞాని నిద్రాలసవిభ్రమాణి
వాక్య్యాని కిచ్ఛిస్త దిలాలసాని,
భూజీవజిహ్వాని చ వీక్షణాని
చకార కామః ప్రమదాజనానామ్.

11

టీ. కామః=మన్నధుఁడు, ప్రమదాజనానాం = స్త్రీజనములయొక్క,
అంగాని=అవయవములను, నిద్రా...విభ్రమాణి - నిద్రా=నిద్రురచే, ఆలస = బద్ధ
కము కలిగిన, విభ్రమాణి = విలాసములుకలరిగను, వాక్యాని = మాటలను, కిం
చిత్...లాలసాని-కించిత్=కొంచెము, మద=మదముచే, లాలసాని = మనోహ
రములుగను, వీక్షణాని=చూపులను, భూ...జిహ్వాని-భూ... = కనుబొమలయొక్క,
జీవ=జీవింపులచే, జిహ్వాని=కుటిలములుగను, చకార=చేసెను.

తా. ఈఋతువు వచ్చినంతనే మన్నధువాప్తి కలిగి స్త్రీకనులయవయవ
ములన్నియు నిద్రురబద్ధకముతోఁగూడి విలాసవంతములుగ నున్నవి. మాటలు
కొంచెముగ మదసంబంధము కలిగి సుందరముగ నున్నవి. చూపులు బొమముడు
లువడుటచే కుటిలములై యున్నవి. ఈస్థితి మదనావేశమును చూపుచున్నది.

ప్రియంగు కాలీయక కుంకుమాక్షం
స్తనేషు గౌరేషు విలాసినీభిః,

అలివ్యతే చందనమజ్జనాభిః

మదాలసాభిర్వృగనాభియుక్తమ్.

12

టీ. విలాసినీభిః=విలాసవతులైన, మదాలసాభిః-మద = మదముచే, అలసాభిః=బద్ధకముకలిగియుండు, అంగనాభిః=స్త్రీలచే. గౌరేషు = గౌరవర్ణములగు, స్తనేషు = స్తనములయందు, ప్రియంగు .. ఆ క్తం-ప్రియంగు = ప్రేంకణముతోడను, కాలీయక = కస్తూరిపసుపుతోడను, కుంకుమ = కుంకుమపూవుతోడను, ఆ క్తం=మెదుపబడిన, మృగనాభియుక్తం-మృగనాభి = కస్తూరితో, యుక్తం=కూడిన, చందనం=గంధము, అలివ్యతే=పూయబడుచున్నది.

తా. ఇక్కడు విలాసవతులును మదముచే నలసలును నగు సుందరాంగ నలు ప్రేంకణపూవులును కస్తూరిపసుపును కుంకుమపూవును చేర్చి మెదిపి తీయబడిన చందనమున కస్తూరిని కలిపి గౌరవర్ణము లగుతమకుచములయందు దలచుకొనుచున్నారు.

గురూణి వాసాంసి విహాయ తూర్ణం

తనూని లాఘోరసరజ్జితాని,

సుగన్ధికాలాగురుధూపితాని

ధత్తే జనః కామమదాలసాజః.

13

టీ. కామ...అంగః-కామ=కామముచేసిన, మద=మదముచే, అలస=మాంద్యముకలిగిన, అంతః=అపయవములుగల, జనః=జనమును, గురూణి=మొద్దవగు, వాసాంసి=వస్త్రములను. తూర్ణం=త్వరగ, విహాయ=విడిచి, తనూని=సన్నములై, లాఘో...రంజితాని-లాఘో=లఘుకయొక్క, రస=రసముచే, రంజితాని=రంగువేయబడిన, సుగంధి=మంచివాసనగల, కాలాగురు=నల్లయగురుచే, ధూపితాని=పొగబట్టబడిన, వాసాంసి=వస్త్రములను, ధత్తే = ధరించుచున్నది.

తా. ఇప్పుడు జరుగు చేమటను బుట్టించి చీదరగ నుండును గాన ముడుక బట్టల తీసివైచి లఘుకరంగుచే నద్దబడిన సన్ననివస్త్రములను నల్లయగురుధూపములను వేసి కట్టుకొనుచున్నారు.

పుంస్కోకిలః చూతరసానవేన

మత్తః ప్రియాం చుమ్భతి రాగహృష్టః,

కూజద్విరేభోవ్యయమన్ముజస్థః

ప్రియం ప్రియాయాః ప్రకరోతి చాటు.

14

టీ. చూత...అనవేన-చూత = ముమిడిచిగుళ్ళయొక్క, రస=రసము
యెడు, అనవేన=మద్యముచే, మత్తః=మదించిన, రాగ హృష్టః-రాగ = అను
రాగముచే, హృష్టః=సంకసించిన, పుంస్కోకిలః=పురుషకోకిలము, ప్రియాం
=ప్రియురాలిని, చుమ్భతి=ముద్దగొనుచున్నది. అంబుజస్థః-అంబుజ=తామర
పూవునందు, స్థః=ఉండు, అయం=ఈ, కూజద్విరేభః-కూజల్=గానముచేయు
చుండు, ద్విరేభః=తుమ్మెద, ప్రియాయాః=ప్రియురాలికి, ప్రియం = ఇష్ట
మగు, చాటు=నర్తకశ్రమమును, ప్రకరోతి=చేయుచున్నది.

తా. పురుషకోకిలము హఠాత్తువున బాగుగ చిగిర్చియుండు మామిడి
చిగుళ్ళకు మెక్కి యారవముపంటి యారనమును త్రాగుటచే మదించి యను
రాగముచే సుతన మువయింపఁ దనను ప్రియ మగు నాఁడుకోకిలను ముద్దఁ
గొనుచున్నది. తుమ్మెదయు కమలములయుం దుండి పూదేసెంద్రాగుచు యు
కారము జేయుచు నాఁడుతుమ్మెదకు సంతనమును కలుగఁ జేయునట్లు నర్త
వ్యాపారులుల జేయుచున్నది.

తామ్రప్రవాళస్తబకావనమ్రాః

చూతద్రుమాః పుష్పితచారుళాభాః,

కుర్వంతి కామం పవనావధూతాః

పర్వతస్సకం మానసమజ్జనానామ్.

15

టీ. తామ్ర...అవనమ్రాః - తామ్ర=ఎఱ్ఱని, ప్రవాళ=చిగుళ్ళయొక్క,
స్తబక=గుత్తులచే, అవనమ్రాః=పంగినవియు, పుష్పిత...శాభా-పుష్పిత=పుష్పిం
చిన, చారు=మనోహరములగు, శాభాః=శోభలు కలిగినవియు, పవనావధూ

తాః-చవన=వాయువుచే, అవధూతాః=కదల్పఁబడిన చూతద్రుమాః = మామిడి చెట్లు, అంగనానా=స్త్రీలయొక్క, మానసం=మనస్సును, కామం = మిక్కిలి, వర్మత్సుకం=వేడుకకలిగినదిగ, కుర్వంతి=చేయుచున్నవి.

తా. ఎఱ్ఱలి చిగుళ్ళగుత్తులు వంగియుండ పూచినకొమ్మలచే నలరాకుచు గాలికి కదలుచుండు మామిళ్లు చూడ నెంతయు రమ్యములై స్త్రీలమనస్సుల నెంతయు నలర్చుచున్నవి.

ఆమూలతో విద్రుమ గాగతామ్రం

సప్లవాః పుష్పచయం దధానాః,
కుర్వన్త్యశోకా హృదయం సశోకం
నిరీక్ష్యమాణా నవయావనానామ్.

16

టీ. ఆమూలకః=మొదటినుండియు, విద్రుమ ... తామ్రం-విద్రుమ= షగడములయొక్క, రాగ=రంగువలె, తామ్రం = ఎఱ్ఱనైవ, పుష్పచయం - పుష్ప=పూవులయొక్క, చయం=సమూహమును, దధానా = ధరించుచున్నది యు, సప్లవాః = చిగుళ్ళతోఁగూడియున్నవియు, నిరీక్షమాణాః = చూడఁ బడుచుండెడు, అశోకాః = అశోకవృక్షములు, నవయావనానాం-నవ = నూతనమగు, యావనానాం=యావనముకలవారియొక్క, హృదయం=హృదయమును, సశోకం = దుఃఖముతోఁగూడినదిగ, కుర్వంతి = చేయుచున్నవి.

తా. అంతట నెఱ్ఱనై షగడపురంగు కలిగి యుండుపూవులతోడను చిగుళ్ళతోడను నలరాకు చుండునశోకములం గనినంతనే క్రొత్తవయసున నుండు నుందరులహృదయములు కామాతురజే శోకవంతము లగుచున్నవి.

మత్తద్విరేఫపరిచుమ్మితచారుపుష్పాః

మన్దానిలాకులితనమ్రమృదుప్రవాళాః,

*కుర్వన్తి కామిమనసాం సహ సోత్సుకత్వ

చూతాబిరామకలి కాస్సమవేక్ష్యమాణాః.

17

టీ. మత్త...పుష్పాః-మత్త=మదిగించిన, స్వీకేఫ = తుష్పేదలచే, పరి-
చుచిత=పీల్చబడిన, చారు=మనోహరములగు, పుష్పాః=పూవులకలిగినవియు,
మంద...ప్రవాళాః - మంద=మెల్లనైన, అనిల = వాయువుచే, ఆకులిత=కద-
ల్చబడిన, నమ్ర = వంగిన, మృదు=మెత్తని, ప్రవాళాః = చిగురులకలిగిన,
చూత...కలికాః-చూత=మామిడియొక్క, ఆభిరామ = మనోహరములగు,
కలికాః=ముదురుమొగ్గలు, సమవేత్త్యమాణాః = చూడబడుచున్నచే, కామి-
మనసాం-కామి = కాముకులయొక్క, మనసాం=మనస్సులకు, సహసా =
బలాత్కారముగా, ఉత్సుకత్వం = వేడుక కలిగిన వగుటకు, కుర్వంతి = చేయు-
చున్నవి.

తా. మదిగించినతుష్పేదలు పూవులపై వ్రాలి లేనెల నానుచుండ
మెల్లని గాడ్పులకు గదలుచు పరియుండుకోమలము లగు చిగుళ్ళచే నొప్పు-
చుండు మామిడిపూమొగ్గలు కాముకు లగువారిమనస్సులయందు బలముగ
నుత్కంఠను కలిగింపుచున్నవి.

కాన్తాముఖద్యుతిజుషామపి చోద్గతానాం
శోభాం పరాం కురవకద్రుమమంజరీణామ్,
దృష్ట్వా ప్రియే సహృదయస్య భవేన్న కస్య
కన్దర్పబాణపతనవ్యధితం హి చేతః.

18

టీ. హేప్రియే = ఓప్రియారాలా! కాన్తా...జుషాం - కాంతా =
ప్రియురాలియొక్క, ముఖ=ముఖముయొక్క, ద్యుతి=కాంతిని, జుషాం=పొం-
దినవియు, అపిచ = మఱియు, ఉద్గతానాం = బయలుపెడలిన, కురవకద్రు-
మమంజరీణాం - కురవకద్రుమ = ఎఱ్ఱగోరింటచెట్లయొక్క, మంజరీణాం =
పూగుత్తులయొక్క, పరాం = అధికమగు, శోభాం=శోభను, దృష్ట్వా=చూచి,
సహృదయస్య=సహృదయుడగు, కస్య=ఎవనియొక్క, చేతః=మనసు, కంద-
ర్ప ..వ్యధితం-కందర్ప=మన్నధునియొక్క, బాణ = బాణములయొక్క, పత-
నఃపడుటచే, వ్యధితం = పీడింపబడినది, న భవేత్-కాదు?

తా. ఓప్రియురాలా! ఈఋతువుల నుండఁగనల ముఖోభను బోలుచు బయలు వెడలుచుండు నెఱ్ఱిగోరింట పూలగుత్తులయొక్క నుంచినో భను గనినచో మంచిమనసు కలిగియుండు నెవ్వని హృదయమున కామని బాణపాతమువలనఁ గలుగుకీడ యుద్భవించును? ఆంధ్రహృదయమున నుద్భవించునపుట.

ఆదీప్తవహ్నిసద్వృత్తైర్మరణావధూతైః
సర్వత్ర కింశుకవనైః కుసుమావనమైః,
సద్యో వసన్తసమయే హి సమాచితేయం
రక్తాంశుకా నవవధూరివ భాతి భూమిః.

19

టీ. వసంతసమయే = వసంతకాలమునందు, సద్యః = అప్పుడు, ఆదీప్త వహ్నిసద్వృత్తైః - ఆదీప్త = ప్రజ్వలించుజేయబడిన వహ్ని=అగ్నితో, సద్వృత్తైః = సమానములైన, మరుతా=గాలిచే, అవధూతైః = కదల్చబడిన, కుసుమావనమైః - కుసుమ = పూలచే, అవనమైః = వంగిన, కింశుకవనైః - కింశుక=పలాశములయొక్క, వనైః=వనములచే, సర్వత్ర = అంతటను, సమాచితా= వ్యాపించబడిన, ఇయం=ఈ, భూమిః=భూమి, రక్తాంశుకా-రక్త=ఎఱ్ఱిని, అంశుకా=వస్త్రములు కలిగిన, నవవధూరివ - నవ=నూతనయగు, వధూరివ = కోడలువలె, భాతి = ప్రకాశించుచున్నది.

తా. ఈవసంతకాలమున చెట్టునిండుగ పూవులుపూచి గాలికీ గదలు చునప్పుడే రగుల్చబడి మండుచుండునిప్పులవలె నుండు పలాశవృక్షములం తటను వ్యాపించి యుండునీభూమి యంతయు నెఱ్ఱినికోకఁ గట్టుకొనిన శ్రొత్తకోడలివలె నున్నది,

కిం కింశుకైః శుకముఖచ్చవిభిర్న భిన్నం
కిం కర్ణికారకుసుమైర్న కృతం ను దగ్ధమ్,
యత్ కోకిలః పునరయం మధురైర్వచోభిః
యూనాం మనః సువదనానిహితం నిహన్తి.

20

టీ. సుపదనానిహితం-సుపదనా = సుందరముఖములు కలిగిన ప్రియు
రాండ్రయందు, అనిహితం=దాచియుంచబడిన, యూనాం = యౌవనుల,
మనః=మనస్సు, శుకముఖవృద్ధిభిః-శుక = చిలుక యొక్క, ముఖ=ముఖమువంటి,
భవిభిః = కాంతికలిగిన, కింశుకైః = పలాశపువూపులచే, న భిన్నం కిం=చీల్చు
బడలేదా? కర్ణి కారకుమైః = కొండగోగువూపులచే, దగ్ధం = తగులపెట్ట
బడినదై, ను=నిశ్చయముగా, న కృతం కిం=చేయబడలేదా? యత్ = ఎందు
వలన, అయం=ఈ, కోకిలః=కోకిలము, నుధురైః = మధురములగు, వచోభిః =
కూతలచే, నిహన్తి=బాధించుచున్నదో ?

తా. ఈమునుపున నెల్లయెడలను వ్యాపించియుండు కోకిలకూతలు
సుందరాంగనలయం దానక్తమై వారియందుంపబడి యుండు సిన్నవయసు
వారలహృదయముల నొకను వేధించుచున్నది. దీనినిబట్టి చూడ వారలయం
దుంపబడియుండు నీహృదయము లింతవఱకును చిలుకముక్కులవలె సుండు
పలాశపువూపులచే చీల్చబడలేదనియు నిష్ఫలరవ్వలవలె నుండు కొండగోగు
వూపులచే తగులబెట్టబడలేదనియు నూహించదగియున్నది. అనఁగానీముతు
వున కామాధీన మై సుందరులయందు లగ్నం బై యుండుయౌవనుల హృద
యములు చిలుకముక్కులవంటి పలాశపుష్పములచే చీల్చబడునట్లును చింత
నిష్ఫలవంటి కొండగోగువూపులచే తగులబెట్ట బడుచుండునట్లును పీడితము
లగుటయే గాక కోకిలారావములచే మిగులవ్యధనొందుచున్నవని యాశయము.

పుంస్కోకిలైః కలవచోభిరుపాత్తహరైః

కూజద్భిరున్తదకలాని వచాంసి భృంగైః,

లజ్జాన్వితం సవినయం హృదయం తుణేన

పర్యాకులం కులగృహేపి కృతం వధూనామ్. 21

టీ. కలవచోభిః=కల=అవ్యక్తమధురములగు, వచోభిః=కూతలకలి
గినవియు, ఉపాత్తహరైః=ఉపాత్త=బాంధవబడిన, హరైః=సంతోషముకలిగిన,
పుంస్కోకిలైః=పురుషకోకిలములచేతను, ఉన్తదకలాని ఉన్తద=బయలుపెడలి

నమదముచే, కలాని=అవక్తమధురములగు, పచాంసి=ఝంకారములను, కూజ
 డ్భిః=కూయించుండెడి, భృంశైః=తుష్పెదలచేతను, లజ్జాన్వితం-లజ్జా=లజ్జతో,
 అన్వితం=కూడినదియ, సవినయం=వినయముతోఁగూడిన, వధూనాం=శోడం
 డ్రయొక్క, హృదయం=మనస్సు, కులగృహేఽపి=అత్తింటియందును, క్షణే
 న=క్షణకాలమున, పర్యాకులం=వ్యాకులముగా, కృతం=చేయబడినది.

తా. చూకవల్లవాడుల భక్తిచుటచే సంతసము కలిగి ననోహరముగఁ
 గూయించుండు శోకిలముల కూతలచేతను మదించి ననోహరముగ భవించు
 తుష్పెదల ఝంకృతులచేతను ఉద్వేజిత మై లజ్జావినయములతోఁ గూడి య
 త్తిండ్లనుండు శోడండ్రమగుటకూడ క్షణకాలమున వ్యాకుల మగుచున్నది.

ఆకమ్పయన్కుసుమితాః సహకారకాః

ఽస్తారయన్పరభృతస్య పచాంసి దిక్షు,

వాయుర్వివాతి హృదయాని హరన్మరాణాం

నీహరపాతవిగమాత్పుభగో వసన్తే.

22

టీ. వసన్తే = వసంతకాలమున, నీహర...విగమాల్ - నీహర=మం
 చుయొక్క, పాత=పడుటయొక్క, విగమాల్ = నాశమువలన, సభగః=వనో
 హరమగు, వాయుః=వాయువు, కుసుమితాః=పుష్పించిన, సహకారకాః -
 సహకార=లియ్యమామిశ్మయొక్క, కాః=శోమలను, అకంఠయన్ = కద
 ల్పించు, పరభృతస్య=శోకిలముయొక్క, పచాంసి=కూతలను, దిక్షు=దిక్కుల
 యందు, ఽస్తారయన్ = వ్యాపింపఁ జేయుచు, సరాణాం = మనుష్యులయొక్క,
 హృదయాని=మనస్సులను, హరన్=హరింపుచు, వివాతి=పీచుచున్నది.

తా. ఈవసంతకాలమున మంచుకడకుండును కావున సుఖముగ నుండు
 వాయువులు పూచియుండు తీయ మామిడిచెట్లను కదల్పించు శోకిలారావములను
 దిక్కులయం దెల్లయెడలను వ్యాపింపఁజేయుచు సర్వజనహృదయంగమ మై
 పీచుచున్నది.

కుందైః సవిభ్రమవధూహానితావదాత్మై

రుద్యోతితాన్యపవనాని మనోహరాణి,

చిత్తం మునేరపి హరన్తి నివృత్తరాగం

ప్రాగేవ రాగమలినాని మనాంసి యూనామ్. 33

టీ. సవిభ్రమ... అవదాత్మై-సవిభ్రమ=విలాసముతోఁగూడిన, వధూ=స్త్రీలయొక్క, హానిత=రవ్వవలె, అవదాత్మై=తెల్లని, కుందైః = మల్లెలచే, రుద్యోతితాని = ప్రకాశించుచుండెడిన, మనోహరాణి=మనోహరములగు ఉపవనాని=ఉద్యానవనములు, నివృత్తరాగం-నివృత్త=నశించిన, రాగం=విషయాభిలాషలుకలిగిన, మునే=మునియొక్క, చిత్తమపి = మనస్సుచున్న, హరన్తి=హరించుచున్నవి. రాగమలినాని - రాగ=విషయాభిలాషలచే, మలినాని=కలుషములైన, యూనాం=యావనులయొక్క, మనాంసి=మనసులను, ప్రాగేవ=పూర్వమే, హరన్తి=హరించుచున్నవి.

తా. విలాసవతు లగునంగనలనవ్వులం బోలి తెల్లనై యొక్కచుండు మల్లెల్లావులచే నలరారెడు నుద్యానవనంబులు విషయాభిలాషలు నశించి యుండు మునులహృదయములను గూడ నాకర్షింపుచున్నవి. రాగపూరితము లగువయసుకాండ్రమనసుల నంతకుపూర్వమే యాకర్షించుచున్నవి.

అలమ్బి హేమరశనాః స్తనసక్తహారాః

కన్దర్పదర్పశిఖీకృతగాత్రయష్టకః,

మానే మధౌ మధురకోకిలభృజ్జనాదైః

నారోఽహరన్తి హృదయం ప్రసథం నరాణామ్. 24

టీ. మధౌ మానే=వసంతకాలమున, అలంబి హేమరశనాః అలావి = వ్రేలుచుండు, హేమరశనాః=బంగారు మెలనూళ్ళుకలిగిన, స్తనసక్తహారాః=స్తన=స్తనములయందు, సక్త=తగిలియుండు, హారాః=హరములుకలిగిన, కందర్ప...యష్టకః=కందర్ప = మన్దఘనియొక్క, దర్ప=గర్వముచే, శిఖీకృత=

శిథిలముగాఁ జేయఁబడిన, గాత్రయష్ట్యః=యష్టిపాటి శరీరములు కలిగిన, నార్యః
= స్త్రీలు, మధుర...నాదైః=మధుర=ఇంపగు, శోకిల = శోకిలములయొక్క
యం, భృంగ=తుమ్మెదలయొక్కయు, నాదైః=కూఁతలతోఁగూడ, సరాణాం=
పురుషులయొక్క, హృదయం=మనసు, ప్రసభం=బలాత్కారముగా, హరం
తి=హరించుచున్నారు.

తా. ఈ ఋతువునః టిభాగములయందు బంగరు మొలదట్టిలు వ్రేలాడు
చుండ స్తనములవైసుండి హారములు ధరించి మన్నఘోద్రేకముచే దేహములు
శిథిలము లై యుండునుండరానినను శోకిలారావములును తుమ్మెదరొదలును
పురుషులహృదయములను బలాత్కారముగా నాకర్షింపుచున్నవి.

నానామనోజ్ఞ కుసుమ ద్రుమభూషితాంతాన్

హృష్టాన్య పుష్పనినదాకులసానుదేశాన్,

శైలేయజాలపరిణతశిలాతలౌఘాన్

దృష్ట్వా జనః ఊతిభృతో మునమేతి సర్వః.

25

టీ. నానా...అంతాన్-నానా=అనేకములగు, మనోజ్ఞ=మనోహరము
లగు, కుసుమ ద్రుమ=పూలచెట్లచే, భూషిత = అలంకరింపఁబడిన, అంతాన్=
మధ్యభాగములు కలిగినదియు, హృష్ట...దేశాన్-హృష్ట=సంతోషముగల
అన్యపుష్ప=శోకిలములయొక్క. నిరద=ధ్వనులచే, ఆకుల=చ్యాకులమైన, సాను=
చరియలయందలి, దేశాన్=ప్రదేశములు కలిగినవియు, శైలేయ...ఓఘాన్-శై
లేయ=శిలాజతువుయొక్క, జాల=సమూహముచే, పరిణత=చుట్టఁబడిన, శిలా
తల=తాలిప్రదేశములయొక్క, ఓఘాన్=సమూహములు కలిగిన, ఊతిభృతః=
పర్వతములను, దృష్ట్వా=చూచి, సర్వః = సమస్తమగు, జనః=జనము, ముదా=
సంతోషమును, వితి=పొందుచున్నది.

తా. అనేకరీతుల పూలచెట్లు పుష్పించి మనోహరము లై కొండల
వడుచు రలరారుచుండ శోకిలములు సంతనముగఁ గూర్చుచుచున్నట్టివి

గుచుండ ఎండవేడిమికి కొండతాళ్లు పగిలి శిలాజతువు బయలుపెడలి దానిచే
చుట్టఁబడి యుండుతాళ్లు కలిగియుండు కొండలభూము లీఋతువున చూడఁ
జూడ జనుల కత్యంతమగు మోదమును కలిగింపుచున్నది.

నేత్రే నిమిలయతి రోదితి యాతి శోకం

ఘ్రీణం కరేణ నిరుణ్ధి విరాతి చోచైచ్చిః,

కాంతావియోగ పరిభోషితచి త్తవృత్తిః

దృష్ట్యాధ్వగః కుసుమితాన్ సహకారవృత్తాః. 26

టీ. అధ్వగః=పాంథుఁడు కుసుమితాన్=పుష్పించిన, సహకారవృత్తాన్
=తీయమామిడిచెట్లను, దృష్ట్యా=చూచి, కాంతా...వృత్తిః=కాంతా=ప్రియు
రాలియొక్క, వియోగ=ఎడబాటునీ, పరిభోషిత=దుఃఖపెట్టఁబడిన, చిత్త=మ
నస్సుయొక్క, వృత్తిః=స్థితికలవాడై, నేత్రే=కనులను, నిమిలయతి=మూయు
చున్నాఁడు, రోదితి=విచ్చుచున్నాఁడు, శోకం=దుఃఖమును, యాతి=బాండుచు
న్నాఁడు, కరేణ = చేతితో, ఘ్రీణం = ముగ్గును, నిరుణ్ధి = మూయు
చున్నాఁడు, చోచైచ్చిః=బిగ్గరగ, విరాతి=ఆరచుచున్నాఁడు.

తా. బాటసారి యీఋతువున బాగుగఁ బుష్పించి కామోద్దీపక మై
యుండుతీయమామిళ్లం గని ప్రియావియోగముచేఁ గామము రేగి దుఃఖ మతి
శయించి మనసు నిలవక యవి కనుపడకుండుటకై కనులమూయును. మోహ
భ్రంశునకుఁ దాళఁజాలక యేడ్చును. దుఃఖించును. పరిమళము సోక కుండ
మృక్మల మూసికొనును. బిగ్గరగ నతిచును. ఇట్లెన్నియో వికారములకుఁ
బాల్చును.

సమదమధుభరాణాం కోకిలానాం చ నాదైః

కుసుమితసహకారైః కల్లకారైశ్చ రమ్యైః,

ఇషుభిరివ సుతీక్ష్ణైశ్చ మానినీనాం

తుదతి కుసుమమాసో మన్మథోద్వేజనాయ.

టీ. రమ్యః=రమ్యమగు, కుసుమపరి=వసంతముతువు, సమదమధుక
రాజాం=సమద=మదముతోఁగూడిన, మధుకరాజాం=తుమ్మెదలయొక్కయు, శోకి
లానాంచ=శోకిలయొక్కయు, నాచైః=ధ్వజుల చేతను, కుసుమితసహకారైః-
కుసుమిత=పూచిన, సహకారైః=తీయమామిల్లి చేతను, కర్ణికారైః=కొండగోగు
లచేతను, తీక్షణిః=తీక్షణములగు, ఇహభిరేవ = బాణముల చేతవలె, మానసిసాం=
స్త్రీలయొక్క, మానసం=మనస్సు, మన్తథోద్వేజనాయ=మన్తధో=కామము
యొక్క, ఉద్వేజనాయ=పెంపొందుకొఱకు, తుదిలి=పీడించుచున్నది.

తా. మచించిన తుమ్మెదలగానములును శోకిలల యాలాపనములును
పుష్పించినమామిళును కొండగోగులును నుల మనస్సులను తీక్షణము లగుము
లుకులచే నొప్పించునట్లు పీడించుచు మన్తధోద్వేజము లై పీడించుచున్నది.

ఆమ్రా మజ్జిశమజ్జిరీ వరశః సత్కింశుకం యద్ధనుః
జ్యాయస్యాళికులంకశంకరహితం ఛత్రం సితాంశుః సితమే
మత్తేభో మలయానిలః పరభృతో యద్వందినో లోకజి
తోన్మయం వో వితరితరితు చితచుర్భద్రం వసంతాన్నితః.

టీ. ఆమ్ర=మామిడి సంబంధమగు, మజ్జశమంజరీ=మంజూళి=మనోహ
రమగు, మంజరీ = పూగుత్తి, యశ్య = ఎవనియొక్క, వరశః=శ్రేష్ఠమగు
బాణమో, సత్కింశుకం=సత్ = యోగ్యమగు కింశుకం=పరాశమనుమము,
యద్ధనుః=యత్=ఎవ్వని, ధనుః=విల్లో, యస్య=ఎవ్వనికి, అళికులం=అళి=తుమ్మె
దల, కులం=సమూహము, జ్యాయ=నారియో, సితాంశుః=చంద్రుడు, కళంక
రహితం = కళంకములేని, సితం = తెల్లని, యశ్య=ఎవ్వనియొక్క, ఛత్రం=
ఛత్రమో, మలయానిలః=దక్షిణవాయువు, యస్య=ఎవ్వనియొక్క, మత్తేభః=
మత్తగజమో, పరభృతః=శోకిలములు, యద్వందినః=యత్=ఎవ్వనియొక్క,
వందినః=స్తుతిపాతకులూ, సః=ఆ, ఆయం=ఈ, లోకజితో=లోకములజయించు,
వితనుః=మన్తధుడు, వసంతాన్నితః=వసంతం=వసంతునీతో, అన్నితః = కూడిన

వాడై, వః=మీకు, భద్రం=మంగళమును, వితరీతరీతు = అధికముగ నిచ్చు
గాక.

తా. మనోహరము లగుమామిడిఘృలగుత్తలే బాణములుగను పలాశ
కునుమములే భనుస్సుగను తుమ్మెదపంక్తులే వింటినారిగను చంద్రుడే కళంక
రహిత మగు తెల్లనిభక్తముగను మలయవాయువే మత్తగజముగను కోకిలములే
పండులుగను నుపయోగించుకొని జైత్రయాత్రను వెడలి లోకముల నెల్లఁ
జయించుచుండు మన్మథుండు వసంతసమేతుడై మీకు మంగళముల నొసం
గును గాత.

ఇది శ్రీమహాకవి కాళిదాసవిరచితమగు ఋతుసంహార కావ్యమున
వసంతర్తువను పంచసర్గము సర్వము సంపూర్ణము.

మాఘము, సవ్యాఖ్యానము, 6 సర్గలు	...	2	8
,, 3 సర్గలు సమాసతాత్పర్య సంస్కృతాంధ్ర)			
వ్యాఖ్యానసహితము	...	5	0
రఘువంశము, 10 సర్గలు, సవ్యాఖ్యానము	...	2	0
రఘువంశము, 6 సర్గలు పదచ్ఛేద, ఆర్థ, ఆకాంక్ష			
శబ్దసమాస తాత్పర్యవ్యాఖ్యానసహితము	...	8	0
విలాపతరంగిణీ	...	0	4
వసంతలిలకభాణము, చక్కనికూర్పు	...	0	6
శిశుమార్కచరిత్రము, సటీక	...	2	0
శివకంఠమాలిక, సటీక	...	0	4
సీతాపరిణయద్వైతవ్యాఖ్యా (సంస్కృతము)	...	0	4
సూర్యకేతకము, ఆంధ్రీవద్యుటీకాసహితము	...	0	8
హంససౌదేశము, సవ్యాఖ్యానము	...	0	6
హితోపదేశము (సంస్కృతము)	...	1	8

— నాటకములు —

ఉత్తరరామచరిత్రము, సవ్యాఖ్యానము	...	2	8
ప్రహసనము, కాళిదాసకృతము	...	0	6
ముద్రారాక్షసకథాసారము, రవికర్తన సూరివిరచితము	...	0	3
కాకుంఠలనాటకము, సవ్యాఖ్యానము	...	4	0

— చంపులు —

భారతచంపు, సవ్యాఖ్యానము	...	3	0
రామాయణచంపు, సవ్యాఖ్యానము	...	3	8
విశ్వగుణాదిర్వచంపు	...	2	8

— తర్కవ్యాకరణ, అలంకారగ్రంథములు —

అభివృద్ధదర్పణము, సాంధ్రీతాత్పర్యము	...	1	4
భరతరసప్రకరణము	...	0	12
సభారంజని (నాట్యకాస్త్రము), తెనుగువచనము	...	1	0

అంధ్రసంస్కృతవ్యాకరణము (ప్రథమాదిత్యకము)	...	1	4
తర్కసంగ్రహము, సవ్యాఖ్యానము	...	1	4
చంద్రాలోకము, సంస్కృతాంధ్రబీకాసహితము	...	1	8
తిజన్తమంజరీ, ధాతుమంజరీ	...	0	8
స్వాయంకుసుమాంజలి, అంధ్రీతాత్పర్యసహితము	...	3	0
శబ్దమంజరి, శుద్ధప్రతి	...	0	12
" (నాగరిలిపి) చిన్నపైజా	...	0	12
వృత్తరత్నాకరము	...	1	0

— ధర్మశాస్త్రగ్రంథములు —

అభినవవడకీర్తి, సవ్యాఖ్యానము	...	0	12
అశౌచనిర్ణయము, తెలుగువచనము	...	0	4
గౌతమస్మృతి, అంధ్రీతాత్పర్యసహితము, పాతప్రతి	...	1	0
దేవలస్మృతి, సాంధ్రీటిక	...	0	3
శులస్మృతి "	...	0	2
బుధస్మృతి "	...	0	2
బృహస్పతిస్మృతి "	...	0	3
సృష్టవరాహస్మృతి "	...	0	2
శంఖలిఖితస్మృతి "	...	0	2
సనాతనమానవధర్మములు "	...	0	6

— ఇతిహాస పురాణములు —

బాలరామాయణము, పెద్దచ్చు	...	0	2
" సటీక	...	0	4
క్రీమద్వాల్మీకిరామాయణము, మూలము	...	8	0
" నందరకాండము, మూలము	...	2	0
" ఉత్తరకాండము, రథప్రతి	...	2	0
అధ్యాత్మరామాయణము, మూలము	...	2	8

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు ఆండ్ సన్స్,
పోస్టుబాక్సు 1872. 292, ఎస్. ప్లెస్ నేడ్, చెన్నపురి. I.

